SAVREMENA PITANJA
VJERSKO-ZNANSTVENE RASPRAVE ZA NAOBRAŽENE KRUGOVE

Dr. Fra KARLO ETEROVIĆ.

SLOBODA NASTAVE
i državni monopol škola.

MOSTAR
HRVATSKA TISKARA F. P.
1921.

SVEZAK IX. i X. CIJENA 20 K.

22133

13-58

Popis suradnika
Savremenih pitanja.

Dr. F. Binički, Senj. Crkva i znanost.
— Inkvizicija i njezine žrtve.
Dr. fra J. Božitković, Makarska, Filozofija molitve.
Prof. O. B. Brixy, Varaždin, Svršetak svijeta prema vjeri i znanosti.
Dr. fra A. Crnica, Makarska, Jedinstvo i nerazrješivost ženidbe.
— Mješovite ženidbe.
— Civilni brak i rastava ženidbe.
Dr. fra M. Čutura, Široki Brijeg, Teorija evolucije i kršćanstvo.
Dr. V. Deželić, Zagreb, Žena u ljudskom društvu.
Dr. fra K. Eterović, Borba za slobodu nastave u modernim državama.
J. Gunčević, Sl. Brod, Silab i moderne zablude.
— Indeks.
Prof. O. F. Harapin, Varaždin, Božanstvo Kristovo.
— Prava crkva Kristova.
— Pojam i mogućnost čudesa.
Sveuč. prof. Dr. fra J. Jelenić, Zagreb, Patareni.
Pokrštenje Hrvata.
Sveuč. prof. Dr. I. Krsnjavi, Zagreb, Crkva i umjetnost.
— Sv. Franjo i preporod umjetnosti u XIII. stoljeću.
Fra D. Mandić, Mostar, Kat. Crkva i razvoj evropejske civilizacije.
— Razvoj školstva i kat. Crkva.
— Glavna apologetska djela u svjetskoj literaturi.
Prof. A. Matasović, Sarajevo, Slobodni zidari, što su i što hoće.
— Socijalni demokrati i njihov program.
Dr. J. Pavić, Bacskeresztúr, Prvenstvo papino u prvih osam stoljeća na osnovi istočnih pisaca i liturgija.
— Istočno crkveno pitanje.
O. M. Padovan, Dubrovnik, Kršćanski pojam države.

Savremena pitanja.
Vjersko-znanstvene rasprave za naobražene krugove.
Svezak IX. i X.

Sloboda nastave
i državni monopol škola.

Napisao
Dr. Fra Karlo Eterović.

Tisak Hrvatske tiskare F. P.
MOSTAR 1921.

IMPRIMATUR.
Mostar, 15. siječnja 1921. O. fra Didak Buntić, redodržavnik.

IMPRIMATUR.
Mostar, 1. veljače 1921. † O. Alojzije biskup.

Sva prava pridržana.

Mnogo poštovanomu Ocu

Fra Didaku Buntiću

provincijalu hercegovačkih Franjevaca, narodnomu poslaniku, i t. d.

prosvjetitelju Hercegovine

prigodom 50-godišnjice života

posvećuje

uredništvo i uprava
„Savremenih Pitanja“.

Predgovor.

Škola je u modernim državama najznamenitija radionica. U njoj se izobrazuju ljudi i stvaraju budući gragjani. Tko nju ima, kaže se, da mu je budućnost u rukama. I zato je u novije doba borba o školu tako živa i žilava. U Francuskoj, Belgiji, Njemačkoj, Holandiji gotovo cijelo zadnje stoljeće zauzimlje školsko pitanje velik dio parlamentarnoga rada i stranačkih borba.

Pitanje nastave od osobite je važnosti u državi, koja se tek izgrađuje, kao i u državama, gdje živu skupa ljudi raznih plemena i raznih vjera. S ovih je razloga i za našu ujedinjenu domovinu posao nastave i škole pitanje vrlo ozbiljno. Za nj valja da se svatko zanima: državnik i prosti građanin. Ne radi se samo, da se što više škola podigne, nego još više, kakve da budu naše škole. U onu krilaticu „koliko škola otvorite, toliko ste tamnica zatvorili“, ne vjeruje danas nitko više, jer je iskustvo nije potvrdilo. Naprotiv je riječ *Jules Simon* - a kud i kamo ispravnija: „Narod, koji ima najbolje škole, prvi je narod, a ako nije danas, bit će sutra“ (1). O vrsti pučke nastave zavisi dobrobit pojedinaca i veličina domovine. No ovo pitanje nije jednostavno nego dosta isprepleteno. Da se pravedno riješi i pametno uredi, valja ga sa svih strana ogledati.

U ovoj knjižici, koja se bavi pitanjem nastave, u četiri rasprave nastojat ću da odgovorim na ova četiri glavna pitanja: 1. što je i kako da bude uređena nastava; 2. tko ima riječ u poslu nastave; 3. što se ima suditi o državnomu monopolu škola, a što o slobodi nastave; 4. što napokon o nacrtu školskoga zakona, koji je priredio Prosvjetni odbor u Beogradu.

I ako je predmet u glavnome filozofijske naravi, želja mi je, da bi ovu knjižicu mogli čitati i ljudi, koji ne imadu potrebne izobrazbe, i zato sam pri pisanju izbjegavao golo umovavanje, i nastojao, da misao što češće predočim konkretnim poredbama i utvrdim živim primjerima. Tako sam, e da se knjižica lakše čita, gledao i za pojedina poglavlja, da bi — ukoliko je moguće — svako za se bilo cjelina. No upozorujem, da se jedno s drugim mora svakako popuniti i da tek sva skupa daju cjelovitu sliku o pitanju, koje raspravljam,

Za ovom knjižicom imala bi slijediti druga „Borba za slobodu nastave u modernim državama“ kao zanimljiva, a i vrlo poučna ilustracija svega, što ću ovdje kazati. Sva je prilika, da i nas čeka ono, što su drugi narodi proživjeli. Njihova povijest valja da nas uči, njihovi primjeri da nas bodre, a pobjede da nas tješe i vesele!

U Zaostrogu, na sv. Ćirila i Metoda 1920.

Pisac

Sadržaj.

Strana

Predgovor 5

Prvi dio.

Nastava i uzgoj.

Poglavlje I. Što je i kolikovrsna je nastava? 9
Poglavlje II. Pojam uzgoja. 14
Poglavlje III. A. Društveni (građanski) uzgoj. 17
B. Moralni uzgoj 19
Poglavlje IV. Vjerski uzgoj 22
Poglavlje V. Nastava se ne da odijeliti od uzgoja 27
Poglavlje VI. Škola i nauk vjere 32
Poglavlje VII. Neutralna (laička) škola jest nesmisao i stvar neizvediva 38

Drugi dio.

Tko ima pravo nad obukom djece.

Poglavlje I. Nastava i roditelji 46
Poglavlje II. Nastava i država 51
Poglavlje III. Crkva i nastava 56
Poglavlje IV. Tko ima prednost u pitanju nastave? 63

Treći dio.

Monopol nastave i sloboda nastave.

Poglavlje I. Državni monopol nastave 69
Poglavlje II. Državni monopol povreda svetih prava . . . 74
Poglavlje III. Obligatno obrazovanje građana 79
Poglavlje IV. Prava sloboda nastave 87
Poglavlje V. Država i slobodne (privatne) škole 92
Poglavlje VI. Ne traži li narodno jedinstvo da sve škole budu u rukama države? 98

Četvrti dio.

O nacrtu školskoga zakona i školske reforme u kraljevstvu SHS.

Poglavlje I. Neke odredbe školskih osnova 109
Poglavlje II. Nova školska osnova i religiozni uzgoj mladeži . 111
Poglavlje III. Prosvjetni odbor i sloboda nastave 116
Zaključak 121
Bilješke 124

Prvi dio

Nastava i uzgoj.

Poglavlje I.

Što je i kolikovrsna je nastava?

1. Čovjek ostavljen sam sebi i upućen na iskustvo svoga kratkog vijeka malo bi znao, a tko malo znade, malo i može. Za sreću pojedinaca i za napredak ljudske zadruge od neizrecive je koristi, što se čovjek već od djetinstva može obogatiti znanjem drugih ljudi i iskustvom minulih pokoljenja. Tko hoće da postane kovač, ide na nauk k starijemu kovaču, gleda kako on radi, upoznaje raznovrsne sprave, sluša upute i za malo vremena prisvoji znanje i vještinu, koju sam po sebi ne bi bio stekao ni za cijeli svoj život. — Što čovjek ima više znanja o prošlim događajima i o silama prirode, o plodovima ljudskoga uma i o djelima umjetnika, to je njegov duh prosvjetljeniji; diže se naime iz omeđene nizine na brdo, odaklen se njegovu oku otvaraju krajevi prije nepoznati, ljepote neslućene, otkrivaju se nova polja rada i daleki putevi prometa. Što se više penje, obzorje je šire, djelatnost prostranija, bogatstvo obilnije ... Rad, kojim učeni neukima otvaraju obzorje uma ulijevajući im u pamet blago nauke i umjetnosti, zovemo: *nastavom, obukom, prosvjetljivanjem* (institutio, instructio, enseignement, instruction, Unterricht, Bildung). Pismo, pisano ili štampano, zatim živa riječ učitelja i zorno pokazivanje glavna su sredstva nastave. Po njima dijete ubrzo postaje dionikom kulturnoga blaga čovječanstva.

2. Pojam nastave nešto je uži nego pojam prosvjete. Prosvjeta se širi svim sredstvima, koja moderni vijek pruža: predavanjem, školama, knjigama, predstavama, putovanjem, novinama, slikama itd. i nije vezana ni na osobitu vrstu, ni na stalnu dobu ljudi. Nastava pak znači nešto više sistematična i određena. Ona je određeno i postojano obučavanje mladosti. Određeno, jer obično podaje neku cjelinu, počevši od najniže cjeline, a to je čitanje i pisanje, pa dalje. Postojano, jer se obuka ne zbiva ujedamput, nego u nizu više pouka i vježbanja.

Nastava je p r i v a t n a ili j a v n a prema tome, da li je osoba privatna ili učitelj od vlasti javno namješten. Poučaje li učitelj pojedince svakoga za se, nastava je p o s e b n a, a kad drži obuku množini učenika zajedno, nastava je s k u p n a. Stari su sofiste u Grčkoj prodavali svoju nauku za masnu plaću. *Sokrat* ih je za to oštro osudivao. On za svoja predavanja nije od slušatelja tražio nikakve plaće. Nastava svakome otvorena, koja ne traži plaće od učenika, zove se b e s p l a t n a. Nastava je u modernim državama redovito besplatna, a neki stupanj nastave je pače i o b l i g a t a n za sve građane.

3. U nastavi možemo promatrati cilj, kome vodi i dubinu znanja, što ga podaje učeniku. Po cilju nastava je s t r u č n a ili o p ć e n i t a, a po dubini: p o č e t n a, s r e d n j a i v i s o k a.

Netko ide u školu, da nauči voditi trgovinu, drugi da postane vješt mjeriti zemlju (geometar), liječiti bolesti, svećeničku službu obavljati. — Svi ovi u školi stječu s t r u č n o znanje. Ako li znanje što ga netko u obuci prima, izobrazuje duh uopće, a ne upućuje čovjeka u neku posebnu struku, takova se izobrazba zove o p ć e n i t o m.

Danas se obično nastava dijeli u osnovnu, srednju i visoku. U staro doba ta razdioba nije bila strogo provedena.

U Grka i Rimljana bilo je osnovnih škola, u kojima su djeca učila čitati, pisati i računati, a usto se vježbala u gimnastici i muzici. Visoku obuku, bilo za postignuće državničkih službe, bilo za vlastitu obrazovanost, primali su neki izabranici redovito kod pojedinih učitelja, filozofa i retora. I u srednjem vijeku dva su samo stupnja obuke: elementarna i više škole. Viša škola obuzimlje ono, što bi mi danas razlučili u srednja i viša učilišta. Tek u XVIII. i XIX. vijeku odvojila se sasvim visoka škola od srednje — univerza od gimnazije.

4. Koja su obilježja osnovne, srednje i visoke nastave? O s n o v n a je škola u glavnome po svim modernim državama jednaka. Ona uči čitati i pisati u materinskom jeziku, poučaje u temeljnim računima, a usto podaje djeci i neke općenite pojmove o zemljopisu, o domaćoj povijesti i književnosti, o fizici i mehanici. Dok je naime osnovna škola potrebni temelj za svaku daljnu obuku bilo u kojoj struci, ona je, ili bi barem morala biti, tako uređena, da njezin program pruža one općenite i korisne spoznaje, koje su same po sebi i bez daljne obuke od neprocjenjive vrijednosti za život svakome članu društva, pa bio on prosti težak i mlinar, bio ribar ili pastir. Osnovna obuka obuzimlje onu dob života, u kojoj je uzgoj djetetu najpotrebniji, i u kojoj čimbenici uzgoja imadu najjačega utjecaja na njegovo srce (6. - 12. god.).

5. S r e d n j a obuka nije namjenjena svakome, nego pojedincima, koji se kane posvetiti nekim posebnim zvanjima. Prema tome, kako ovo zvanje iziskuje višu ili manju spremu, srednja je škola ili tek priprava za visoku školu, a takove su gimnazija i realka, ili već sama po sebi da je mladiću onu množinu znanja i vještine, koja je dovoljna, da odmah stupi u život, kao što biva u gospodarskoj, industrijalnoj i trgovačkoj školi, nautici, preparandiji i t. d.

Srednja škola, ukoliko je priprava za visoku, bavi se općenitom izobrazbom duha pružajući mladiću određenu cjelinu znanja iz svih glavnih nauka. Ali se u prošlom vijeku već i za srednju školu poka-

zala potreba specijalizovanja prema dvjema vrstama ljudi s višom kulturom. Neki od ovih imadu pred očima u prvome redu izobrazbu duha, a drugi uporabu znanosti u praktičnom životu. Zato se u modernim državama srednja obuka cijepa u klasičnu (gimnaziju) i realnu, dapače se, kao u Francuskoj, u višim razredima i ove dvije vrste srednje obuke opet cijepaju i razgranjuju. Potonjih tridesetak godina mnogo se je raspravljalo, ponajviše u Francuskoj i Njemačkoj, o prednosti klasične ili realne obuke. Jedni traže, da se već u srednjim školama s obukom što dalje ide, sve više specijalizuje, drugi obrnuto zagovaraju potrebu općenite i to klasične srednje obuke, jer drže da bez nje nema pravoga uzgoja (2). Pisalo se i piše o nedostacima današnje srednje nastave, raspravlja se o načinu, kako da se postigne jedinstvenost u njezinoj uredbi. O svim se ovim pitanjima pisalo i u našoj mladoj državi (3). Stvar je savremena i riješenje se žurno nameće. Ja ne ulazim u potankosti, nego ću, gledajući na svoj zadatak, samo na dvije stvari da upozorim.

Srednja škola obuhvaća onu dob života, kad uzgoj mladića još nije posve gotov, nego se nalazi baš u periodi najvišega razvoja i formacije (12.-20. god.). Ovo je doba, kada treba da sve njegove moći tijela, volje i uma budu razmjerno i skladno razvijane. U ovome razdoblju razvitak tijela u svome je jeku, razum svom silom čezne za znanjem, cijeli afektivni život bujan je i razdražljiv.

Drugo, što hoću da istaknem, jest, da je realna nastava u glavnome utilitaristička i da je klasična (humanistička) nastava svojom uzgojnom moći sigurno nadilazi. Istina je, da eksaktne i prirodne znanosti uopće privikavaju duh k redu, stegi, kritičnom duhu ali redovito govoreći, nijesu kadre podati onu obrazovanost duha, onu istančanost estetskoga osjećaja, kao što ga daje klasična obuka.

6. Srednja nastava pripravlja za visoku. Slušatelji *visoke* škole već su izabrali svoje zvanje. Mladići, koji su u srednoj obuci učili iste predmete, na univerzi se razilaze. Neki proučavaju pravo, da postanu advokati, suci, upravnici; drugi se bave tehnikom, treći filozofijom, bogoslovljem. Viša je nastava potrebna za vršenje nekih službа, a potrebna i zato, da se pojedine znanosti temeljito upoznadu i prisvoje. I filolog i mjernik učili su i u srednoj školi mnogo toga, što se odnosi na njihove struke, ali sve to nije dovoljno. Dok se nastavnik u srednim školama zadovoljuje, da mladićima prikaže glavne rezultate pojedinih nauka, profesor na univerzi mora da ide puno dalje. On valja da prati najnoviji rad i istraživanja u svojoj struci, valja da nastoji i sam pridonijeti napretku znanosti, valja da slušatelje uputi u metode samostalnoga rada.

Ovakova nastava svakako pretpostavlja srednju općenitu obuku. Znanosti, i ako svaka imá svoje polje i svoje zakone, ipak su između sebe u dodiru i svezi. Kemija pretpostavlja fiziku, medicina anatomiju, pedagogija i psihologiju i moralku. Nikakva znanost ne može reći: od drugoga mi nije potreba, sama sam sebi dovoljna. I uprav radi ove međusobne ovisnosti i izmjeničnoga pomaganja nije moguće mladića odmah od početka poučavati u samoj jednoj znanosti. Ovako rano i pretjerano specijalizovanje, kad bi i bilo izvedljivo, bilo bi pogrješno i štetno. Visoka izobrazba u jednoj struci traži srednju obrazovanost u svim glavnim znanostima. Prije univerze potrebna je gimnazija ili realka, gdje će budući filolog učiti i geometriju, matematik povijest i literaturu. Kolika ima biti ta količina općenite

izobrazbe u srednjim školama, kako do u potankosti uređena, nije lak posao, da se prosudi. Sigurno je, da današnja uredba gimnazije nije dogma. Nije dogma današnji izbor i raspored naukovnih predmeta, kao što nije dogma, da srednja škola mora trajati baš koliko danas traje, ni manje ni više.

*

Prije nego li ću govoriti o pitanjima, koja se odnose na nastavu, držao sam zgodnim da u ovom prvom poglavlju istaknem pojam nastave i označim cijeli njezin opseg. Ne vrijede iste metode za posebno i za skupno obučavanje, kao što se opet ne ravna jednakim zakonima javna i privatna, početna i viša nastava.

S pojmom nastave, osobito početne i srednje, usko je spojen pojam uzgoja. Što je uzgoj i kolikovrstan je? Evo pitanja, koje treba da sada razbistrimo

Poglavlje II.

Pojam uzgoja.

7. Tri su strane u djetetu, koje je narav samo u zametku dala, a uzgoj valja da ih razvije, popuni i usavrši. Narav je dala djetetu život, usadila mu težnje, obdarila ga iskrom razuma. Slabušno tijelo potrebuje za više godina, da ga drugi hrani i brani, težnje djeteta valja k dobru voditi, razum istinom prosvijetliti. Već su i stari pripisivali uzgoju ovu trostruku zadaću, koja odgovara trima glavnim djelovanjima čovjeka: *živjeti, težiti, spoznati.*

Prvo je dakle polje uzgojnoga rada tjelesna njega, fizični razvitak. Grci su to zvali τροφή, a Rimljani *ennutritio.* Za ovim dolazi stega (ἀγογή, *disciplina*), onaj naime rad, koji ravna sklonostima djeteta; jer nije sve korisno i dobro, za čim ono teži. Uzgojitelj će u svome gojencu zle težnje sustezati, dobre buditi i jačati, sve ih držati na mjeri i u granicama. Uzgoj valja napokon da i ono razvije i obogati, što čovjeka nad sve ostalo visoko diže; što ga, premda tijelom slaba, čini tako jakim, da životinjama i prirodi zapovijeda, a to je razum. Ovu treću čest uzgoja Latini zovu *eruditio, cultura*, Grci παιδεία, a mi je već nazvasmo nastavom, obrazovanošću.

Uzgoj u potpunom smislu valja da sve tri ove strane čovječjega bića zahvati i popuni. Nijednu ne smije zanemariti, nijednu na štetu drugih pretjerati. Razvijanje tijela uporabom gimnastike i higijenskih propisa osnova je razvitku uma i srca: *Gratioso et pulchro veniens in corpore virtus*, veli *Vergilije.* Kržljavo i bolesno čeljade k tome je u sebi nezadovoljno, a zadrugi je na teret. No i od najrazvijenijega tijela kakva korist, ako strasti nijesu u njemu obuzdane i volja krepošću očeličena? A kako će se i ovaj dio izvesti, ako razum ostane u tami, ako ga istina ne prosvijetli, dobrota ne zanese i razlog ne uvjeri?

Istina, uzgoj se na sva tri spomenuta polja proteže, ali ipak, ukoliko razvija samo tijelo, pripada uzgoj više na liječništvo i higijenu, dok se prosvjetljivanje uma vrši prije svega u školi i znanstvenoj obuci.

Danas kad rečemo *uzgoj, razumijevamo redovito onaj rad, kojim se čuvstva uređuju i volja na dobro upravlja.* U daljnim poglavljima i ja ću riječ uzgoja uzimati redovito u ovom omeđenom značenju, u smislu naime uzgoja srca i volje.

8. Analizirajmo sada uzgojni rad. Koji su glavni *čimbenici uzgoja*? Na konačni rezultat uzgoja utječu tri elementa: *narav* (φύσις), *navika* (ἦθος) *i obuka* (λόγος).

Na to, kakav će netko biti, utječe najprije

narav t. j. skup svih onih organskih raspoloženja, koja su u naravi pojedinca ukorenuta, po kojima je jedan prignut na srdžbu, rasipnost, drugi na blagost, štednju, jedan je spor, drugi nagao i površan. Tko hoće potom da uzgaja, ne smije raditi u vjetar. On valja da svome radu uzme za osnovku narav djeteta onakvu, kakva je, sa svim zbiljskim sposobnostima i prignućima, sa svim strastima i nedostaćima.

Ali ne djeluje sama narav. Na formaciju čovjeka djeluje još *navika* te vježba, po kojima tijek ljudskoga života često drukčije i drugamo zakrene, nego li bi baš po naravi bio pošao. *Consuetudo,* veli se, *altera natura.* Pod riječju navika, ἦθος, moramo razumjeti običaje, primjere, okolinu, socijalne prilike, duh vremena, strogu ili raspuštenu stegu društva, kazne, nagrade. Sve ovo ima svoga udjela u konačnoj izgradnji pojedinca.

Treći je čimbenik uzgoja obuka, razlaganje (λόγος). „Neke se životinje, veli *Aristotel (4),* vladaju raznim nagonom prirode, neke poštogod i stečenom navikom, a čovjek povrh toga i razumom... Ljudi naime razumom prosvjetljeni, rade mnoge stvari protiv navike i protiv sklonosti naravi, kad se uvjere, da je tako bolje". U ovome smislu već i majka djeluje na dijete prikazujući mu štetu ili korist nečega, pripovijedajući događaje, opisujući predmete i njihova svojstva. Djelo obitelji nastavlja škola, a uz školu na uzgoj utječe i privatno čitanje, književnost, novinstvo, saobraćaj s obrazovanim ljudima, putovanje i nadasve samostalno razmišljanje.

9. Iz svega se ovoga vidi, koliko je čovjeku potreban uzgoj. Pčela od pamtivijeka jednako gradi svoju stanicu, gradi je već prvi dan onako savršeno kao u svojoj starosti. Čovjek niti ostaje niti smije ostati, kakva ga je narav dala. Darove prirode valja

da umjetnost uzgoja popuni, razvije, usavrši: Πᾶσα γὰρ τέχνη καὶ παιδεία, veli *Aristotel,* τὸ πρὸς λεῖπον βούλεται τῆς φύσεος ἀναπλεροῦν (5).

Nego uzgojiti znači: voditi, upravljati. Ali već pojam vođenja, ἀγωγή, pretpostavlja da imaš cilj, kome vodiš. Koji je cilj uzgoja? Kamo imaš da vodiš dijete? Koje sklonosti treba u njemu sustezati, a koje razvijati?

Počnimo izdaljega, da nađemo polje, na kome ćemo se svi složiti. Držim naime, da će svi priznati, da je uzgoju svrha tako upriličiti mladića, kako će biti sam čestit, i ujedno koristan član društva. Svak će priznati, da djeca moraju primiti društveni, građanski uzgoj. Zaista ne može čovjek živjeti u društvu onako, kako bi živio, da je sam u prirodi, bez ikakvih veza s drugim ljudima i bez ikakvih obzira na njih. Življenje u društvu nužno nameće neku stegu. Kakva je i kolikovrsna ova stega?

Poglavlje III.

Društveni i moralni uzgoj.

1. Društveni ili gragjanski uzgoj.

10. Čovjeku nije samo u djetinjstvu potrebna njega. I kad je odrastao i zrelim postao, još je vezan na društvo. Vezan je na društvo, da lakše providi potrebito za uzdržanje, da se u pogiblima obrani, da svojim društvenim i umnim težnjama zadovolji. Čovjek je po prirodi društveno biće: ἄνθρωπος φύσει ζῷον πολιτικόν (Aristotel.)

Ali zadruga ljudi ne bi mogla nikako opstajati, ako njezini članovi ne bi imali barem neku mjeru uzgoja. Bez stege država bi bila čopor divljih zvijeri: homo homini lupus (*Hobbes*). Pušteni svojim strastima i egoizmom vođeni, ljudi bi se klali i ništili.

Čovjek ne smije raditi, što je općenitome dobru štetno. Njegovi egoistični nagoni moraju imati uzdu, njegova lijenost ostan. Ma kakva ga pohota nosila, tugje ne smije krasti niti poštenje svoga bližnjega vrijeđati, nego u bijedi mu pomoći, domovinu u potrebi braniti, pa bilo to i uz pogibao života. Oni, koji su na upravi, ne smiju izrabljivati vlast u ličnu svoju korist. Kolika li je potreba ovakove uzde, živo osjećamo svi danas u ovome općenitom darmaru poslije svjetskoga rata; danas u doba prevara i razbojstva, u doba poput pošasti raširene pomami za lakim i brzim dobitkom, a na groznu štetu svojih sugrađana. Sa svih se strana čuje glas: ovako ne smije i ne može da iđe naprijed, sve propade! — Da, ne smije da iđe ovako! Egoizam i strasti nadvladale su zakon i pravdu. U ljudima nema stege, nema onoga uzgoja, bez koga ni društvo ni država ne mogu da opstoje. Naša se pamet nalazi pred ovim neumoljivim zakonom: ne možeš da živiš nego u društvu, a opet društvo ne može nikako da postoji bez građanskoga uzgoja i poštenja. I razum i iskustvo traže dakle, da se mladost privikne stezi. „Nitko ne dvoji, veli već stari filozof *Aristotel* (6), da zakonodavac mora najvišu skrb posvetiti uzgoju i izobrazbi mladeži".

11. Ali nadaje se odmah pitanje, koji je vrhovni kriterij građanskoga uzgoja? Evo ga: mladost valja uvjeriti, — a i vježbanjem priviknuti — da ono radi, što općemu dobru koristi, a svega da se čuva, što općemu dobru škodi. Dijete valja da roditelje sluša, starije poštuje i zakone vrši. Ono neka istinu i pravicu ljubi, u društvu se pristojno vlada, drugome ne čini, što ne bi sebi željelo. Dobrobit zadruge još traži, da pojedinac i svoju vlast nad samim sobom ograniči: zdravlje i život neka čuva, neumjerenosti neka se kloni, rad da ljubi, uvjeren, da trut

nema prava uživati plodove svojih sugrađana. Svak bi se morao uvjeriti, da društvo, od kojega toliko dobra prima, ima pravo i od njega tražiti suradnju i žrtve.

No možemo se pitati, hoće li svi ovi obziri društvenoga reda biti toliko jaki, da uvijek i svagdje prinukaju čovjeka, da vrši zakon i radi za opće dobro? Kad se zahtjev društvenoga dobra protivi našoj vlastitoj koristi, kad od nas traži odricanja, napora, samoprijegora, hoćemo li mi biti jaki, da se sebe odrečemo i za opće dobro radimo? Bojati se je, da građanski uzgoj, ma i potkrijepljen svim zakonima, prijetnjama i kaznama, ne će ipak postići cilja, ako savjest građana nije proniknuta nekim dubljim osjećajem dužnosti i obveze. Ako hoćemo, da dijete vrši društvene zakone, da ih vrši uvijek i svagdje, poradimo prije, da ono postane d o b r i m i p o š t e n i m č o v j e k o m, da dobije m o r a l n i u z g o j.

2. Moralni uzgoj.

12. *Platon* raspravljajući, kakav da bude odgoj mladeži, žestoko prekorava pjesnike, što nam opisuju stanovnike Olimpa strašću opojene. Nema zločina, koji se ne bi dao opravdati zgodama grčkih bogova i božica. Oni su, po pričanju pjesnika, podati neurednome veselju i često uhvaćeni u laži; njima se pripisuje raskalašenost i podmitljivost, okrutnost i požuda za dobitkom (7). Zar su zaista ovakovi bogovi? pita *Platon*. „Neka nam ne zamjeri Homer i ostali pjesnici, ako slične stavke brišemo iz njihovih djela, ne zato što ne bi bili umjetnički ili što ne bi ugađali svjetini. Nasuprot, baš što su s umjetničkoga pogleda dotjeraniji, to su pogibeljniji mladeži i odraslima" (8). „Prisilimo pjesnike neka priznadu, da, ili divovi nijesu nigda takovih djela počinili, ili, ako su ih počinili,

da nijesu božanskoga roda". (9) *Platon* hoće, da se božanstvo svugdje prikazuje onakovo, kao što jest: sveto, dobro, pravedno. Hoćemo li zaista uzgojiti mladež, mećimo joj, veli, pred oči primjere kreposti: umjerenost, srčanost, svetost, velikodušje (10). Kreposti valja da vodi uzgoj. Jedino krepost usavršuje pojedinca i jamči za red i napredak države. Ugodno je, kad slušamo poslije 23 stoljeća kod filozofa *Herbarta* odjek Platonovih riječi: Cilj svega uzgojnoga rada mora da je krepost. Tugend ist der Name für das Ganze des pedagogischen Zweckes (11). Uzgoj nema smisla, niti će imati uspjeha, ako se ne zigje na moralnim istinama. Nikakvi društveni obziri, nikakve prijetnje i zabrane ne učiniše čovjeka plemenitim i poštenim, ne poštuje li on sam u sebi moralni red. Ne osjeća li on u svojoj savjesti kategorički imperativ dužnosti, nema dovoljne obrane da u nekim prigodama zadrži bujicu strasti, interesa, egoizma. Naći će čovjek tisuću izlaza, da izmakne policiji. Bez ove obrane sva je društvena pristojnost puka vanjština, to pogibeljnija, što zna vještije navući na se obrazinu zakonitosti.

13. Hoćemo li da uzgoj ima uspjeha, mora se mladosti auktoritet predočiti jačim, nego li su razvijene strasti; auktoritet, koji čovjeka prati i ondje, gdje oko zakonoše ne dopire, diže ga na vis, gdje ni zloba ni progonstvo ne dosižu. A koji je to auktoritet? — Auktoritet moralnoga zakona, koji, kako lijepo veli *Dupanloup* (12), „pobuđuje mladića, a da ga silom ne nagoni, suzbija ga, a da ga ne veže". Istom onda mladića si uzgojio, kad si njegov duh uvjerio o apsolutnoj vrijednosti moralnoga reda, kad si u njegovo srce ulio i u njemu učvrstio iskrenu ljubav prema kreposti, i kad si ga dotle doveo, da od svoje volje odabira dobro, pravedno, uzvišeno.

Vršiti red društva nije posao lak i neznatan. Kako se često zahtjevi toga reda protive našim sklonostima, koliku li snagu u nama ne pretpostavljaju, koliko li samoprijegora od nas ne traže! Jedino, ako nasuprot najživljem mamljenju slasti odlučno stoji u savjesti: „Ne smiješ nipošto!" bit ćemo kadri odoljeti slasti i teškoće prebroditi. S jedne strane tezulje pritiskuju i čutilna slast i vlastiti život, najviša vremenita dobra. Da ipak druga strana pritegne, treba na nju staviti neku jaču vrijednost, dobro, koje nadilazi svaki osobni i vremeniti interes. Ovakoga dobra nema nego u apsolutnom imperativu moralnoga zakona.

I zato odasvuda čuje se u novije doba glas: treba uzgoja, treba moralnoga uzgoja narodu; bez moralnoga uzgoja sav napredak čovječanstva i u znanju i u materijalnom pogledu nije potpun i nije pravi napredak. Zato i viđamo, gdje se u raznim državama osnivaju na širokoj bazi savezi „za moralni uzgoj" (Francuska, Njemačka, Sjev. Amerika). Ovi će savezi u pameti mnogih imati i drugotnih ciljeva. Ne smeta. Oni su ipak dokaz, da se u društvu osjeća potreba moralnih pravila i moralnoga djelovanja. Jedino moralnost daje vrijednost čovječjemu djelovanju.

Završit ću. Građanski je uzgoj potreban. — Bez njega nije moguć život u društvu. Ali opet građanski uzgoj niti ima snage niti trajnosti, ako se njegovi propisi ne temelje na moralnomu zakonu. Želimo li dakle uzgojiti mladež, hoćemo li izgraditi čestite građane, moramo im podati moralni uzgoj. — Je li s ovim sve rečeno?

Poglavlje IV.

Vjerski uzgoj.

Dieu tué il n' y a plus d' impératif, il n' y a plus de morale.
A. Allard kod. *Act.* 114, 196.

14. „Mi kušamo — reče neki Francuz — što još nikoji narod na zemlji nije kušao, a to, poučiti i odgojiti mladost, a da joj ne govorimo o vjeri“ (13).

Uzgojiti mladost, a ne govoriti o vjeri, ne spomenuti ime Božje! — Je li to moguće? Je li pokus uspio? Ja sumnjam, jer čitam, da je poslije obilatih trideset godina kušnje, god. 1913., francuska liga moralnoga uzgoja raspisala nagradu od 15.000 franaka onomu, koji napiše dobar priručnik moralnoga uzgoja (Manuel d' éducation morale), bez vjere dakako (14). Znak da do te godine pokus nije pošao za rukom.

Moralni zakon otkriva čovjeku, što je dobro i pravedno, i veže ga, da to vrši pod svaku cijenu. U njegovu glasu po tom razlikujemo dvoje: pravilo vladanja i dužnost vladanja. Pravilo bez obveze u životu ne vrijedi. Koja korist, da mi razum diktira: ovo je dobro i plemenito, ako me ujedno ne veže, da to i u djelo stavim? Ima u estetici, pa i u znanostima, sila lijepih i dobrih pravila, ali se mi ipak ne osjećamo vezanima, da ih pošto po to izvršimo. To su, kako bi rekao *Kant,* uvjetne a nipošto kategorične zapovijedi. Moralni zakon kategorički naređuje, i ako kategorički ne zapovijeda, nije moralni zakon.

15. Može li znanost i filozofija utvrditi takav zakon bez obzira na Boga, na neko vrhovno sopstveno i neizmjerno biće? Ovo je pitanje neovisne, laičke etike.

Razum je, bez svake sumnje, kadar da otkrije pravila poštenoga vladanja i nemisleći, barem u početku, na Boga, kao što je kadar da u znanostima

upozna cijeli niz istina, a da se ne pita, imali ili nema Bog. Razum čisto vidi, da je umjerenost, pravica, posluh roditeljima, stvar dobra, a kleveta, prevara, umorstvo nevinoga djelo zlo i nevaljalo. Ali odakle ta pravila crpe snagu, da se neizbježivo nameću savjesti i volji? Otklen sankcija moralnome zakonu?

Oni, koji hoće da grade etiku neovisno od Boga (15), utječu se na sve strane, da nađu taj temelj. Izumješe moralu altruizma, humanitarnosti, kooperacije, moralu utilitarizma, moralu čuvstva, socijalne nužde, društvene solidarnosti, i sto drugih pokušaja.

No sve je ovo nedovoljno i nestalno. Kad s društvenom potrebom dogje u sukob egoistični nagon, kad se moralni propisi uhvate u koštac s jakim težnjama vlastite prirode, kad oni traže od nas heroičke čine, žrtvu istoga zdravlja i života, sve ove umjetno sagrađene „moralke“ popuštaju i padaju, kao kaplje s lišća netom vjetar duhne.

Pravi temelj moralnih zakona ne može biti u drugome nego u nečemu apsolutnom, u biću, koje sve zna i može, koje nad svim vlada i svakoga po djelima nagrađuje. Čovjek, koji misli, valja da dođe do ove dileme: ili moralni zakon nema snage da me obveže, njegov glas samo vabi i nutkuje; ili ako me zaista veže i traži, da ga bilo uz koju žrtvu vršim, njegova snaga ne može poteći od drugoga, ako ne od Boga.

16. Sve je ovo dobro, ali prigovorit će mi tkogod: zar svagdanje iskustvo ne svjedoči, da ima dobrih ljudi, a ipak za Boga ne znadu, pače ga odlučno poriču. „Zar nijesu atei, veli *Trstenjak* (16), najbolji i najmoralniji ljudi?“ Mjesto mene neka na ovo odgovori jedan poznati ateist.

„Za bezbošca, veli *Le Dantec* (17), nema više vrhovnih principa, za nj ostaju jedino ljudski zakoni“

(str. 90) „Anarhisti, govorili oni, što hoće, nijesu bezbošci... Kad bi oni bili bezbošci, kako bi mogli podavati apsolutne vrijednosti principu pravde, u kojega ime rade? (str. 93). U društvu je samo jedna vrsta ateja podesna da živi. To su oni, koji—kao što obično biva u naše doba—ne idu do zadnjih izvoda svoga ateizma, te zadrže pojam *apsolutnih* načela pravde, osobnosti, odgovornosti, zasluge... Ja odlučno tvrdim, da društvo dosljednih bezbožaca nije moguće". (str. 95). Takovo bi društvo naravno svršilo pošašću samoubojstva" (str. 113).

Onaj, koji ovako piše, ateist je, a ipak živi u društva.—Zašto? Zato, što u svome ateizmu nije logičan, jer, kako i sam priznaje, uz spekulativni ateizam ostala mu je srećom u prikrajku neka moralna svijest, koja me, veli, čuva, da se u moru života sasvim ne potopim (str. 101).

Logičniji je g. *Mirman*, do nedavna bezboožnik i odrješiti zagovornik laičkoga morala, a za rata razmatranjem obraćen na vjeru u Boga. Mirman proglasuje znanost nesposobnom da riješi velike probleme. Mekaničko tumačenje svemira odbija on s gnjevom, jer se ne da složiti sa čovječjom slobodom, odbija ga kao nauku ropstva i očaja, a izjavljuje se za protivnu nauku, onu naime, koja Boga ispovijeda: ja vjerujem, veli on, pače ne „vjerujem" nego ja sam siguran, da Bog jest, Bog vječni, neizmjerni, sveznajući, jer jedino, ako Bog jest, shvaćam da ima moralne slobode, da ima odgovornosti, vječne i neizbježive pravde" (18).

Nema dakle uzgoja bez moralnoga zakona; a nema, niti je moguć moralni zakon bez Boga. Tko niječe Boga i hoće, da se uzgojitelj na nj ne obazire, taj ruši svaki uzgoj.

Biću, koje ne bi htjelo priznati apsolutnoga i premudroga Boga, ne bi ostalo nego ovo dvoje: ili u društvu uvenuti i propasti, ili proglasiti „etiku" Nietsche—ova nadčovjeka, ili Stirnerova apsolutnoga egoizma, koji drži svoj individualni „ja" početkom i svršetkom svega djelovanja. Ali time je uništeno svako čudoređe, onemogućeno svako društvo, nasilje i divljaštvo postaju jedinim društvenim „krepostima".

17. S ovim, što razum a priori proglasuje, da nema moralne obveze bez Boga, slaže se i sociološko opažanje. Ono naime svjedoči:

a) da se moralni život neke ljudske zadruge ne uzdrži i ne razvija, nego ukoliko ova zadruga posjeduje nauku, kadru da opravda najuzvišenije čine požrtvovnosti;

b) ova nauka, a da bude djelotvorna, mora biti dosta jaka da zadovolji kritičnim zahtjevima našega razuma i afektivnim težnjama srca;

c) moralni auktoritet, koji zapovijeda, mora da je podoban pobuditi u nama osjećaj *specifično religiozni*;

d) napokon ovo isto opažanje, potvrđuje, da ni ljudsko društvo, pače ni sav svemir, ne mogu da budu taj moralni auktoritet za čovjeka (19).

Ako je taj auktoritet toliko potreban, a ne nalazi se ni u čovjeku, ni u društvu, ni u čitavom svemiru, mora da bude u nekom transcendentalnom biću, u Bogu.

18. I velika francuska revolucija pokušala je bila urediti odgoj mladosti bez morala i bez religije. No tek je bilo prošlo od toga pokušaja deset godina, a *Portalis* izreče ove znamenite riječi: „Vrijeme je da pred činjenicama umukne teorija. Nema obuke bez uzgoja, a opet uzgoj je nikakov bez morala i bez religije... Obuka ovih zadnjih deset godina nikakva je. Valja da opet uzmemo reli-

giju za osnovu uzgoja“ (20).

Rekao bih, da su se i današnji Francuzi uvjerili, da uzgoj bez religije ne ide. Dobar dio narodnih poslanika, izabranih u novembru 1919., stavio je izrijekom u svoj program obranu kršćanskih škola. A ima i drugih znakova (uspostava službenih odnošaja s Vatikanom), da u glavama mnogih francuskih državnika misli o vjeri i o Crkvi nijesu iste danas kao i nazad 15 godina. Opet znak, da pokušaj, koji u početku spomenuh, nije odgovorio očekivanju.

Religiozno je čuvstvo najdublje u čovječjem srcu. Motivi, koje vjera pruža, tako su jaki i uspješni, da ih ništa ne može nadoknaditi, ništa se s njima isporediti. Ovo ne uvidjeti, znak je kratkovidnosti, ove činjenice ne priznati, dokaz je velike zaslijepljenosti.

Ta što znači uzgojiti mladića, ako li ne usaditi u njegov duh ljubav k istini, k dobroti, k ljepoti? — Ali što je sve naše znanje, ako ne dopremo do *prve istine*, do spoznaje onoga uzroka, od kojega sve dolazi i o kome sve ovisi? — Koje je dobro kadro da srce ugrije i zanese, kao što će ga zanijeti i oplemeniti vječno i apsolutno dobro? — Gdje je ljepota, gdje ideal, koji bi se mogao mjeriti sa svetom i uzvišenom ljepotom neizmjerne Božje savršenosti? (21).

„Vjera je u uzgoju mladića poput lijepoga sunca u prirodi. Svugdje, gdje svijetli, ona oživljuje, uzgaja, sve ublažuje, sve se po njoj uzdrži i poljepšava; bez nje sve potamnjuje, sve se kvari i propada .. Bez religije stega nije nego policija kasarne, nedostojna onih, kojima je nametnuta, kao i onih, koji je na meću“ (22).

Završujem ovo poglavlje znamenitim riječima lilleskoga sveučilišnog rektora *Baunarda*: „Unijeti Boga, suvereno počelo, u pameti, eto čitave obuke; usaditi Boga, neizmjernu ljubav u srca i u savjest, eto čitava uzgoja. Mettre Dieu, principe sauverain dans les intelligences c' est toute l' instruction; mettre Dieu, amour suprême, dans les coeurs et les consciences, c' est toute l' éducation“(23).

Poglavlje V.

Nastava se ne da odijeliti od uzgoja.

19. Nastava prosvjetljuje razum, uzgoj oplemenjuje srce i izgrađuje značaj. Nastava i uzgoj nijesu dakle jedna te ista stvar, ali ma koliko se razlikovali, opet se u zbilji isprepleću i tako su vezani, da se jedno od drugoga ne da posvema odvojiti.

Obučavanje u eksperimentalnim znanostima otvara mladiću tajne prirode; povijest ga prenosi u prošlost, da upozna svoje pretšasnike, život svoga naroda i cijeloga čovječanstva; u racionalnim znanostima razotkriva mu se novi svijet idealnih istina i moralnoga reda; estetika napokon uvodi ga u ljepote prirode i umjetničkih djela.

Ali dok obuka razum prosvjetljuje, ona htjela ili ne htjela, pobuđuje čuvstva i djeluje na volju, ona uzgaja, isto kao što i uzgojitelj ne može da se u svome radu ne posluži i obukom.

Nastava, a pogotovo nastavnik, uzgajaju. — Koliko li ne utječe na formaciju mladića povijest i primjeri njezini, koliko učenje klasika i štivo uopće, koliko prirodne znanosti i način, kojim ih nastavnik predaje? Kad bi se i htio učitelj u obučavanju ovih struka naumice ustegnuti od svakoga tumačenja, svake primjene — što je vrlo teško i gotovo nemoguće — već bi sami učenici, neki brže neki sporije, izvađali posljedice i činili poredbe. Ne zbiva li se u njima taj

nutarnji rad odmah, a ono će slike, koje u obuci vide i saznadu, ostati u pameti, da nesvijesno, kao kakove poluge, na svoje vrijeme pobuđuju težnje i nutkaju na djelovanje; dobri će utisci poticati na plemenite odluke i buditi korisne spojeve misli, slabe će slike nasuprot kvariti srce i privlačiti na pogubne osnove. Nema nauke tako apstraktne i teoretične, a da se ne bi dala barem kojom niti vezati uz interes i težnje učenika, a da ne bi budila u srcu niže ili više osjećaje.

20. Ako ne može biti obuke, a da — bilo u kom smislu — ne uzgaja, pitanje je, dade li se barem uzgoj vršiti bez sudjelovanja obuke? — Ne da! Uzgojni rad uključuje obuku s dvojakoga razloga. Obuka je naime i čest uzgoja i sredstvo uzgajanja.

Čovjek je sa svim raznoličnim moćima ipak jedinstveno biće. Ti ga nijesi uzgojio, ako mu nijesi sve moći, dakle i razum, tu najodličniju moć, barem do neke mjere razvio i usavršio. Ne čini, istina, znanje čovjeka čovjekom, ali kako ćeš reći, da je dječak uzgojen, ako mu razum nije prosvijetljen barem u najpotrebnijim stvarima života? Obuka je usto i sredstvo uzgoja. Stari *Sokrat* mišljaše, da su ljudi zločesti, što su u neznanju. Pouči ih, otkrij im krepost i njezinu prednost, pa će sigurno biti dobri, jer „nitko nije hotimice zao, ὡς οὐδεὶς ἑκὼν πονερός“ (24). Nažalost nije baš ovako, jer znamo, da i najbolje poučeni u moralu često radije izabiru zlo nego li dobro. Moralni se uzgoj postizava vježbanjem, stegom, izgledom ali uvijek ostaje istina, da su i poduka i uvjeravanje izvrsna i nužna pomagala uzgoja. Podukom će često uzgojitelj postići, što na nijedan drugi način nije mogao polučiti.

Uzgoj sa svoje strane potpomaže obuku. Da sjeme proklije i plod donese, nije dosta da je zdravo i da na zemlju padne, nego valja zemlju pripraviti

treba je prekopavati i obrađivati. Tako je i za obuku. Obučavanje nema uspjeha, veli *Aristotel* (25), ako mladež nije unaprijed stegom i vježbanjem učinjena podesnom, da rado sluša i shvati nauk učitelja.

21. Uzgoj ovisi o obuci, obuka utječe na uzgoj, a ipak ih neki hoće da rastave. U novije doba čuje se i kod nas riječ: „obitelj i Crkva neka slobodno uzgajaju, a škola neka samo poučaje“. No što je po naravi spojeno, vrlo je opasno da se iđe razdvajati. Već je pok. *K. Vojnović* u svom znamenitom instalacionom govoru na zagrebačkom sveučilištu upozorio na ovu zabludu. „Nastojanje sadašnje... da se naime naučavanje odluči od uzgoja, te da se školi prepusti samo prvo, ne osniva se na pravom poznanju čovjeka, ne postizava svoj cilj... Ne možeš čovjeka prepoloviti... Naučavaš li ga, ako i ne ćeš, a ti ga uzgajaš; uzgajaš li ga, a to ga i podučaješ... Tko bi mislio, da se ima nauka odlučiti od uzgoja i ovo odlučenje tako razumjeti, da znanost ima apstrahirati od svake moralne istine, taj bi izrazio mnenje najpogibeljnije za pravi narodni napredak... Nije dosta gojiti znanost, bez moralne istine ona postaje oruđem kvara i zla“(26).

22. Nego, pitat će me tkogod, a što donose sebi u obranu oni, koji hoće da se nastava odijeli od uzgoja? — Oni ovako umuju: nastava govori razumu, pruža mu niz istina, koje su učenjaci otkrili, a uzgoj se obraća čuvstvu i volji, hoće da ih zaljubi u ovaj ili onaj ideal. Nastava je dakle nešto općenito i stavno, a uzgoj stvar privatna i prama uvjerenju promjenljiva. I zato obučavanje u znanostima neka biva u školi otvorenoj svakome, bez razlike vjere i narodnosti, a uzgoj eto obitelji, pa neka formira dijete, kako joj se čini boljim. — Ovo se razlaganje na prvi mah čini ozbiljnim, ali netom ga bolje ogledamo, pada i gubi

se. — Objektivna istina, doduše, općenita je, svatko i svagdje mora je priznati; ona nije ni grčka ni njemačka, ni katolička ni protestanska. No u školskom obučavanju, osim nekoliko ovakovih istina, ima i nešto drugo; a onda ima i nastavnik i metoda, preko kojih se istina ulijeva u razum mladića.

Znanost nije goli skup istina, znanost mnogo toga pretpostavlja. „Riječ o znanosti bez pretpostavki, veli *V. Hugger,* jest luda bajka i nepoštena tvrdnja... Svaki učenjak već unaprijed zauzimlje stanovište prema nekom materijalističkom ili idealističkom sustavu. On vjeruje, da je u materiji i u njezinim zakonima uključeno svako biće i svaki život, ili pak drži, da ima nadtvarnih bića i sila... On drži, da je ljudska volja u svim svojim činima, nutarnjim i vanjskim utjecajima potpuno vezana i preodređena, ili brani slobodu volje. I prema tome je cilj i tijek istraživanja, pače i rezultat njegov, već unaprijed uvjetovan. On već unaprijed stoji bitno pod njegovim utjecajem. Ako Haeckel traži da objasni razvitak svijeta sve do čovjeka samim zakonima i silama materije, savijajući dakako silom činjenice, on je baš na to vezan svojim nazorom o svijetu, on je materijalist i ne priznaje, nego tvarne sile. Da su učenjaci Treitschke, Janssen, L. Hartmann došli do sudova i shvaćanja sasvim različnih, tome je duboki razlog u drukčijem nazoru o svijetu.“ (27).

Nego spomenut će tkogod, da bi se baš u obuci ove pretpostavke imale izostaviti i učiti samo ono, što je strogo dokazano. — Ovo je u zbilji nemoguće. S tijekom predavanja fizike, geologije, zoologije, pa povijesti i socijologije, nameću se već djetetu, a pogotovu mladiću, tolika pitanja, da nastavnik ne će znati, kako da im izbjegne. Znanost ne rješava ništa znanost ne ide do kraja, tek se filozofija i religija

bave velikim i neotklonjivim pitanjima: odakle dolazimo, kamo idemo, što smo mi, što li je i otklen vlast u društvu i t. d. A ovo su baš pitanja, koja bitno utječu na uzgoj. Prema tome, kako se na ova pitanja odgovori, uzgoj uzme sasvim drukčiji pravac.

23. A onda — rekoh — nastavnik i metoda, kojom on tumači istine! S ovoga gledišta nema znanosti ma kako apstraktne, nema predmeta ma kako suhoparna, a da ne bi mogli služiti nastavniku, da preko njih djeluje na srce i na značaj djeteta. U istoj gramatici i aritmetici primjeri, kojima se pravila objašnjuju, vježbe i zadaci, koje pisac učeniku podaje, mogu imati kako nacionalnu, tako i kulturnu i konfesijonalnu tendenciju. Nazad nekoliko godina *Decolly* i dr. izdadoše gramatiku francuskoga jezika za mladež, gramatiku u pravome smislu protukatoličku. U svakome se primjeru odrazuje duh mržnje na Crkvu, sa svakom vježbom hoće da taj duh usade u mlada srca učenika. Kad autor hoće da se pohvalno izrazi o kojoj religiji, uzimlje Islam i u zvijezde kuje Muhameda; prenosi li koji lijepi ulomak iz djela crkovnjaka, čuva se da ne reče, da je pisac bio biskup. Govoreći o Židovima i o Turcima srednjega vijeka, hoće da utuvi, kako su ih kršćani na mig Crkve ubijali i davili, a oni bili nevini i nikakva im zla ne činili. Čuva se dakako da kaže, koliko su Pape štitili Židove (28.).

Uostalom riječ, da se obuka mora odlučiti od uzgoja, nije nego bojovna varka. Koji zagovaraju, da se uzgoj prepusti obitelji i Crkvi, a nastavu da pridrži škola, ne rade to stoga, što bi bili uvjereni, da se dade jedno od drugoga odvojiti. Oni su osvjedočeni o protivnome i baš radi toga, dok prisvajaju samoj državi utjecaj na nastavu, hoće da državi ili bolje stranci, koja je na vladi, predadu mladost, da je ona po svojim kulturnim i političkim nazorima djela i

izrađuje.

Škola, htjela ne htjela, svakako uzgaja, o ovome nema sumnje. Hoće li pak da njezin uzgoj bude i uspješan, ne smije da mimoiđe moralnih i religioznih motiva. Bez ovih motiva uzgoj je nikakav.

Poglavlje. VI.

Škola i nauk vjere.

> Pour bien élever ma fille, apres bien de recherches, je n' ai rien trouvé de mieux que le catéchisme... Je le tiens pour le traité le plus sûr de pédagogie. *Diderot* kod Mgr. Luçon, konfer. Pourquoi des écoles libres? Act 60, 101.

24 „Ako sam ja, sin poštene radničke obitelji, pao tako nisko, nije uzrok ništa drugo, ako ne obuka, koju sam primio u mladosti.... Istom u tamnici u Mansu, u kojoj pišem ove retke, našao sam svećenika, koji mi je protumačio pravi smisao života“ (29). Ovako piše mladi francuski zločinac *Tisseau*, „uzgojen“ u školi bez nauka vjere. U školi su mu govorili o svemu i svačemu, o slobodi i o nezavisnosti, o jednakosti i o napretku, samo što mu nijesu govorili o Bogu, koji jedini daje smisla životu i polaže čvrste temelje društvu.

Zdvojno je stanje profesora građanskoga morala u školi, iz koje je izbačen nauk vjere. Nastavnik u toj školi, ako samo shvaća i osjeća svoju dužnost, sa zebnjom se pita, veli *Gustav Tery*, što će biti od mladića, koji će do par sedmica biti „slobodni“, t. j. bit će pušteni bez kompasa u društvo, koje se nalazi u potpunoj anarhiji. „Lako ih je pripraviti da odgovore iz morale na ispitima zrelosti (bakalaureata) ali — pripraviti ih za život? Dok se samo radi, da profesor prikaže razne sustave etike i da ih podvrgne

kritici, ide sve kao od šale. No dođe čas da mora zaključiti — profesor valja da čisto odgovori na ovo prosto i strašno pitanje.... O v o m o r a m č i n i t i, o v o n e s m i j e m r a d i t i: *a zašto moram, zašto ne smijem?*“ (30) „Ako igda to u ovom potresnom času nastavnik osjeća svu ispraznost svoga rada. Porušio je, nemoćan da opet sazigje... Što će metnuti na mjesto onoga, što je porušio? Par formula, nekoliko riječi — ništa!“ U školi, u kojoj se ne smije spomenuti ime Božje, nastavnik ne zna, a valjda ne može i ne može da u moralu uzgoji svoje učenike (31).

Prema ovom priznanju višegodišnjega profesora filozofije u Laonu (Francuska), koji nije svećenik, nije pače ni katolik, ali se je iz vlastite učiteljske prakse duboko uvjerio o nedostatku tako zvane laičke etike (32), kako li se površnim i neozbiljnim pokazuje enfatični poklik nekoga pisca „J u g o s l a v e n s k e Njive“: „Naš ideal nije: religiozni građanin — nego moralni čovjek. Zato je potrebno da se uvede kao nastavni predmet etika, koja se temelji na nauci i koja će mjesto sterilnih religijskih morala da bude siguran (!?) putokaz čovjeku u moralnome životu“. (33)

25. U nježnoj dobi djece pučkih škola, kao i u dobi srednjih škola, potreban je uzgoj, potreban više negoli igda, ako ne ćemo da mladost podivlja i u besramnosti uzraste. Nauka tu nije dovoljna: pače nauka će bez uzgoja često učiniti mladež u svojoj zloći okretnijom, u svom radu pogibeljnijom. U školi valja da se poučava i ujedno moralno uzgaja — s ovim smo na čistu. Ali po kojoj etici da nastavnik uzgaja djecu? Zar po etici utilitarizma, zar po etici čuvstva, kako hoće naš *Trstenjak*, ili po etici razuma? (34) Koja je i kakva je ta etika? Ako je sazdana na znanosti, znanost ne isključuje Boga, kao što ni razum ne isključuje objave. „Razum i iskustvo nas uvjera-

vaju, veli glasoviti američki državnik *Washington* (35), da se etika ne može održati, ako se odijeli od vjerskih istina".

26. Jest, iskustvo uči, da uzgoj, nije li religijozan, nije nikakav. Primjera ima.

U Francuskoj se je do pred rat najvećim bijesom i sustavnošću provagjao laicizam: nauk vjere je iz javnih škola izbačen, pače i ime Božje iz državnih zavoda i školskih knjiga izbrisano. A plod?.... Iskvarenost mladosti zahvaća užasnim mahom, broj se mladih zločinaca silno množi (36), tako da su žalosne činjenice vrlo ozbiljno bile zamislile ne samo vjerne katolike, nego i sve one, kojima je zaista na srcu dobrobit društva i domovine. Stali su proučavati statistike i tražiti uzroke. Zaključci su vanredno poučni za ovo, što pišem.

Iz statistika se je očito dokazalo, da daleko pretežniji broj mladih zločinaca izlazi iz državnih laičkih škola negoli iz privatnih s religioznom obukom. „U Parizu, piše sudac istražitelj *Guillot*, na 100 sudbeno progonjene djece jedva dvoje je izašlo iz škole s naukom vjere. Na 100 djece zadržane u popravilištu Petite — Roquette religiozna škola ne daje ih nego 11..." (37).

I u Sjevernoj Americi državne škole ne poznaju nauka vjere, pa koji su plodovi? Predsjednik *Schurmann* g. 1903. reče: „Došao je čas za čestite Amerikance da priznadu, da u našim pučkim školama nema nikakva moralnoga uzgoja, a pogotovo nikakve religijozne pouke". *Eliot* sa žalošću priznaje: „Plodovi naše pučke nastave veoma su nas razočarali". Američke javne škole nazivlju Škoti „grobištem uzgoja" (38).

27. Nije se čuditi. Zlo stablo zle plodove nosi. Tko je porušio Boga, taj je istim potezom izbrisao

i moral iz svijeta. Poslanik *Maurice Allard* socialist imao je srčanosti da prizna ovu istinu u francuskoj komori: „Za me, otvoreno ispovijedam, porušivši Boga, nema više ni jedinstvenoga ni nužnoga morala, nema niti kategoričkoga imperativa, i ne gubite se u mističnoj magli solidarizma. Recite dakle otvoreno sa mnom i naučavajte u vašoj školi, da nema više morala, da nema nego nekih odnošaja, neki *modus vivendi* između ljudi". A kad ga je poslanik *Vandame* ironično upitao, da li će taj modus biti „sa oružnicima ili bez njih", Allard nastavi: „Zovite ga, kako vas volja, tražite ime, koje vam je milije za ovaj modus vivendi, ali ne govorite više, da ima morala. Porušivši Boga, vi porušiste moral. Vi se bojite svoje vlastite nauke. En tuant Dieu, vous avez tué la morale. Vous avez peur de vos propres doctrines" (39).

28. Ovdje mi se je osvrnuti na dva prigovora. Ima ih, reći će mi tkogod, koji ne priznaju Boga, a ipak su čestiti ljudi. Kako se to dade složiti? Drugi će opet: iskvarenost se mladosti i porast zločinstva opažaju na žalost i u državama, gdje se uči u školama nauk vjere, a po gornjoj nauci ovoga ne bi smjelo biti.

Odgovorit ću ukratko. Ima ateja u teoriji i na riječi, ali rijetki idu do logičnih posljedica ateizma, kako to već vidjesmo. U dnu njihova srca ostaje dragocjeni kvasac, koji ni godine ni teorije nijesu mogle izbrisati, kvasac, koji ih i mimo njihova znanja nečim božanskim prožimlje. „Mi živimo, reče *Renan*, od sjenine sjene, mi dišemo miris prazne posude. Kad je ova sjena, sjena neba, kad je ovaj miris miris božanskoga, njihova se moć proteže dugo poslije, nego li je sjena noću postala i negoli je miris

ishlapio“ (40).

Na drugi prigovor.

Porast mladih zločinaca plod je općenitoga otpada od Boga i općenitoga oslabljenja religioznoga duha, koji okružuje mladost sa svih strana, pa i ondje, gdje se nauk vjere predaje u školi. Pouka u vjeri nije dovoljna, ako je u školi duh indiferentizma; ako ono, što jedan učitelj gradi, drugi ruši; ako bezvjerstvo i raskalašenost slave orgije u novinstvu, u kinematografu, u književnosti. Ne uzgaja samo kateheta, uzgajaju i svi profesori, uzgaja zrak škole i gradske ulice. Aka ovaj zrak i uz najbolju religioznu obuku ruši moral, što bi bilo, kad te obuke nikako ne bi bilo?

29. Neki „Pedagog“ u „J. N j i v i“ (41), da prikrije zamašaj svoje nakane, iznosi prijedlog, neka se nauk vjere ukloni ne iz odgoja n e g o i z š k o l e kao obligatan nastavni predmet. Pače i učitelji vjere neka se ne primaju u školsku organizaciju. S ovom ću se osnovom pobliže zabaviti u IV. dijelu knjižice. Ovdje mogu ponoviti, što sam u pređašnjem poglavlju utvrdio, a to je, da se odgoj ne smije odijeliti od nastave, a potom ni nauk vjere od škole. Škola uvijek uzgaja, pa i ne bilo tu posebnoga mjesta za moralnu i religioznu obuku, samo je pitanje, u kom će pravcu uzgajati. Mladića uzgajaju neki predmeti već po sebi a mnogo važniji negoli svi programi i svi predmeti jest duh, u kome se obuka daje, zrak, koji se u školi diše. Koja korist od najboljega kućnog uzgoja, ako škola, mjesto da potpomaže i popunja kuću, za najvažnijih godina mladoga života truje i ruši, što kuća i Crkva tolikom mukom uzdižu? Školska obuka, ako će da bude prava, valja da od Boga počne i k Bogu vodi i time da podupire rad katehete. „S v a k a i z o b r a z b a, v e l i *Lamartine* (42), k o j a n e p o l a z i

s a p o z n a n j a B o g a, k r i v a j e, s v a k a, k o j a n e d o v o d i k p o z n a j i B o g a, k r a t k a j e“. Francuski pjesnik — koji nije bio natražnjak — još je bistriji, kad kaže: „Trebalo bi pozvati pred sudište roditelje, koji šalju djecu u školu, na kojoj je napisano: ovdje se ne uči nauk vjere“ (43).

30. U školi neka se Bog spominje i vjera uči, ali koja vjera? zapitat će me čitatelj. Nije li dovoljan općeniti deizam, deizam, koji i kod nas neki novi apoštoli propovijedaju, a da i sami ne znadu ili ne vjeruju, što govore? — Ja razumijem vjeru kršćansku, za koju i *Renan* reče, da je ona, a nipošto suhoparni deizam, zadnja riječ religije (44). U kršćanstvu ima neisporedive uzgojne sile za pojedince i za narode. Što danas vidimo u fizičnome redu, da se naime električna sila dade prenijeti u stotine radionica i time se stostruko uzmnožati i ubrzati ljudski rad, to nam već od vjekova pruža kršćanstvo. U kršćanstvu nadčovječna snaga Isusa Krista prenosi se, kao iz izvora, na pojedince, čini ih sposobnima za boj proti slabostima naravi, podaje im moralne snage, koje oni ne bi mogli nigda smoći iz svoga vlastitog bića (F o e r s t e r).

A što bi bila naša domovina, da je kršćanska istina nije uzgajala i tješila? „Svaka odgoja, piše *Vojnović* (45), koja bi u Hrvatskoj apstrahirala od kršćanskih ideala ...., koja bi mislila, da učitelji mogu bez Boga i bez Krista Gospoda hrvatskoj mladeži budi u pučkim, budi u srednjim školama udariti temelj odgoja... odrezala bi žile stablu hrvatske kulture, te bi ubila u povoju za Boga i za domovinu mladence naše“. Kršćanska kultura „nije nikada podrezivala krila poletu genija čovječanstva, nego samo bdila, da ga ne strovale ili ne unesreće Ikarovi ili Prometejevi pokusi“ (46).

31. U Francuskoj, rekoh, ima zla, ima iskvarenosti, ali, moram priznati, ima i plemenitoga; ona pruža i uzvišenih uzora kreposti i samoprijegora, a zašto? Pored svega nastojanja protivukršćanskih sila u Francuskoj nije bilo moguće posvema iščupati kršćanskih ideja, koje su se tijekom stoljeća u dušu naroda ukorenile. U Francuskoj su usto katolici divnom požrtvovnošću podigli tisuće škola sviju vrsta, u kojima milijuni mladih Francuza primaju i blagotvorni kršćanski uzgoj. Danas je tamo veliki dio katoličke mladosti zadojen duhom čistoga i potpunoga kršćanstva, a ne samo neke maglovite i neodređene religioznosti. Masa francuske mladeži, na istoj Sorboni, otvoreno kliče: Mi hoćemo vjeru kršćansku, vjeru katoličku, vjeru rimske Crkve. Odjek ovoga općeg raspoloženja katoličke mladeži jest ispovijest, koju dade u Sanatu, baš nekoliko pred rat, g. *Lamarzelle*, kad je u divnom govoru pobijao školsku osnovu, koja je imala da još bolje učvrsti državnu bezbožnu školu: „Ne govorite u ovome pitanju katolicima, da se prignu. Mi ćemo vam uvijek odvraćati: „Nigda". — Sinovi Crkve, u ovoj borbi bit ćemo uvijek s Crkvom, s Papom, s našim svećenicima. I u zajednici s njima ne ćemo nigda privoljeti da povratimo Cesaru duhovnu vlast, koju mu oduze Kristova krv i koja ne pripada nego Bogu" (47).

Poglavlje VII.

Neutralna [laička] škola je nesmisao i stvar neizvediva.

32. U školi neka se uči nauk vjere i neka se religiozno uzgaja. — Ovo je posljedak pređašnjega poglavlja. Ali kako raditi u slučaju, da svi učenici nijesu iste vjere, da svi roditelji nijesu ni istih nazora

o svijetu? Pa gdje je danas država, u kojoj bi svi građani ispovijedali jednu vjeru i pristajali uz istu filozofiju? — Zato umuju neki, u pitanjima vjere škola danas mora biti neutralna: nauk vjere i spominjanje Boga ima se ukloniti iz nastave. Pače uzor škole u modernim državama jest škola *laička*.

Ničiju savjest nesmije se silovati — slažem se. Tko će odobriti, da se, metnimo, muslimanska ili jevrejska djeca nagone, neka uče kršćanski nauk i vrše kršćanske obrede? Vjera je posao savjesti i uvjerenja. Nikome se ne smije silom nametnuti. No iz toga nikako ne slijedi, da se iz škole ima isključiti obuka vjere. Lijek proti nasilju u ovim delikatnim stvarima iznijet ću u III. dijelu ove knjižice, no mogu odmah ustvrditi, da taj lijek zacijelo nije u laičkoj školi.

Što je neutralna i laička škola?

33. Ima više stupnjeva neutralnosti u poslu religijske obuke. Moderne nam države pružaju četiri glavna oblika.

a) Prvi je stupanj, kad se svim učenicima skupa predavaju svi predmeti, samo nauk vjere napose, prema vjeri učenika. Ovakove su bile dosad vladine škole u Bosni, pa i neke škole u njemačkim državama (Simultanschule).

b) Ako se u školi nauk vjere pojedinih konfesija ne uči ni skupno ni napose, nego nastavnik podaje učenicima samo općenitu nauku o naravnoj religiji, ono naime, u čemu se slažu monoteističke vjere: kršćanska, židovska i muslimanska, tada imamo drugi stupanj neutralnosti (interkonfesionalna neutralnost).

c) U nekim je državama, kao što su Francuska i Portugalska, javna škola ne samo interkonfesionalna,

nego i bezbožna (a — religiozna). O vjeri, pače Bogu, nema u njoj spomena; ona hoće da se drži neutralno prema vjerniku i bezbožniku. U školi se djeca poučavaju jedino u građanskom moralu. Ovo je filozofijska neutralnost, škola se zove laička.

a) Ima još radikalnija vrsta neutralnosti, a to je, kad škola ne isključuje samo religioznu, nego i moralnu obuku. Ovakovih škola nalazimo u Sjevernoj Americi (48).

34. Neutralnost škole, bilo u kojemu od tri potonja značenja, nešto je nenaravna i protivno pravo shvaćenoj slobodi. Mnogi osnivaju neutralnost na tvrdnji, da je vjera privatna stvar. Zaista, vjera je privatna stvar, i nitko je ne smije drugome silom nametati, ali jednako je istina, da vjera izvire iz najdubljih osjećaja ljudske naravi (49) i da obujimlje čitava čovjeka: srce, pamet, cijeli njegov život. Čovjek ima sveto i neosporivo pravo da svoju vjeru i vanjskim činima posvjedoči. Vjerovanje, koje bi netko samo u sebi držao, a vani krio, bilo bi licumjerje, i svaki koji bi mi kratio, da vanjski rad udesim po načelima svoje vjere, bio bi okrutnik i nasilnik, pa taman se on krstio imenom slobode i napretka. Svatko ima pravo, da se bitni elemenat njegova života, njegova vjera, u nastavi ne zapostavlja, ne guši, a pogotovo da se ne ruši.

35. I čudnovato je, da najviše slobodnjaci i tobože napredni duhovi vrše ovu vrstu nasilja: neutralnu i laičku školu hoće svakome da nametnu. Evo u Njemačkoj naprednjaci na usta *J. Tewsa* traže građanski uzgoj u školi *jedinstven* za sveukupnu državu. U toj uredbi školstva imale bi se ukloniti sve *socijalne* i *vjerske* razlike (50). U pruskom saboru u martu 1916. predložili su socialisti uredbu školstva za cijelo njemačko carstvo na temelju jednakosti, besplatnosti

i laičkoga značaja škola (51). Što su jedni i drugi prije predlagali, sada, kad su dobili vlast, nastoje da bud pod kojim vidom u djelo izvedu (52).

U Francuskoj od g. 1868. postoji Ligue de l' enseignement, koja širi i svom silom zagovara laičku školu. Njezin utemeljitelj *Macé* priznaje, da je Liga djelo masonerije: „Ne poričem suradnju loža, pače očitujem, da sam ja tražio njihovu pomoć s jednostavnoga razloga, što je Liga ostvarenje načela proglašenih u ložama .... Liga je framasunska ustanova, ona je izvanjsko framasunstvo (framaçonerie exterieure)“ (53). Laička je škola po izjavi briseljske lože, „stvar, za koju slobodni zidari rade i bore se od više vijekova“ (54). Mislite li, da slobodne zidare vode čisti ciljevi? da traže za svakoga slobodu nastave, kao što i danas neuke kušaju zavarati? „Sloboda, piše jedan od njihovih prvaka, pa i ograničena, pruža oružje neprijatelju (katolicima), i moje je mišljenje, da mu se ne smije ostaviti nikakva“ (55). Sloboda je dakle samo za nas i za naše, a za protivnike okovi!

36. Škola, koja je u svojoj obući neutralna prema bilo kojoj vjeri, a pogotovu koja hoće da mukom mimoide Boga i naše dužnosti prema njemu, u sebi je nerazborita i nemoralna. Čovjek ne smije i ne može biti neutralan prema istini i laži. „Ne htjeti znati, ima li Bog ili ne, držati se ravnodušno prema Bogu i nijekanju Boga .... u zbilji je isto, što ne priznati ga i zanijekati ga“ (56). Takovo je vladanje nasilje razumu, jer od njega traži, da abstrahira od najglavnijega pitanja, koje neizmjerno zasijeca u naše suđenje i cijeli naš život; uvreda je Bogu, koji svugdje, pa i u školi, ima pravo na prvo mjesto. „Zanijekati mu to mjesto, neharnost je prema njegovoj dobroti, uvreda njegovu veličanstvu, nepravda njegovu vrhovnom

gospodstvu" (57).

37. U neutralnoj školi stanje je samoga nastavnika teško i nesnošljivo. On uz najbolju volju ne može ostati neutralan, kako već kazah u V. pogl. Govori li o prirodnim znanostima, kako će izmaknuti, a da ne kaže svoju misao o materiji, je li vječna ili ne; o sili i redu, jesu li po sebi ili od drugoga? Kad pripovijeda događaje povijesti, je li moguće, a da ništa ne reče, ništa ne ocijeni? Zgodno je rekao *Clemenceau* onima, koji su htjeli svakome nametnuti laičku školu uvjeravajući, da će biti neutralna: „Kad učitelj dogje na povijest Tiberija, i kad mu je čas da pripovijeda poznatu dramu u Židovskoj, koje će biti njegovo stanovište? Što će tu reći? Hoće li Isusa Krista držati Bogom ili samo čovjekom?" (58). Ma kad bi nastavnik i šutio jezikom, zar iz toplote njegova lica, zar iz sjaja njegovih očiju, zar iz zanosa ili iz prezirnoga držanja njegova učenici ne bi čitali, da li odobrava ili osuđuje, da li ljubi ili prezire? Nastavnik ne može biti neutralan nego uz uvjet, da ništa ne uči, ništa ne sudi, da ne da nikakva znaka života i ideala, koji ga napunjuju. „Zaista neutralne škole, reče već *J. Simon* (59), nema, a kad bi je i bilo, morali bismo je se stidjeti". Pa je li moguće staviti mladiću zastor pred oči, da ne vidi, da ne pomišlja na vječne i neotklonjive probleme? Ta čovjeka neizmjernost muči. L'infini le tourmente (Musset). „Uzalud ti kušaš zagraditi ljudski duh u opipnu realnost. Ah! on će u jedan čas, na prvi trepet svojih krila, porušiti zidove, u koje ga ti htjede zatvoriti" (60).

38. Kad je *Jules Ferry* g. 1882. iz škole uklonio vjeronauk, svečano je obećao, da neutralna škola ne će biti bezbožna, pak je u ministarskoj naredbi, označujući program etike, zadržao i ime Boga i naše

dužnosti prema njemu. Uviđavniji katolici nijesu vjerovali Ferry — jevim riječima. Oni su znali, kako se je on o ovome pitanju izjavio u loži. I zaista, malo po malo ispale su iz školskoga programa moralne dužnosti prema Bogu pa i spomen Božji. Danas iskreni protivnici otvoreno priznavaju pravi cilj neutralnosti. „Neutralnost je šala, zavaravanje, riječ bez smisla. La neutralité est une blague, un trompe l' ocil, un mot vide de sens (61). A poznati *Viviani*, koji je bio više puta francuski ministar, god. 1904. pisao je u „Humanite" (62): „Ah, neutralnost! neutralnost bijaše uvijek laž. Laž možda potrebna u neko vrijeme .... Obećavalo se ovu utvaru neutralnosti, da se primire neki sumnjivci, za koje se je bilo bojati, da će se udružiti s protivnicima i tako spriječiti pravu nakanu zakona". A kad su neki službeni naprednjaci u francuskoj komori još tvrdili, da je zakon od 1882. iskreno primao neutralnu, a ne bezbožnu (ateu) nastavu, *Jaurés*, razjaren radi takvoga dvoličja, doviknu im, da dignu obrazinu i reku otvoreno, za čim idu: „Licumjerje pri porođenju neutralnosti dovoljno je da osudi borbu za neutralnost škole" (63).

39. Neutralnost obuke je nesmisao, neutralnost je neizvediva. Oni pako, koji hoće da je ipak pošto po to uvedu, postaju smiješni. Škola, ako će da bude pravo neutralna, ne smije, vele, da ničije uvjerenje vrijeđa, ni onih, koji vjeruju, ni onih, koji ne vjeruju u Boga. Paziti je zato, da se u školskim knjigama nigdje ne spomene Bog, neumrlost, spasenje i t. d. da se ne bi uvrijedili oni, koji ne vjeruju. Teško će to ići, ali valja se prilagoditi. A kako sa štivom iz starijih pisaca? Ti su pisci na indeksu, dok se ne pročiste. I dadoše se neki na posao. U krasnoj knjižici za djecu Tour de France od *Bruno* — a

posvuda su brisane bez milosrđa riječi: Bog, Providnost, Stvoritelj, Isus, Notre — Dame i t. d (64). U čitanci Gerbe de l' écolier od *A. Dubois* natpis štiva „Redovnici brda sv. Bernarda" promijenjen je u ovaj: „Psi brda sv. Bernarda" (65), i tako redom.

Ni stihovi divnoga *Lafontaine* — a nijesu našli milosti u cenzora, i oni su laicizirani. Jedan primjer:

Petit poisson deviendra grand
Pourvu que Dieu lui prête vie.

Cenzor drugi stih popravlja ovako:

Pourvu *qui on lui laisse la vie (66)*.

Ni klasični roman o Robinzonu ne osta pošteđen. I tu, na uštrb smisla, ljepote i istine, valjalo je preudesiti cijele rečenice, nešto izostaviti, nešto dodati. Neka je nakaženo, neka neukusno, samo da se Bog ili što kršćansko ne spomene. Do kakvih djetinjarija, do kakvih ludosti ne dovodi mržnja na Crkvu i kršćanstvo!

40. Nego nije samo apsolutna neutralnost nenaravna i neizvediva — i interkonfesionalna neutralnost je štetna po pravi uzgoj mladosti. Pravome vjerniku nije i ne može biti svejedno, da li škola potpomaže ili možda slabi i ruši uzgoj njegove djece, onaj i onakav, kakav on drži valjanim. Nastavnik i u interkonfesionalnoj školi ili će biti osuđen na muk ili će djelovati na uzgoj učenika u smislu svoga vlastitog uvjerenja: je li protivnik i strastveno čeljade, rušit će građu obitelji; zanose li ga isti ideali, njegova će riječ, njegovo cijelo držanje vjeru gojenaca krijepiti i oplemenjivati. A nije to teško za nastavnika. Daju mu prilike, kako smo vidjeli, ne samo etika i povijest, prirodne znanosti i zemljopis, nego i ista gramatika pa i suhoparna i metakonfesionalna aritmetika! Primjeri, vježbe, upiti — sve to može imati svoj cilj (67).

U obranu neutralne škole mnogi će iznijeti potrebu, da se goji snošljivost, ljubav, upoznavanje među djecom istoga naroda, među članovima iste države. — Ma zar se ne da sve ovo postići lakše i sigurnije drugim putem, negoli je laička škola? O ovome ću kasnije u III. dijelu.

41. Da zaključim. — Obuka mladeži ne da se odlučiti od uzgoja. Škola upravce i neupravce uzgaja, ali uzgaja prema etici, koja u njoj vlada: u knjigama, u duhu nastavnika, u metodi obučavanja. Pravoga pak i uspješnoga morala nema bez Boga. Laička moralka sanja je, za kojom već odavna, uzalud, vapiju očajnici. *Valtaire* je negdje napisao: Teoretično je bezboštvo najveća ludost, praktično bezboštvo najgrđe zločinstvo. L' athéisme speculatif est la plus insigne des folies, l'athéisme pratique le plus grand des crimes"(68). Voltaire nije nikakav auktoritet, jer je podal i neznačajan, ali je ovdje bistro izrazio istinu, koju su i prije i poslije njega odlični umovi shvatili i vijekovi potvrdili. — A čija je škola? Tko da njome upravlja?

Drugi dio

Tko ima pravo nad obukom djece?

42. Škola je polje, na kome se sretaju raznovrsni čimbenici. Za nju ne može da se ne zanima narod i država, obitelj i Crkva. Na uredbu i razvoj nastave utječu pedagoški (uzgojni), socijalni i naukovni razlozi, utječu financijalni i politički obziri. Između svih ovih zainteresovanih valja da vlada određeni odnos. Nema li u odnosima reda, utjecaji će se križati i rušiti: mjesto skladno razvijena i plodna stabla dobit ćemo jednostran i bolestan organizam.

Na obuku imadu svojih prava u prvomu redu roditelji, Crkva i država. Imade prava i narod, makar on i ne bio okupljen u samostalnoj državi. Na čemu se osniva ovo njihovo pravo i dokle se prostire?

Poglavlje I.

Nastava i roditelji.

43. Roditelji, kad su podali djeci život, postigli su time pravo na njih. *Proles est aliquid patris*, porod je nešto, što pripada roditeljima; njihov je, i oni se moraju za nj skrbiti. A itko će ovo malašno i u svakom pogledu još nemoćno biće othraniti i uzgojiti, ako ne roditelji? Tko bi se s tolikom ljubavi i žrtvom zauzeo, kao što će otac i majka za svoje čedo? Pa roditelji ovu dužnost u sebi i ćute: nagon i razum na to ih zovu, a oni su i djelom uvijek i svugdje tu dužnost vršili. Ali, ako im je od naravi dužnost da uzgajaju djecu, valja da je s tom dužnošću spojeno i pravo na uzgoj, t. j. sva ona vlast, bez koje ne bi mogli udovoljiti toj dužnosti. Razumije se, da im te vlasti nitko ne smije oduzeti niti ih tko upravce ili neupravce priječiti u vršenju njihove svete službe.

Već i naravna uredba obiteljskoga života za to je, da djecu hrani, čuva i uzgaja. Djeca bi se mogla rađati i bez trajne obiteljske veze, ali bez nje se othraniti i uzgojiti nikako ne bi mogla, osim da se pokuša uvesti od *Platona* zagovarana zajednica žena i djece, zajednica, koja je ljudskoj naravi i napretku protivna. No o ovome kasnije.

Dijete je nešto roditeljâ i oni imadu na nj pravo. Je li potreba spomenuti, da pravo roditeljsko nije neograničeno? Dijete nije prosta stvar, da s njime, s njegovim zdravljem i životom, otac radi, što hoće. Dijete je čovjek, ali još nerazvijen čovjek. Ono je pod vlasti roditeljskom, dok ne postane razvijen organizam i zreo čovjek; dijete je pod vlasti roditeljskom ne za drugo, nego da ga roditelji uzmognu razviti i uzgojiti prema cilju, koji je djetetu kao čovjeku od naravi određen. Vlast je potom roditeljska prava, ali ne neograničena; vlast zbiljskoga utjecaja na dijete i njegovu budućnost, ali ne samovoljnoga utjecaja, nego utjecaja, koji je podređen višim zakonima morala i svrhe čovječje. I kao što je roditeljima od naravi dužnost, da dijete do ovoga stanja izvedu, tako za sve to vrijeme oni jedini imadu direktnu vlast nad njim. Ovo vrijeme ne traje samo dvije godine ili pet godina, vlast se roditelja proteže sve do dobe potpune zrelosti mladića.

44. U ovo doba razvitka pada i obučavanje ili školovanje mladosti. Roditelji, koji imadu vlast nad djecom, zar nemadu pravo i nad školom, u kojoj se njihova djeca poučavaju?

Škola djetetu daje dvoje: ulijeva znanje, i pruža uzgoj. U prvome dijelu vidjesmo, da su nastava i uzgoj dva blizanca, koji se nikako ne dadu odvojiti.

Kad bismo potom i htjeli nastavu pripustiti državi i njezinu učitelju, a uzgoj pridržati za obitelj, u zbilji tako ne bi izašlo, jer kome bismo prepustili obuku, onome bi ostao i uzgoj. Ali uzgoj je neosporivo pravo roditelja, dakle i škola za doba nezrelosti djece pripada svakako pod vlast roditelja. Škola, u prvome redu pučka, nastavlja, popunja, usavršuje kućni uzgoj. Škola poučaje djecu, kojih moždani primaju, kao što vosak prima, bez protivljenja i bez premišljanja sve utiske, što ih nastavnik pruža. Nijesu djeca kadra da razlikuju valjan od nevaljana razloga, da riječi učiteljeve prime sa rezervom: sve vjeruju, svemu se nadaju, sve obožavaju, što i kako im nastavnik prikaže. U ovim prvim godinama nastava su i uzgoj tako spojeni, da se jedno s drugim trajno miješa. Roditelji stoga moraju da imadu pravo nad školom svoje djece, jer kad bi ova škola stala izvan odlučnoga utjecaja roditelja, lako bi se moglo dogoditi, da bi škola baš protivno uzgajala djecu, negoli uzgaja kuća i negoli je volja roditelja.

Tko će na pr. slovenskim i hrvatskim roditeljima u Trstu zanijekati pravo da uzgajaju djecu u ljubavi k svome rodu i odanosti svojoj vjeri? Tko ih može prisiliti, da šajlu svoje mališe u škole od talijanske vlade podignute, gdje će im malo po malo iščupati iz srca narodni osjećaj, a uštrcati drugi, krvi i povijesti protivan? Tko bi se smirio, kad bi mu se reklo: ne boj se, učitelj će poučavati djecu samo u čitanju i korisnome znanju, a ti ih u obitelji uzgajaj, kako je tvoja volja?

45. Iz ovoga se razabire, da škola i učitelj nijesu gospodari djece, oni nijesu nikako zadnja oblast, koja određuje cilj i narav uzgoja u nastavi. Oni su u prvome redu zamjenici roditelja, i kad bi drukčije uzgajali, negoli to hoće roditelji, pogazili bi

sveto roditeljsko pravo, činili bi nasilje djeci, to grdnije, što su oni, na kojima ga vrše, slabiji i nemoćniji da mu se opru. I zato kad se desi slučaj, da je na nekoj školi namješten nastavnik, čiji su nazori o uzgoju i o vjeri protivni volji roditelja, kojih djecu obučaje, takav bi morao otstupiti iz škole. To od njega traži ne samo čast, nego zahtijeva i pravda i dužnost.

U modernim državama, makar one obično i težile da uzmu svu upravu u svoje ruke, očito pravo roditelja na školu nije se moglo sasvijem mimoići. I u zakonodavstvu negdašnje Austrije htjelo se je uvažiti, i ako ne pravo roditelja, a ono barem sjenu toga prava. Mjesna školska vijeća imadu nekoga utjecaja na upravu škole, a u ta vijeća morali bi ulaziti i predstavnici sela, predstavnici roditelja. Sve je ovo malo i neznatno, jer glavnu riječ ima školski nadzornik, činovnik političke vlasti, ali se je htjelo ovim roditeljima baciti barem malko prašine u oči.

46. Pravu roditeljâ protivi se centralizacija državne uredbe i imperijalizam država. U negdašnjoj pruskoj Poljskoj Poljaci su roditeljsko pravo na školu branili divskom snagom i gvozdenom ustrajnošću protiv bijesnoga njemačkog imperijalizma. Čija se savjest nije bunila, kad bi čitao, kako su pruski vlastodršci silom gonili poljsku djecu, da u njihovu jeziku uče i njihovim jezikom govore? Koliko su puta i rimski Pape digli svoj glas proti ovome nasilju, pa su i postigli, da se je barem nauk vjere učio na materinskome jeziku? — Tko danas ne osuđuje praksu turske vladavine, koja je negda silom trgala djecu iz naručaja kršćanskih roditelja i uzgajala ih, da postanu najgrđi tirani svoje rođene braće?

47. Tko poriče roditeljima vlast nad školom, a potom i nad uzgojem, taj ruši obitelj, tu stanicu

(jezgru) ljudske zadruge; taj briše i glavni razlog za njezin opstanak. Obitelj je prvo i temeljno društvo u prirodi. Svako drugo udruženje dolazi za njom i nju pretpostavlja. A što je obitelj? Obitelj je zajednica roditelja i djece. Roditelji žive za se, ali žive još više za djecu: za nju rade i štede, u djeci žele da traje njihov duh i predaja njihove kuće. U zajednici djece i roditelja, u zajednici njihova življenja, a osobito u zajednici njihovih težnja i osjećaja, sastoji se obitelj. Tko ovu zajednicu raskida, ruši obitelj, a raskida je svaki, koji poriče roditeljima odlučni utjecaj na uzgoj njihova potomstva, jer tada drugi može metnuti glavnju razdora u obitelj, poremetiti jedinstvo osjećaja između djece i roditelja.

Kad se je nazad desetak godina stao sve više širiti u francuskim školama i u školskim knjigama duh bezboštva, kršćanski roditelji, uvjereni o svome pravu, odlučno dignuše glas: naše je pravo na uzgoj djece i nikako ne dopuštamo, da nam škola ruši ono, što držimo najsvetijim u srcima naših sinova. U raznim departementima udružiše se među sobom oci obitelji. Na njihovu složnu pritužbu morade vlast više priručnika uklonuti iz škole, a i neke učitelje pozvati na odgovornost. I sam zakon, kojim su htjeli rad bezbožne škole istrgnuti ispod svake nepolitičke kontrole, ostade bez moći, jer mu se roditelji odvažno opriješe kao zakonu nepravednom i nasilnom (69).

48. Protiv prava roditelja na obuku djece moglo bi se jedino iznijeti pravo društva i pravo istoga djeteta. O pravu društva bit će govora kasnije, a o pravu djeteta zasada samo dvije r ječi.

Dijete je u klici čovjek, a kao čovjeku pripada mu zajsta pravo na život, pravo na uzgoj i na pravac uzgoja. Ali se dijete tim pravom ne može i ne zna samo služiti. Tko će ga u vršenju toga prava zamjenjivati? Tko, ako ne roditelji? Tko bi bio od njih pozvaniji; tko bi se uopće i usudio takovo pravo sebi prisvajati mimo i protiv volje roditelja?

Poglavlje II.

Nastava i država.

49. Djeca, koja se u obitelji rađaju i odgajaju, za nekoliko će godina postati aktivni članovi šire zajednice, koju zovemo državom. Državi nije sve isto, kakvi će biti ti njezini budući građani: hoće li biti čestiti i radišni, vješti i korisni, ili će biti lijenčine i razvratnici, na teret i trepet drugih sugrađana. To nije sve jedno, jer država, veli *Aristotel*, nije čestita i napredna, nego ako su već prije građani čestiti i napredni (70). A kako čovjek ne postaje dobar i čestit slučajem nego izobrazbom i promišljenim radom (οὐχέτι τύχης ἔργον ἀλλ' ἐπιστήμης καὶ προαιρέσεως [ibib.]), to država ne smije, a da se ozbiljno ne brine za uzgoj i nastavu mladeži.

Državi je svrha da uzdrži red i promiče dobrostanje građana. Dobrostanje pak zavisi o žilavosti, i marljivosti građana, o prirodnom bogatstvu zemlje, a nadasve o tome, kako građani blago prirode znadu iskoristiti. Tko je napredniji u poljodjelstvu i obrtu u prometnim sredstvima i trgovini, taj će i bolje stati. U velikoj utakmici između država, u borbi za opstanak, onaj narod nosi barjak, koji je izobraženiji, žilaviji, koji je unutra zadovoljniji, te može u redu i miru razvijati svoje sile. Ali svega ovoga nema bez dobra uzgoja, nema bez valjanih i raširenih škola. Neukost je uzrok zaostatku, a pomanjkanje pravoga uzgoja podaje maha divljim strastima pojedinaca, pa makar se država izvana pokazivala naprednom i moćnom, makar se ponosila najmudrijim zakonima — u-

nutra je bolesna i gnjila; pravda i bratstvo ostaju prazne riječi, a prevara i podmitljivost se šire; sila nekolicine, a bijeda mnoštva truju sreću društvenoga organizma.

50. Jao ti ga narodu, kojega upravitelji pred očima imadu jedino politiku i stranačke interese! Žele li državnici podignuti narod i državu — a to im je sveta i neotklonjiva dužnost — neka svim silama šire i podupiru zdravu prosvjetu. I u najzadnjemu selu treba da je pučka škola, koja će seljaka učiti znanju i poštenom vladanju. Ali pučke škole nijesu dovoljne. Prema potrebama i vrsti krajeva valja rasijati i stručne škole. Gdje su dobre i rodne zemlje, eto mjesta za ratarske i poljodjelske škole. U varošima i gradovima potrebni su obrtnički, trgovački i i tehnički zavodi, a pri moru i rijekama ribarski tečajevi, brodogradilačke i nautičke škole. U jednome će kraju kamenarska škola, u drugome tečajevi za tkanje i vezivo biti uzrokom, da se pučanstvo od siromašnih skitnica podigne na svijesne i dobrostojne građane. U naprednim državama zgodna stručna, škola pustoš pretvori u perivoj, uboge i zaostale seljane u bogate i prometne gospodare; sile, koje su mrtve ležale u prirodi, učini sretnim izvorom blagostanja i napretka. Nije dosta imati, treba znati, jer bez znanja blago je mrtvo. Prosvjeta i stručna škola spojena sa zdravim uzgojem glavni su čimbenici sreće i veličine. U državama, gdje se prosvjeta i uzgoj zanemaruju, valja da trpi dobrobit građana(71).

I zato u današnjim državama svugdje imamo u vrhovnoj upravi (ministarstvu) odio za narodnu prosvjetu. Pa već su davno kršćanski filosofi, a i neki poganski, u dužnosti državne vlasti ubrajali da se ima brinuti ne samo za tjelesni nego i za umni i moralni napredak svojih građana.

51. Nego, ako je državi sveta dužnost da širi prosvjetu, i ako o uzgoju mladosti zavisi i državna sreća, to je očito, da i država ima neko pravo i neku vlast u ovome poslu. Koja je i dokle dopire vlast države na polju nastave?

Da pravo države ne će biti neograničeno, već se iz toga razabire, što bi u tome slučaju pravo roditelja bilo uništeno, pravo, za koje smo vidjeli, da je iznad svake sumnje.

Poznata je nauka *Platonova* o uzgoju mladeži, nauka, koja je u uskoj vezi s njegovim poimanjem o uzornoj državi. Za nj je država sve, a pojedinac gotovo ništa. Sve je u Platonovoj republici udešeno tako, da država bude jaka i spremna na obranu. Da ne bi privatni interes odvraćao građane od rada za općenito dobro, dokida se obitelj — nema naime stalne sveze između muškarca i žene u obiteljskom životu. Žene su zajedničke; djeca, čija su, ne zna se (72). Netom se rode, nose ih u državna odgojilišta, da se zdrava i krepka doje, othranjuju i odgajaju, kako će postati valjani branioci domovine. Ženske se vježbaju u istim poslovima kao i muškarci. U Platonovoj državi ne smije biti ni privatnoga vlasništva, jer netom bi, veli, građani imali zemalja, kuća, blaga, njihovo bi se srce odvratilo od općega dobra: od stražara domovine postali bi ekonomi i težaci, od branitelja neprijatelji i zulumćari. Kad bi imali svoju obitelj i svoj vlastiti imetak, sprovađali bi dane u međusobnoj mržnji, u podmećanju zamkâ i zasjeda jedan drugome (73). U jednu riječ: pojedinac sa svojom slobodom, obitelj sa slastima, koje se u njoj osjećaju, sve to mora da je žrtvovano državi. Država, i država sama, hrani, odgaja i naučaje mladost, ona pače kržljavu djecu izlaže neka poginu, da ne budu na teret zajednici. Država je neograničeni

gospodar odgoja i nastave.

Ovu nauku atenskoga filozofa još nigdje ne vidje sunce ostvarenu. Obožavatelji državnoga kumira, državni socijalisti, boljševici, ne pođoše ipak do svih ovih skrajnih granica, a i u onome, što su okušali, plodovi ih poučiše, da u zbilji nije sve onako dobro, kako se u mašti zamišlja. Jedno se zlo drugim većim ne liječi.

52. U pitanju, što i koliko ima pravo država upogled obuke, valja se staviti na zdrav temelj, a taj je: nijesu građani radi države, nego je država radi građana. Kao što je zabluda i tiranstvo riječ kralja *Ljudevita XIV:* „Ja sam država (L' État c' est moi!)", tako bi bio nesmisao i izvor teškim nepravdama zamišljati državu nekim kumirom, nekim posebnim bićem nezavisno od građana. Pojedinci su i obitelji prije države. Slobodu pojedinaca, uredbu obitelji, pravo udruživanja i pravo na razvitak država mora štititi i podupirati, a nipošto sve u svoje ruke uzeti, sve sama obavljati. Samo na ono ima država pravo, što pojedinci, obitelji, općine i vjerska udruženja ne mogu po sebi izvesti; *slobodu pako i djelatnost ovih čimbenika smije samo onoliko ograničiti, koliko opće dobro nužno traži.*

53. Ako ovo općenito pravilo primijenimo na pitanje obuke, dobit ćemo slijedeće zaključke:

a) I država se ima i mora brinuti zato, da mladež bude moralno i religiozno uzgojena, jer bez ovakova uzgoja niti će sama država čvrsto stati niti će biti u stanju da za opće dobro s uspjehom radi.

b) Država ima pravo paziti, da se budući građani uzgajaju u ljubavi k zajedničkoj domovini i da cijelim svojim radom poštuju temelje državnoga uređenja. Razumije se da pri pojmu domovine vlastodržcima ne smije služiti kao mjerilo niti interes političke stranke, koja je na vlasti, niti iste narodne većine, dapače — u demokratskim državama — niti sam oblik države. Ta vidimo, da se danas i u republikanskim državama slobodno obrazuju manarhističke stranke; a i obratno u monarhijama, kao što su Italija, Španjolska, pa i naša mlada država, viđamo republikanskih stranaka.

c) Država ima pravo iziskivati, da svi njezini građani steku neku, ako će i malu, mjeru obrazovanosti, i da u današnjim prilikama svjetske utakmice uzmognu što bolje raditi za opće dobrostanje državne zajednice.

d) Državi je dužnost da podupire roditelje i njihova udruženja u podizanju i uzdržavanju škola. Ona ima pravo, da i sama podiže škole svih vrsta, a naročito one škole, koje sami pojedinci ne bi mogli podignuti, kao što su viša stručna učilišta, zatim zavodi gdje se pripravljaju mladići za službe u užem smislu državne, a to su vojničke, diplomatske i slične škole. No u svim državnim školama valja da je potpuno zaštićena građanska, politička i religiozna sloboda građana.

e) Država nema prava da jedino sebi upravce ili neupravce prisvoji službu naučavanja.

f) Među dužnosti dobro uregjene države valja ubrojiti i tu, da se brine, e ne bi radi nedostatka sredstva nadarena mladež bila spriječena u razvoju i izobrazbi svojih sposobnosti. No u određivanju izobrazbe i zvanja ne smije država raditi bez znanja i privole roditelja, koji u ovome poslu imadu glavnu riječ.

Poglavlje III.

Crkva i nastava.

54. U času, kad je poganski svijet ležao u praznovjerju i razbludnosti, pokazan se na obzorju svijeta kršćastvo. Predstavnici kršćanstva preuzeše blago grčke i rimske kulture, oplemeniše ga evanđeoskim načelima i uzdigoše jaku i skladnu zgradu kršćanske prosvjete. „Na ovome radu kršćanskih umova temelji se čitavi razvoj evropske kulture, njemu duguje ova mala čest zemaljske kugle svoje prvenstvo u svijetu; na njemu se temelje uzvišene i plodne ideje, koje pogone sav naš politički, socijalni i kulturni život“ (74).

Ozbiljnu čovjeku zaista nije moguće pisati o prosvjeti i uzgoju Evrope, a ne spomenuti zasluge kršćanstva i Crkve. I ja, prije nego pokažem pravo Crkve na nastavu, držim za shodno da istaknem jednu činjenicu, a to je, da je kršćanstvo djelom pokazalo, da zna uzgajati ljude, i širiti prosvjetu. U vijekovima tame i barbarstva jedino je kršćanstvo sačuvalo luč izobrazbe; ono je na sve strane uz crkve i samostane dizalo škole, a da nije čekalo dopust ili poziv svjetovne vlasti. *Karlo Veliki*, toliko zaslužan za školstvo, nije radio na tome polju nego preko Crkve i crkovnjaka. On je pače samo podupirao i izvađao ono, što je Crkva zaključivala. U glasovitom pismu na biskupe donosi im do znanja odredbe Aachenske sinode iz god. 789. o osnivanju škola uz biskupate i uz opatije (75).

55. I u novije doba ljudi Crkve i evanđelja stekoše neprocjenjivih zasluga za širu pučku nastavu Evo samo jedan primjer.

U 17. stoljeću *sv. Ivan de la Salle* prvi osniva besplatne škole, e da i najsiromošnija djeca uzmognu biti dionici prosvjete. On uvodi skupnu obuku djece, otvara sjemeništa za

izobrazbu budućih pučkih učitelja sa školskim programom, koji je služio, a i danas može služiti, za uzor preparandijama. On je u francuske pučke škole uveo materinski jezik kao nastavni; prvi je uredio naukovni program pučke obuke. Taj je program vrlo zanimljiv: djeca se, uz čitanje, pisanje i računanje, još upućuju u mehanici, mjerstvu, risanju i pjevanju, u sastavljanju potrebnih isprava, kao što su ugovori, kupoprodaje, zapisnici, namire. *De la Salle* je osnovao tehničku nedjeljnu školu i popravilište uveo je školsku statistiku. Bitna oznaka cijeloga njegova nastavnoga rada bila je mis o, da se u školi nigda ne odluči obuka od pravoga kršćanskog uzgoja i da nastavnik uvijek pazi na individualnost učenika. Sv. Ivan je, kako s razlogom opaža *T.O. Knecht*, „jedan od najvećih pedagoga, reformator školstva prvoga reda [bahnbrechend]“ (76).

56. Obilje plodova pokazuje snagu stabla. Effectus probavit virtutem. I zaista u Kristovoj nauci takva je snaga da uzgoji pojedince i narode, da se nikakov drugi faktor s njom ne može niti izdaleka porediti. Protestanat *Guizot* napisao je negdje ove značajne riječi: „Katoličanstvo je najveća, najsvetija uzgojna škola, koju je igda svijet vidio“(77). Slabo poznaju kršćanstvo oni, koji si umišljaju, da ono ubija polet i steže razvoj ljudskih moći. Zar nijesu par excellence kršćanske kreposti: vjera, uhvanje, jakost, ljubav, heroizam, kreposti, koje dižu ljudske moći na mnogostruki uzmnožak i od običnoga čovjeka čine kud i kamo plemenitijega nadčovjeka negoli je okrutni i nečovječni Nietscheov „nadčovjek“? — Kreposti, koje su podale čovječanstvu kroz 19 stoljeća divne dobrotvore na svakom polju: tolike Franje Asiške, Vincence Paulske, Don Boske, vojsku jakih žena, posvećenih liječenju svih tjelesnih i moralnih bijeda čovječanstva? Uklonuti utjecaj Crkve na uzgoj i obuku isto je, što zasuti najblagotvorniji izvor moralnoga napretka i lišiti se jednoga od najjačih uzgojnih čimbenika.

Ali nije Crkva samo sposobna da uči i da uz-

gaja; ona ima i pravo na uzgoj svojih članova, pravo, koje joj nitko ne može poreći, niti joj ga itko smije oteti.

Odakle dolazi to pravo?

57. Pravo Crkve proistječe: a) n e u p r a v c e iz prava roditelja, i b) u p r a v c e iz njezine božanske misije.

Vidjeli smo, da pravo roditelje na uzgoj jest pravo naravno, nezavisno od milosti države. Roditelji, koji se priznavaju kršćanima i članovima vjerske udruge, sa strane države potpuno su slobodni, da javno i nesmetano svoju vjeru ispovijedaju i da po njezinoj nauci uzgajaju svoj porod. Nauku pako vjere čuva, zakonito tumači i predaje Crkva, predstavnica vjerskoga udruženja. Tko se dakle priznaje kršćaninom, taj time jedino Crkvi priznaje pravo, da uzgaja i uči u stvarima vjere i morala. Zanijekati Crkvi to pravo bilo bi isto, što zanijekati građanima pravo da budu vjernici, a Crkvi pravo na opstanak. Jer kakva mi je vjerska sloboda, ako nijesam vlastan da po načelima svoje vjere i sam živim i svoj porod uzgajam? Kakva sloboda, ako drugi izvan Crkve, kojoj pripadam, i protiv njezine nauke, koju ja ispovijedam, smije da formira moju djecu?

Evo uprav, dok ovo pišem, saznajem, da je bosanska vlada zabranila učenicima da budu članovi Marijinih kongregacija, t. j. udrugâ, koje je Crkva odobrila, a služe da pire u mladosti vjerski osjećaj i potiču na kršćansko življenje. Zabrana nepametna i nasilna! Da takva naredba ostaje bez snage, po sebi se razumije, ali ono, što je teško razumijeti, jest smionost ljudi, koji su — u demokratskoj i slobodnoj državi — kadri zamišljati takva nasilja. Roditelji spomenutih učenika u Mostaru na ovaku uredbu sastaše se i jednodušno zaključiše ne samo nepriznati zabrane, nego još zatražiše od središnje vlade, da začetnike i krivce zločina pozovne na odgovornost (78). Korak mostarskih roditelja sasvim je naravan i pohvalan.

Kad se je g. 1913. francuska vlada, pritisnuta o zid, izvinjavala, braneći neki zakon o laičkoj školi, da ona nije protiv vjere uopće, nego protiv „Papine vjere", protiv klerikalizma, katolici preko poslanika *Lamarzelle-a* otvoreno i odlučno odgovoriše: „Dobro, ali znajte, da Papina religija jest naša religija, jer smo mi katolici, za nas nema druge religije! Bez rimskoga Pape nema katoličanstva, i dok vi preko škola kanite uništiti religiju Papinu, znajte, da jurišate na našu vlastitu religiju, na našu vjersku savjest (79).

58. Crkva je dobila i u p r a v c e od svoga Utemeljitelja vlast nad uzgojem. Isus Krist, Božanski učitelj, rekao je apoštolima i njihovim nasljednicima: H a j d e t e i n a u č a v a j t e s v e n a r o d e. J a s a m s v a m a s v e d o k o n c a s v i j e t a. Što su imali naučavati? Vjeru i moral od Isusa im predan. Ovom vjerom rasvjetljivati ljude, ovim moralom oplemenjivati im srca i voditi ih kreposti i čestitosti, sveta je i uzvišena dužnost Crkve, od Krista ustanovljene.

Katolička Crkva shvatila je povjerenu joj službu, ona je uvijek vršila pravo na uzgoj svojih vjernika i branila ga proti ma kojoj svjetskoj sili. Zapovijed Božanskoga utemeljitelja smatrala je kao svoju glavnu i bitnu zadaću. Učila je za vrijeme krvavih progonstva u katakombama, učila je kasnije i pitomila divlje narode. Vršila je uzgojnu službu u srednjemu vijeku otvarajući škole, podižući universe, a vrši je i danas u kršćanskim i poganskim zemljama; vrši je preko tisućâ svojih poslanika i preko brojnih zavoda, namjenjenih uzgoju mladosti i podizanju zapuštenih. Kad bi se Crkva ovoga prava odrekla, iznevjerila bi se najuzvišenijoj zadaći u ljudskom društvu, sama bi

sebi prerezala žilu kucavicu života.

59. Slijedi li iz svega za Crkvu i pravo na školsku nastavu?

Što se tiče naučavanja u svjetskim znanostima, ne slijedi doista za nju drugo pravo naučavanja osim onoga, koje ima i svaki pojedinac i svaka zakonita udruga. Ali kako Crkva ima neosporivo pravo na religiozni i moralni uzgoj svojih članova, to njoj pripada isključivo pravo, da i u školama djecu katoličkih roditelja na ovome polju poučaje i vježba. Na prigovor, neka Crkva izvan škole skuplja djecu i religiozno ih uzgaja, suvišno je da se napose osvrćem poslije onoga, što sam rekao u prvom dijelu o nedjeljivosti obuke i uzgoja. Pa baš poradi ove nerazdruživosti nitko pametan i nepristan ne će Crkvi zanijekati pravo, da i nad školskom obukom uopće toliko bdije, da se ne bi u njoj širile zablude protivne vjeri i zdravu moralu. Kad se je g. 1918. u engleskom parlamentu raspravljalo o novom školskom zakonu, ministar nastave *Fisher* pozove kardinala *Bourne — a* i Liverpulskoga nadbiskupa neka mu prikažu sve, što bi trebalo u osnovi izmijeniti, da zakon bude u skladu sa zahtjevima religije, i u tu se je svrhu u više navrata sastao s njima na dogovor. Izmegju ostaloga u zakon je uvršten i prijedlog kat. zastupnika *Mark Sykes-a*, kojim se roditeljima priznaje pravo, da mogu dignuti dijete iz škole, u kojoj bi se davala obuka protivna njihovu vjerskom osvjedočenju (80).

60. Crkva je slobodno i savršeno društvo. Njezino pravo ne proistječe iz pripuštenja svjetovne vlasti, nego iz njezine božanske misije i iz neosporivih prava, koja katolici već kao građani uživaju u državi. I zato proti pravu Crkve nitko ne može isnositi

pravo države. U ovo pravo Crkva ne dira, samo hoće, da se i njoj njezino pravo prizna i da se ono poštuje.

Jednako nije na mjestu proti utjecaju Crkve na uzgoj isticati pravo djeteta, kao da Crkva za ovo pravo ne zna. „Ah, ovo pravo djeteta, kliče *Brunetière*, kako bismo ga poricali mi, koji znamo, da ono i nije ušlo u zakone krajeve nego preko kršćanstva? mi, koji vidimo, da ni u našemu vijeku nije ostvareno nego u kršćanskim zemljama“ (82). „Crkva je, veli *G. Sortais* (82), najteže žrtve pridonosila da spasi prava djece... Ona je poplavila svijet svojim školama, svojim zakloništima i svojim radionicama; ona je kupila odbačenu djecu i njegovala bolesnike, ona je za misionske zemlje stvorila divnu ligu „Svetoga djetinjstva“, koja je spasila toliko nevinih žrtva, predanih smrti od neznabožačkoga divljaštva“. Rimljani su samo riječima pjevali: Maxima puero debetur reverentia, ali u zbilji vidimo sve drukčije. „U najvećemu sjaju civilizacije i humanizma, za dobe Cezara i Antonina u Rimu se je držalo sasvim naravnim, da otac izloži krzljavo dijete pred vrata, da od gladi i leda umre, ako nije mario odgojiti ga“ (83).

61. Ne će biti suvišno, ako ovdje pri svršetku spomenem, da pravo Crkve na uzgoj i nastavu nije nikome palo na pamet da ozbiljno poriče sve od Konstantina pa do 16. vijeka. Ta za čitavo ovo vrijeme, ako se je uopće i sačuvala kultura, zahvaliti je najviše Crkvi i školama, koje je ona dizala i štitila. Utjecaj Crkve na školu nastojao je oslabiti i ukloniti protestantizam u 16. stoljeću, racionalizam u 18. i u novije vrijeme organizacije slobodoumnoga učiteljstva (84).

Luter je zaboravio, da je Krist došao da du-

hovnu vlast odijeli od civilne i da je tako učini slobodnom i velikom. Svojom naukom cujus regio illius et religio, on je puštao, da svjetovni gospodari kako vjeru tako i školu učine opet svojom robinjicom.

Racionaliste hoće da sruše svaku pozitivnu religiju. Državna im je škola, misle, najbolje sredstvo, da do cilja dođu. I zato ne gledaju na pravu korist mladeži, ne obaziru se na ničija sveta prava; sve je dobro, misle, samo da se Crkva istisne iz obuke.

U prošlom i u ovom stoljeću stade se poremećivati lijepi skad, koji je bio između škole i Crkve. Učiteljstvo je težilo za nezavisnošću. U onomu dijelu, koji je bio „slobodoumnim idejama zadojen, ova težnja izrodila se je u borbu proti utjecaju duhovne vlasti na školu. Traženu su nezavisnost prema jednoj strani učitelji često naplatili ropstvom prema vlastodržcima i političkim strankama, a što je najžalosnije, radi oporbe između glavnih faktora uzgoja, trpjela je i još uvijek trpi formacija mladosti i dobrobit društva.

Borbi protiv utjecaja Crkve korijen je na koncu, pod jednim ili drugim vidom, duh odvratnosti od Boga, duh lajicizma, kako ga danas zovu.

***

U zadnja tri poglavlja pokazao sam, da na nastavu imadu prava roditelji, država i Crkva. I ako sam pri svakoj tački nastojao označiti, što i koliko kome pripada, ipak to nije dosta. Valja sada pobliže odrediti međusobni odnošaj ovih triju faktora.

Poglavlje IV.

Tko ima prednost u pitanju nastave?

62. Nastava je, rekoh, tačka, gdje se sastaju i isprepleću interesi znanosti, religije, obitelji, naroda i države. Svi ovi mogu reći: o meni se tu radi, hoću da se moja čuje i moje pravo uvaži. Hoće li se svima priznati jednako i odlučno pravo na obuku? Očito je, da to ne može biti, jer što jedan traži, drugi mu često ne bi htio ili ne bi smio dati; što bi jedan zidao, drugi bi rušio: nastala bi borba i kaos. Neki predlažu Salamonov sud. Kad su se dvije žene prepirale o dijete, rasudi kralj, neka se dijete rasiječe na dvije pole, da svaka primi po jednako. Tako i ovdje predlažu razdiobu obrazovanosti: moralnu i religioznu obrazovanost daju kući i Crkvi, obrazovanost pak umnu ostavljaju državi. Izlaz nikakav i neizvediv, kao što je bila i presuda Salamonova, premda je izvrsno poslužila mudrome kralju, da sazna za pravu majku djeteta.

Između odgoja u obitelji i odgoja u školi valja da vlada suglasje i izmjenično podupiranje. Uzgoj, ako nije skladan i jedinstven, ne donosi blagotvornoga ploda ni za pojedinca ni za društvo. S ovoga razloga obitelj i Crkva, koji imaju vlast nad uzgojem, ne mogu i ne smiju nikada tako prepustiti školu bilo državi bilo komu drugome, a da ne bi njima ostao na nju odlučan i trajan utjecaj. Ovo je jasno. Ali i država valja da se zanima za obrazovanost svojih građana. Što sada? — Ne ostaje drugo, nego put sporazuma, i to sporazuma na temelju istinskih i zdravih načela.

63. Da ova temeljna načela budu jasnija, ovdje bi bilo mjesto, da se za one, koji nijesu upućeni, prikaže pravi pojam države, obitelji i Crkve. No

ovakova bi me rasprava odvela daleko izvan opsega ove knjižice. Valja se zadovoljiti sa nekoliko najnužnijih misli.

Obitelj i država dva su društva uređena od iste naravi. Bez njih nema življenja, nema kulture ni napretka ljudskome rodu. Jednako i vjera izvire iz dubine čovječje prirode. „Svijet će biti uvijek, reče *Renan* (85), religiozan, a kršćanstvo u širokom smislu posljednja je riječ religije. Varaju se, koji misle, da je vjera osuđena, da malo po malo izgubi svoju važnost u svijetu, kao što se varaju i oni, koji vide u nekoj vrsti deizma (86) konačni oblik svake religije". Sva tri ova društva, obitelj, država, religija, opstoje i navijeke će opstojati. Nijedno ne može reći drugome: ukloni se, od tebe nema potrebe! Nijedno nije sposobno da zamjeni i posvema naknadi drugoga.

Kad je među ljudima nastalo državno uređenje, nijesu se pojedini odrekli svoje lične slobode i prenijeli je na državu. Država je, na suprot, bila potrebita baš zato, da svim građanima bude zajamčena sloboda života i primjereno razvijanje njihovih sposobnosti. Jednako uredbom državne zajednice nije ni obitelj prestala. Ona sa svojim dužnostima i pravima ostaje. Ta država i nije nego udruženje obitelji u svrhu, da se lakše postigne zajednička obrana, red i dobrobit. Što je obitelj i njezin život uredniji i krepčiji, to će i državno društvo biti čestitije i moćnije.

64. Obitelj ima pače prednost nad državom. Ona je vremenom prije nje. Kad se je već nekoliko porodica razvilo, tada je tekar nastalo državno uređenje. Obitelj je i po svojoj naravi prije od države, jer država pretpostavlja pojedince ne o sebi uzete nego u obitelji udružene. Iz toga slijedi, da prava

obitelji i prava pojedinaca ne izviru iz ustupanja države, kao da naime građani i obitelji ne bi imali drugih prava, nego ona, koja im i u kojoj mjeri ustupi, dotično udijeli, državna vlast. Ovako apsolutističku nauku učio je engleski filozof *Hobbes*. Pojedinci su, veli on (87), stupivši u zajednicu državi predali svoju slobodu. Država sada postaje apsolutna vlast. Tek što ona odredi i kada ona odredi, postaje dobro ili zlo, pravo ili obaveza. Država je izvor svim zakonima, svim pravima, svim dužnostima. Država sa svim raspolaže, raspolaže i sa istom vjerom pojedinaca! Ovakova nauka u zbilji dovodi do robovanja građana i do najnasilnijega državnog apsolutizma, koji se, ako igda, a to danas ne da zagovarati.

65. Država kao država ima zaista svojih vlastitih prava, a to su ona prava, koja su joj svakako potrebna, da uzmogne svoj cilj — opće dobro građana postignuti. Među ta prava ubrojiti je i pravo na uzgoj mladeži. No valja da se razumijemo. Ovo pravo nije neograničeno, niti se odnosi na cijeli opseg uzgoja. Kad država traži opće dobro, mora se čuvati, da ne poruši slobodu pojedinaca i da ne zadre u prava obitelji, općine, Crkve. Za čim ide uzgoj? Za tim da djeca postanu moralni ljudi i valjani građani. Prvo je posao Crkve i roditelja, a drugo se odnosi na državu. No ni ovaj drugi dio uzgoja ne pripada isključivo upravce državi. Iznajprije djeca ne će postati valjani građani, ako nijesu ujedno moralno uzgojeni. Vidjeli smo u prvome dijelu, da je građanski uzgoj bez čvrste moralne i religiozne podloge labav ili nikakav. Zatim iz toga, što je državi do građanskoga uzgoja djece, ne slijedi da ona mora sama po sebi tu službu obavljati. Sve ono, što mogu izvesti pojedinci i obitelji, makar se to odnosilo

na skupnu dobrobit, oni su vlasni da obavljaju, a država niti ih smije toga prava lišiti niti ih u njegovom vršenju priječiti. Za stvari, koje pojedinci vrše, a odnose se na opće dobro, država ima pravo nadzora, ima pravo da na rad opomene i bodri, da u slučaju zanemarenja i silom na rad navede, a konačno i sama učini, što drugi ne će ili nijesu nikako sposobni da urade. Kad bi država mogla stoga, što neki posao utječe na opće dobro, uzeti ga u svoje ruke, što bi onda ostalo, a da ne bi sebi prisvojila? Tada bi država mogla sama određivati, tko će se i s kim zaručiti, kakva će se hrana svaki dan uzimati, tko će raditi na polju, a tko u trgovini i t. d., jer sve ovo više manje ima veze s općim dobrom države.

66. Utjecaj države na uzgoj valja i s drugoga razloga što više ograničiti. Za posao uzgoja država nije baš najpodesnija. „Država ima i previše djece", reče jednom stari *Clemenceau* (88). — „a da bi mogla biti dobrim ocem obitelji". „Kad se ona miješa u nastavu", veli *D. Faguet* (89), „redovito je nespretna, a vrlo često smiješna". Obziri, koji nju i u tome vode, obično su politički i stranački, jer je vlada, na koncu, u rukama nekolicine, koji, makar i ne bi smjeli, ipak gledaju na naočare svoje stranačke politike, a za uzgoj nema većega neprijatelja, negoli je duh strančarstva. Što se ne čini, što se ne trpi sa strane vlade, samo da ministri zadrže i učvrste pozicije svoje stranke? „Pojav", piše *J. Turić* (90), „da država ovako kao danas trpi krčme, opijanja, bludilišta, pornografsku literaturu i stotine drugih pojava u modernoj državi, koje priječe razvoj slobodnoga i moralnoga bića, poradi nekoga državnog interesa, očito su dokaz, da se ta vlast države nad školom i odgojem mora dokinuti. Za to je u interesu svih roditelja, da jedinstveno i složno uzmu javni odgoj i školu u svoju vlast". No još važnije, nego li je politika, jest činjenica, da ljudi na vladi nijesu često istih nazora niti u pogledu načela morala, pedagogije i vjere. Kako onda, da oni određuju pravac uzgoja? Kako da njima obitelj preda na milost i nemilost dušu svoje djece?

Herbert Spencer vrlo je zgodno razotkrio nesmisao onih, koji u državi općega prava glasa, uskraćuju roditeljima odluku u pitanjima uzgoja, a predaju je državi: „Ova nauka uključuje čudni postulat, da je naime neki čovjek kao otac nesposoban da kompetentno bdije nad umnom i moralnom kulturom svoga sina, ali da ovaj isti čovjek kao građanin, u času glasovanja zajedno sa drugim građanima, postaje sposoban da bezuvjetno odredi, koja se umna i moralna obrazovanost dolikuje svoj kolikoj djeci države bez izuzetka" (91).

67. Zaključimo dakle. Za obrazovanost mladeži imaju se brinuti roditelji, Crkva i država. Svi ovi imadu vlast nad odgojem, ali ne jednaku mjeru vlasti Glavni i direktni faktor u poslu uzgoja, bilo u školama bilo izvan škola, jesu roditelji i Crkva, kojoj oni pripadaju; pravo države je indirektno i sekundarno t. j. koliko ne krnji prava dvaju prvih čimbenika, i koliko ovi ne mogu ili ne će da svoju službu vrše. Kada bi roditelji sasvim zanemarili uzgoj djece ili kad bi tako široko shvaćali svoje pravo, da djecu uče nauke, koje se protive općem dobru i ruše temelje društva, država je dužna, da ih pozove na odgovornost, pa da do potrebe i onemogući njihov pogubni rad. Takove bi škodne nauke bile: bezboštvo, nepriznavanje nikakve vlasti u društvu, sloboda prisvojiti sebi bilo čije i bilo kako stečene stvari i t. d. Glede tjelesnoga razvitka djece država

ima pravo da izda neke opće higijenske propise, no o ovome u III. dijelu.

Što se napose tiče moralnoga uzgoja i vjerske obuke u školama nad djecom katoličkih roditelja, Crkva i njezini organi imadu potpunu vlast, kako sam u zadnjem poglavlju pokazao. Ali i uopće želi: država reda i moralnoga napretka, valja da radi sporazumno s duhovnom vlasti, da njezin upliv štiti, njezino djelovanje podupire i olakoti. Mimoilaziti i zanemariti tako silnu moralnu vlast, golema je pogrješka, pogrješka, koja se najprije osvećuje samoj državnoj vlasti.

Treći dio.

Monopol nastave i sloboda nastave.

68. Danas u svakoj, pa i maloj državi, školstvo je zakonom uredeno. Ovi zakoni u temeljnim potezima nijesu posvuda jednaki. Glede lica, koja utječu na duh obuke i na upravu škole, dva su temeljna ali oprečna moderna poimanja: državni monopol nastave i sloboda nastave. Monopol nastave, a tako i sloboda nastave, u praksi dolaze pod raznim oblicima. Koji su i kakvi su ovi oblici? Koje je u pitanju nastave zdravo rješenje, koje dovodi u sklad slobodu pojedinaca i red društva; prava roditelja, Crkve i države?

Poglavlje I.

Državni monopol nastave.

69. Iza kako je francuska revolucija (1789.) porušila sve stare zavode i raspršila dotadašnje učitelje, nije ništa ozbiljno i trajno učinila u Francuskoj za uredenje škola. Došao je *Napoleon*. Zakonom 10. maja 1806. on je sveukupnu nastavu u zemlji jedinstveno organizirao, kao što je organizirana poštarska, finanicijalna, sudbena struka, od najnižih poslužnika do najviših činovnika i ministara (92). Nastava postade monopolom države.

Što je monopol?

Monopol, riječ grčka (μονοπώλιον), znači povlasticu, koju netko ima, da sam prodaje ovu ili onu vrstu robe.

Poznat je bio monopol i starima. *Aristotel* (384. - 322. pr. Is.), donosi zanimljivih podataka, kako je nastala ova uredba.

Neki su, veli, prigovarali *Taletu* filozofu: koja ti korist od filozofije, kad si uza sve svoje znanje bijedan i siromašan. Talet je, kaže se, htio sada pokazati, da znanost može biti i ter kako unosna. Iz astronomičkih opažanja razabra koncem zime, da će one godine masline donijeti obilan rod. Zato on zakupi maslinike u Miletu i Kiosu za malo novca, budući da na dražbi ne htjede nitko ponuditi višu svotu. Kad dođe vrijeme obilne a neočekivane berbe, prodade masline uz cijenu, koju je sam htio, i dobije velik novac. Ovim dokaza, da bi filozofima bilo lako zgrćati blago, kad bi samo htjeli, ali doda, da njihov ideal ne smije biti novac. U Siciliji, priča još *Aristotel,* neko okretno čeljade pokupova na vrijeme sve sirovo željezo. Kad dođoše zanatlije na pazar, moradoše svi k njemu, i on im prodade željezo uz cijenu ne baš prekomjernu, ali ipak dobije sto na sto: željezo kupi za pedeset talenata, a prodade ga za sto. Začuvši za ovo Dionizije kralj, pozva okretnoga trgovca k sebi i reče mu, neka dobiveni novac slobodno uzme, ali neka se nosi iz Sirakuze, jer je razumio, kakvo je znamenito sredstvo našao, da bez velikoga truda napuni svoj džep. — Talet i ovaj trgovac služili su se monopolom na svoju vlastitu korist, ali je dobro, nadodaje *Aristotel,* da državnici znadu za ovo iznašašće. Mnoge su države u bijedi. Ako se posluže monopolom, eto im načina, kako će popraviti državne financije i kako će još priskrbiti novca za opću korist domovine (93).

Monopolom su se zaista služile države, a služe i danas, kao vrlo unosnim vrelom državnih prihoda. I u nas je još otprije uveden monopol soli te monopol duhana. U kulturnim državama monopolizirana je pošta, nastoji se monopolizirati željeznički promet; u Kranjskoj je zemaljski odbor prije rata monopolizirao dobar dio vodopada na veliku korist općinara. No države protežu monopol i na one stvari, za koje *Aristotel* ne bi bio zaista upraviteljima države ni predložio ni preporučio Taletovo iznašašće.

A. Državni monopol nastave u užemu smislu.

70. Kad država samo sebi prisvoji pravo naučavanja, i nitko osim nje nije vlastan da otvori školu ili da poučaje, imamo otvoreni državni monopol nastave. Gdje je monopol uveden, tu država veli, ja sam sama pozvana da učim i uzgajam. Nema mjesta nikakvoj školi, nikakvomu obučavanju nego onima, koje ja osnujem. Nitko ne smije poučavati nego učitelji, koje ja izaberem i namjestim; koje ja mogu, kad mi se učini shodnim, premjestiti, ukoriti, ustegnuti im plaću, i do potrebe poslati ih u mir, s plaćom ili bez plaće. Djeca ne će učiti nego iz udžbenika, koje ja dadem sastaviti i na kojima ima moj *imprimatur.* Predavanje učitelja i uopće cijeli njihov rad ja sama nadzirem preko mojih nadzornika—činovnika. Roditelji, ako hoće da izobraze djecu, neka ih šalju u moje škole i na nauk mojim učiteljima. Znanje i uzgoj, koji nije u tim zavodima stečen, za me je, kao da ga i nema. Bez svjedodžbâ, koje jedino moje škole izdavaju, građanima su zatvorena vrata javnih službа.

71. Ovakav je monopol bio uveo u Francusku *Napoleon I.,* kako naprijed spomenuh, no on se nije mogao dugo održati. Zakonima g. 1833., pa g. 1850 (Loi Falloux) i opet 1875. strogi je monopol morao pasti, a čudno je, da su ga francuski građani i toliko trpjeli. Ne znam, ima li danas igdje ovakova vrsta posvemašnjega monopola. U ustavu se gotovo svih

modernih država proglasuje *sloboda nastave* kao jedna od bitnih prava građana. Nitko se ne usuđuje, u vijeku slobode i demokracije, da zaniječe pojedincima, udrugama, narodnostima, pravo slobodnoga naučavanja. Državni monopol u nastavi zvoni odveć nesavremenim i ropskim, a da bi ga temeljni zakon sankcionirao. Ni u staroj Austro—Ugarskoj nije bilo takova monopola. Hrvati su i Slovenci — i ako uz velike žrtve — otvarali svoje narodne škole Sv. Ćirila i Metoda u najugroženijim krajevima. Srbi su slobodno uzdržavali konfesionalne škole po Dalmaciji, Bosni i Hrvatskoj. Bilo je k tome i talijanskih (Leginih) i madžarskih (Julijanskih) škola po nekim krajevima.

72. No i ako je danas teško zakonom proglasiti strogi monopol nastave, to ipak ima način, kako se može, formalno proglasujući slobodu nastave, u zbilji provađati ne slobodu nego monopol škola. U modernom zakonodavstvu ima brojnih primjera ovakove igre. Proglasi se odmah u početku na pr. sloboda vjere, sloboda narodnoga života, sloboda udruživanja, ali u paragrafima, što slijede, i u ministarskim naredbama postave se takovi uvjeti i takova ograničenja „zajamčenim" slobodama, da se priznata prava posvema rasplinu: sloboda Crkve, sloboda narodnoga razvitka ostanu samo na papiru, a uistinu vlada nepravda i nasilje. Mi dobro znamo, kakvu su slobodu uživali narodi u negdašnjoj Austriji i Ugarskoj, makar po slovu zakona svi narodi bili slobodni i jednaki. Vidimo, kakva je i danas sloboda Irske, poslije tolikih *bill—a* i poslije nego li je i od Engleske prihvaćeno načelo samoodređenja naroda; a znamo napokon, kakva je sloboda Crkve u Portugalskoj, kakva sloboda redovnika u Francuskoj, premda jedna i druga republika u temeljnim zakonima svečano zajamčuju potpunu slobodu bogoštovlja

i svakomu građaninu pravo na udruživanje. Nešto se slično događa sa slobodom nastave, ali ona nije tada sloboda, nego monopol nastave u širem značenju.

B. Monopol nastave u širem smislu.

73. 12. maja 1901. govorio je u Nancy-u *Rajmond Poincaré*, bivši predsjednik francunske republike (1913.-1920.). U govoru je obrazložio, zašto u komori dade svoj glas proti zakonu o udruživanju, koji je zapravo bio zakon o progonu redovnika. „Navelo me", reče, „načelo slobode nastave. Novi zakon hoće da ovu slobodu pokopa i tako da neupravce uspostavi zloglasni monopol" (94).

Zakoni mogu dopustiti, da i privatnici i vjerska i građanska udruženja imadu svojih škola i da s njima upravljaju, ali *ako* ih i *kada* državna vlast odobri. Da dobiješ pak odobrenje, zakon postavi neke uvjete koje je vrlo teško ispuniti, ili uvjete ostavi tako neodređene, da vlada može prema svojim hirima zanijekati svoju privolu ili već podato odobrenje svaki čas oduzeti. Ovakova sloboda nije sloboda već monopol pod plaštem slobode. *Waldeck - Rouseau*, koji je bio predložio i proturio u francuskoj komori spomenuti zakon o udruživanju, govorio je, da nikako ne kani ukinuti slobodu nastave. No ovo bijahu prazne riječi. U stvari bila je njegova namjera, da baš tu slobodu za velik dio građana dokine, kako su u svojim govorima prigodom zakonske rasprave istakli odlični republikanci, koji nijesu bili baš najgorljiviji katolici, kao *Poincaré, Ribot i Deschanel*. U kat. slobodnim školama poučavali su naime u Francuskoj većinom članovi kongregacija. Novi udružni zakon ne pripušta nego one kongregacije, koje vlada posebno odobri — ovo je već povreda građanskih prava i prava Crkve. Redovima, koji

su zatražili priznanje, svima se en bloc to zanijekalo i moradoše se raspršiti, a katoličke škole ostadoše bez nastavnika. Sloboda nastave nije bila upravce dokinuta, ali zakonom o udruživanju eto bila je uništena jednim potezom pera. Katoličke škole pretrpješe time težak udarac. Ali su se katolici ipak snašli, i ako uz neopisive žrtve, i zahvaleći odlučnosti i apoštolskome duhu francuskoga Episkopata.

74. Ovo je jedna vrsta prekritoga monopola, no ima i drugih oblika. Monopol je nastave i onda, kad na pr. vlast traži, da se i u slobodnim školama uči jedino iz udžbenika, koje ona dade sastaviti, i kad hoće, da te škole u izboru nastavnika i u svojoj upravi o vladi ovise. Monopol je također, kad vlada nauke i ispite privatnih škola ne priznaje valjanima u javnosti. Ovo, velim, nije sloboda, nego monopol, jer čemu i škole, kad njihovi nauci i ispiti ne vrijede u javnome životu? Kakva je to sloboda, kad mi se prieči da izađem na ulicu i da kao i drugi slobodno dišem zrak?

No zapitat će tkogod, zar država mora pripustiti, da svatko, kome pane na pamet, bez sposobnosti i bez spreme, diže škole i u njima širi nauke bez njezina nadzora? — Ne! To se od države ne traži. Šta ona može; koja su na ovome polju njezina prava, vidjet ćemo kasnije. Zasada ostanimo još kod monopola i pretresimo ga potanje.

Poglavlje II.

Državni monopol — povreda svetih prava.

75. U državama, gdje je jedna samo narodnost, jedna samo vjera, gdje se u shvaćanju kulturnih i socijalnih pitanja ljudi bitno ne razilaze, monopol bi se još dao nekako shvatiti, jer tu možeš pretpostaviti, da će odluka upravitelja države biti u skladu s voljom građana i da će potom u školi vladati duh, koji žele i traže roditelji. Ali pitam, gdje je danas država, koje bi članovi bili složni u svim tim pitanjima? Stoga državni monopol nastave, gledaš li ga bilo s kojega kraja, nepravedan je, a usto i štetan. Ovaj monopol gazi sveta prava roditelja; nepravedno otimlje pojedincima slobodu, štetan je po samu nauku i po napredak škola.

76. a) Državni monopol gazi sveta prava roditelja. U drugome dijelu govorio sam o pravima roditelja na uzgoj djece i potom na upravu škole, i zato ću ovdje biti kratak. Država putem monopola diže roditeljima djecu iz ruku, lišava ih prava, koje im od naravi pripada, razvlašćuje ih blaga, kud i kamo dragocjenijega nego li je novac, kuća, baština. Ne vrijedi izgovor, da škola djecu diže iz roditeljskoga ropstva u svrhu, da ih uzgoji i učini slobodnima i samostalnima. Ovo su prazne riječi. Škole nijesu samo zidovi i klupe. Škole su ljudi, koji naučavaju i duh, koji u školskoj upravi diše. Ovi ljudi, pa bio to i ministar prosvjete, kakvu prednost imadu pred roditeljima? Kad bi njima priznao pravo, onda ga kud i kamo prije moraš priznati roditeljima, jer monopol prenosi djecu iz jednoga blagoga i prirođenoga „ropstva“ u ropstvo daleko jače i nesnosnije, u okove jedne kulturne i političke stranke. „Danas“, piše *J. Turić* (95), „nad odgojem i školom vlada jedino država, dakle političke stranke, koje se mijenjaju. . . Već poradi toga mora da se traži organizacija škole, koja će je oteti ispod jedine državne vlasti. Svaka promjena stranačke vlasti hoće da odgoj udesi prema svojim stranačkim interesima, a to je nenaravno. . . Najveća je nepravda, što je čini današnja država roditeljima, kad ih potpuno

isključuje iz uprave odgoja i obuke njihove djece". Reći će mi tkogod, da zakone, koji ravnaju školom, ne stvara jedna stranka, nego većina zakonodavne skupštine, koja bi morala imati pred očima opće dobro cijele države. — Da, ovako bi trebalo da bude, ali svi znamo iz iskustva, da ovako nije, kako je s razlogom opazio g. *Turić*. Usto, kad bi i bili zakoni pravedni, puno zavisi o vladi, kako će ih izvađati i kako će uzgajati buduće učitelje. Kazivala mi je nedavno ugledna osoba, koja je koncem prošloga stoljeća bila na upravi nekoga srednjega zavoda, da je po naredbama iz Beča i po premještaju osoblja mogla odmah zaključiti — sve da inače nije znala — da se je promijenila vlada i kojim duhom diše novi ministar prosvjete. On je na svome mjestu u dalekoj provinciji, kao liječnik na pulsu, pratio kucanje srca u Beču.

77. Monopol nastave zapravo bi imao smisla jedino u nauci Platonovoj, gdje je država bog, kome se sve žrtvuje, pred kojim iščezava i pojedinac i obitelj, gdje je uvedena potpuna zajednica žena, djece i dobara, zajednica stanovanja i jela. Kad obitelji nema, te se ne zna za oca i za majku, tada bi zaista jedino država mogla i morala, kao jedina opća obitelj, da uzgaja i uči mladež. Ali Platonova je država, vidjeli smo, nenaravna i praktični nesmisao, čovječjoj slobodi, osobnosti i težnjama iz temelja protivna, pa je i monopol, koji bi jedino u ovoj teoriji nalazio opravdanje, nesmisao i nepravedan.

Iz svega ovoga ne slijedi, da se država ne smije brinuti za škole. Naprotiv, to je njezina dužnost, kako smo prije vidjeli. Roditelji, pa ni udruženja roditelja, nijesu u stanju da sami osnivaju i uzdrže škole. Država valja da im dođe u susret time, da osniva škole i uzdržava nastavnika, ali pravo na uzgoj i na duh nastave u školama uvijek ostaje roditeljima i vjerskoj udruzi, kojoj oni pripadaju. Nije država da apsorbira obitelji i njihova prava, nego da ih u plemenitom radu pomaže i do potrebe bodri i prednjači im.

78. b) Monopolom država nepravedno zatire slobodu pojedinaca. Danas se kao nigda ističe sloboda nauke, sloboda riječi i sloboda slušanja. A što čini monopol? Gdje je uveden monopol, tu nema slobode ni za one, koji bi željeli poučavati, ni za one, koji bi htjeli slušati. Poučavati ne može nego nastavnik, koga vlada odredi, i za vrijeme, dok ostaje u njezinoj milosti, a učenik, odnosno roditelji, ne mogu izabrati školu i učitelja prema svome uvjerenju i u skladu sa svojim osjećajima, nego im je i na silu slušati ljude protivna mišljenja i njima neprijatnih težnja; ljude, koji vrlo često hoće da iščupaju iz srca učenika ono, što je roditeljima najsvetije i najmilije. Monopol nastave, pogotovo u današnje doba, izvađa zaista najgrđe nasilje na savjest i na prava građana. „Neshvatljivo je", veli *Cathrein* (96), „da u vijeku, u kome se inače duhovi toliko žanose za slobodom i za samoodređenjem i hvale slobodu utakmice, kao pokretača kulturnoga napretka, da ljudi jedino na duhovnome polju naučavanja ne će da ništa čuju o slobodnom natjecanju, već zagovaraju mrsko birokratsko skrbništvo". Monopol nastave činio je i čini danas golemu nepravdu. Njegov indeks i njegova cenzura daleko su teži, nego li slične ustanove Crkve. Sjetimo se samo, što se događa u Pruskoj. Nije li tu državna škola od čiste slavenske djece djelala odmetnike svoga roda? Nije li u Ugarskoj škola umjetno stvorila na milijune Madžara? Kad velim, da državni monopol nastave guši slobodu građana, ne kanim time braniti neograni-

čenu slobodu obuke. Apsolutna sloboda je—znam—nesmisao. Ta nije ni misao apsolutno slobodna. I misao, ako će da bude zdrava, vezana je na zakone logike, vezana je na objektivnu istinu. Tako i za slobodu obuke imadu neke naravne i pravedne granice. „Nitko nema pravo da javno širi krive i nećudoredne nauke, koje podgrizaju žile društvu. Državna vlast, kao čuvarica zadruge, ne smije trpjeti, da se naučavaju očite i po društvo štetne zablude..., ali dok se nijedna od ovakovih zabluda ne širi, vlast nema nikakva prava da privatnike makne s nastavnoga polja, makar se to maknuće činilo vrlo poželjnim radi općega dobra“ (97). Koliko puta se nije dogodilo, da su radi ovoga neovlaštenog presizanja vlasti izvrsne sile bile uklonjene iz škole i pred daleko nesposobnijima zapostavljene, i to jedino zato, što nijesu dijelile nazore onih, koji su vedrili i oblačili. Za doba *Hegelove* moći u Njemačkoj ne biti Hegelovac značilo je biti u crnoj knjizi, a svi znamo, što je bivalo u Hrvatskoj za Khuenova zuluma, kad su vrijedne narodne sile ostajale vječnim docentima, kad je političko mišljenje bilo mjerilo vrijednosti i stručne sposobnosti nastavnika. Ne dao Bog, da naša mlada država ovom stazom krene, stazom, na kojoj puzavci i slabići uspijevaju, a karakteri trpe; stazom, koja stvara ogorčenje i društvo vodi opasnom nizbrdicom.

79. c) Monopol je napokon protivan napretku same nastave. Gdje je jedan samo kalup škola, tu nema pravoga života, nego monotonija i mrtvilo. *R. Poincaré,* osuđujući u prije spomenutome govoru monopol, veli: „Ne vidim, što bi dobila državna škola, kad bi joj uklonili takmaca, koji ne može da bude za nju drugo nego trajan i dragocjen poticatelj. Mi joj hoćemo prištediti neupravnu uspostavu monopola, koji prijeti da uspava njezinu djelatnost, da u klici zamete njezine napore i uguši raznoličnost njezine inicijative“ (98). Tko misli, da bi država, kad sama drži u rukama škole, bolje uzgajala i nastavu učinila naprednijom, kruto se vara. Drugo su željeznice i duhan, a drugo je čovječji duh, oplemenjenje srca, uzgajanje značaja. U onim je stvarima monopol koristan državi, a koristan i općinstvu. U njima je glavna materijalna korist, koja se monopolom izrabljuje na dobro sviju. Monopol pako na duhovnome polju baš obratno priječi polet, ubija inicijativu i time podrezava krila napretku. U ostalom proti činjenicama ne vrijedi umovanje. Eno u Engleskoj, u Belgiji, u Švajcarskoj sloboda je nastave; jesu li zato škole u ovim zemljama zaostale? Nije li tu nastava i bez ropskoga monopola, napredna, metode uspješne, rezultati, uza svu raznolikost, jednaki, ako ne i obilatiji nego li u drugim državama? — Birokratizam i šablona svagdje su zapreka životu i napretku, dok prava sloboda uzgaja pojedince, pobuđuje djelatnost, čvrsta je osnova državi i zadovoljstvu građana.

Poglavlje III.

Obligatno obrazovanje gragjana.

80. Izobraženost je veliko blago: pojedinca čini većim i moćnijim, a za društo je uvjet napretka i blagostanja. Ima međutim roditelja, koji te koristi ne uviđaju, a često i oni, koji uviđaju, iz lijenosti ili časovitoga interesa, zanemaruju podati dieci i najpotrebniju obuku. Može li država, radi općega dobra, u ovoj stvari silu upotrijebiti; može li zakonom tražiti, da svako dijete bude obrazovano? – Ako joj ovo pravo priznamo, opet valja vidjeti dvoje: kojim

putem i koju mjeru prosvjete vlasna je država od svakoga tražiti. Trostrukim se naime putem opća pučka obrazovanost može postignuti: državnom obvezatnom školom, obvezatnim pohađanjem bilo koje škole i obvezatnom obukom.

81. Ako u nekoj državi postoji monopol nastave, a k tome zakon naređuje, da svako dijete mora pohađati školu, imamo državnu obvezatnu školu. U ovome slučaju svi su roditelji dužni slati djecu u školu, i to u školu, koju država pruža, jer gdje je monopol, i nema druge do državne škole. — Velika je stvar opća narodna prosvjeta, ali je pitanje, da li se ona smije ovim načinom državljanima namećati. Ako je monopol nastave nepravedan i nečovječan, kako je prije pokazano, onda je državna obvezatna škola daleko nepravednija, jer na jedno zlo nadovezuje drugo: ružnome nasilju nadomeće još teže ropstvo. Teški je naime udarac slobodi građana, kad reče država: ne može nitko poučavati nego onaj, koga ja ovlastim, i onako, kako ja odredim; ali je zlo znatno pogoršano, kad doda, da *svatko mora* k tome učitelju u školu, makar u njoj vladao duh njegovim osjećajima protivan. Da jednim živim primjerom ovo potvrdim.

82. Nazad desetak godina mogao si vidjeti u francuskim novinama (99) čudan otisak (fac-simile). Tiskane riječi i cijele rečenice iz čitanke za pučke škole (100) nečija je ruka precrtala, a nad njima napisala druge. Na pr. u rečenici: De longues heures s' écoulèrent, pendant les quelles le pauvre Pierre p r i a i t D i e u q u' o n v i n t à s o n s e c o u r s, zadnje riječi, počevši od p r i a i t, u kojima se spominje molitva i pouzdanje u Boga, precrtane su, a nad njima rukom napisana ova očajna rečenica: „gubio je nadu, da će mu itko doći u pomoć".

U čitanci ove tri rečenice:

„Oh, Bože moj, velik ti je zaista ovaj svemir! Svemir je bez kraja, i mogućstvo je Božje neizmjerno.

Nebesa, dijete moje, kazuju slavu Božju". — ovako su ispravljene: druga i treća sasvim su precrtane, a u prvoj rečenici prekrižene su samo riječi: „Bože moj", i nad njima je rukom napisano „D j e d e m o j!"

Pitat ćete, čija je ruka, gdje i zašto je ovo radila? To se je zbilo u francuskoj državnoj školi, u laičkoj školi bez nauka vjere, o kojoj sam govorio u prvome dijelu ove knjižice (str. 38). Prerevni učitelj usilovao je siromašnu katoličku djecu, koja nijesu imala novoga „pročišćenoga" izdanja čitanke, da svojom rukom svagdje na starijem izdanju pobrišu ime Božje i sve što se veže s vjerom, kao na pr. crkva, nedjelja, a da povrh toga napišu lajičke riječi, koje im je on kazivao u pero.

Kad su katolički zastupnici iznijeli u komori ovu i stotinu sličnih grozota, nastalo je silno uzbuđenje. Isti *Jaurès* nije mogao svojim očima vjerovati. Svatko se je zgražao. Naprednjaci (slobodni mislioci) zastiđeni i na činu uhvaćeni, nijesu znali, što da odgovore i kako da opravdaju ove sramotne ali logične plodove njihova načela, da škola mora biti neutralna, bez vjerske obuke (101).

Ovo je jedan iz hiljade primjera, kako se može „uzgajati" sasvim drukčije, nego li to roditelji žele i negoli imadu pravo, da im se djeca uzgajaju. Izneseni pače primjer nije najgori, preveć je nespretan i odvratan, ali ima drugih daleko pogibeljnijih načina, da se u srce djece uliju osjećaji protivni vjerskom, narodnom i političkom uvjerenju roditelja.

83. Dobro. Promislite sada, da zakon sili roditelje, neka šalju djecu u ovakovu školu - a bili bi

silovani, kad bi se uvela državna obligatna škola. Možete li pojmiti grđega nasilja? Pitam, što bi se zvalo divljaštvom i intolerancijom najniže vrste. ako li ne „zakon", koji bi se usudio narediti ovakove nepodopštine?

Kad se je, piše *Cathrein* (102), nazad nekoliko godina u njemačkom saboru raspravljalo o monopolu duhana, jadikovahu liberalci, da će od sada unaprijed država određivati, koje ćeš cigare i uz koju cijenu pušiti. Puste žalosti! Ali pomislimo, da država nije namjeravala samo uvesti monopol duhana, nego da je k tome htjela svakoga državljanina zakonom obvezati, da svaki dan kupi i popuši određeni broj cigara, kakva li se onda buka prosvjeda ne bi čula! Ali ovi pobornici slobode ne imadu ni riječice da prigovore tome, što država hoće svojim monopolom, da cijeli narod prisili, neka od nje prima vrstu i mjeru duhovne hrane, pače cijeli uzgoj, koji i kakav ona odredi"

84. Kad bi se državi priznalo pravo na ovakovu obvezatnu školu. uopće što bi joj itko smio zanijekati? U ovome bi slučaju na roditeljima ostao samo teret, da svojim žuljevima uzdržavaju školu i da onda nemoćni gledaju, kako njihovo najviše blago, srce i um njihove djece, vladajuća stranka mijesi i kalupi po svojoj miloj volji. Na prigovor. da su nastavnici ljudi iz naroda, svijesni svoje uzvišene službe, pa se ne će nigda spustiti, da uzgajaju drukčije, negoli traži cilj uzgoja, odgovaram: nastavnici. ako škola zavisi o državi, uz najbolju volju ne će moći da i oni ne budu zavisni o stranci, koja je na vladi, kako to potvrđuje iskustvo po raznim državama. U Francuskoj se često čuje prigovor, da je sistem ponizio učitelja na prostoga izbornog agitatora Državna vlast može pod izlikom općega interesa svašta

učiniti. Nema, kako netko reče, nepravde i nasilja, koja se ne počiniše pod zaštitom lozinke: to zahtijeva opće dobro.

85. Državna obvezatna škola nešto je preveć ropskoga, i zato je malo gdje zakonom propisana. Ako država pripušta privatne škole, pa samo traži od roditelja, neka im za neko vrijeme, na pr. od 6. do 12. godine, djeca pohađaju školu, koju hoće, državnu ili privatnu, nastaje druga vrsta obvezatne nastave, *obvezatno pohađanje škole*. Ovdje je sloboda donekle zaštićena. Donekle velim, jer djeca moraju u školu za određeni niz godina, samo je izbor škole ostavljen roditeljima na volju. Zaštićena je sloboda, ali vrlo često tek na papiru. Nije dosta, kako ću kasnije pokazati, da je djeci slobodno pohađati privatne škole. Treba da ovakovih škola ima, t eba da je roditeljima njihovo osnivanje olakoćeno, inače upadamo opet u državnu obvezatnu školu: silom prilika djeca moraju u državnu školu, jer druge nema.

86. Ne ide li država dotle. da zahtijeva pohađanje škole, već samo traži, neka roditelji podadu svojoj djeci (u dobi od 6 do 14. godine) osnovnu obuku, gdje sami hoće: u školi, u svojoj vlastitoj kući, ili u stanu naročitoga učitelja, tada imamo treću vrstu obrazovanja: *obligatnu obuku bez obligatnoga dohađanja škole*. Jednom na godinu ili češće država pozivlje djecu na ispit pred osobito povjerenstvo, da se uvjeri, da li zaista uče ili ne. Ovakova vrsta obligatne obuke uvedena je u Danskoj. Nema sumnje, da ova uredba, barem teoretično, najviše pogoduje slobodi roditelja. Traži samo obrazovanje, a način ostavlja svakome sl bodan. Ističem teoretično, jer koliko ima roditelja, da bi bili sposobni po sebi obučavati djecu?

87. Ima li država pravo, da barem ovakovu

obvezatnu obuku svakome nametne?

Obrazovanje naroda potrebito je, pogotovu danas, gdje se bez prosvjete ne može voditi utakmica na svjetskom tržištu. Nepismen narod u svemu zaostaje i u svemu o drugome zavisi. Teško bi mogla državna vlast u današnjim prilikama zadovoljiti svojoj zadaći, promicanju općega dobrostanja, ako bi velike mase naroda ostale nepismene; a ostale bi, kad vlast ne bi smjela od svih staleža tražiti barem osnovnu obrazovanost. I zato držim, da državi pripada pravo obligatne obuke (instruction obligatoire). Vršenje ovoga prava valja da je razborito i prilikama primjereno. Za to su dva uvjeta potrebna.

Prvi je uvjet obvezatne obuke, da država tu obuku omogući osnivajući posvuda škole u skladu s čuvstvima i pravima građana. I kad je u selu škola često prisile roditelje kućne potrebe i časoviti interesi, da djecu ne pošalju u školu, a što bi tek bilo onda, kad bi do škole trebalo po više sati? Što bi bilo, kad bi u školi narodno čuvstvo, vjerski osjećaji, kućni uzgoj bili u očitoj pogibli?

Drugi je uvjet, da program pučke obuke bude ograničen i vrsti državljana prilagođen. Današnja osnova pučke nastave zaista je prenatrpana. Pučka se škola već pretvara u srednju. Svega se uči po nešto, ali od svega toga malo ostane u glavi dječaka. U Francuskoj je pučka obuka odavna uvedena, a od 1882. je i obligatna, pa čujte uspjeha! Unovačeni vojnici, kad stupe u vojarnu, podvrgnuti su od g. 1910. ispitu. Iz ovih se ispita saznala neugodna činjenica. Francuska se je, piše pariški *„Temps“* (30. XII. 1911.), zadnjih trideset godina, u poletu modernoga zanosa i moderne vjere, pokrila školama, kao nekoć crkvama. Pjevalo nam se je do dosade o narodnoj školi, o školi za život, koja će uzgajati novo društvo, koja sve obuimlje, sve naučaje . . . Velebno viđenje neustrpljivih ili sektarskih apostola, koje je realnost u jedan čas rasplinula! Sada u ovu sanju duva vjetar zbilje, probudili smo se, i sa bolju gledamo: 14 tisuća nepismenih momaka u vojsci!“ „Écho de Paris“ (2. I. 1912.) računa po pouzdanim izvješćima, da bi broj nepismenih i neobrazovanih (illetrès et ignorants) mogao iznositi za čijelu Francusku 60%. Lijep uspjeh 30-godišnje obvezatne i besplatne škole! Značajno je, što dodaje ovaj potonji list: „Utvrdilo se je, da za isti broj učenika državne škole podadoše četiri i po puta više neobrazovanih nego li privatne (katoličke) škole“ (103).

88. Čuje se kod nas, čuje se po svuda tužba, da je današnji program pučke obuke prenatrpan. Treba ga zaista svesti na najnužnije i učiniti ga što jednostavnijim. A što bi bilo najnužnije?—Po mome mišljenju: čitanje i pravilno pisanje, obuka u vjeri, četiri osnovna računa, kratka uputa u domaću povijest, zemljopis i uredbu države i k tome glavna pravila higijene. Ova bi se općenita obuka imala prilagoditi pojedinim krajevima: u gradovima više matematike, po selima nešto o poljodjelstvu i gospodarstvu, pri moru više zemljopisa. Za žensku djecu teoretični dio opće obuke valjalo bi umanjiti na korist vježbanja u kućanskim radnjama: u kuhanju, šivanju, pranju i čišćenju. Što je program uopće jednostavniji, to će i uspjeh biti bolji i korist trajnija.

89. Rekoh, da je država vlasna da traži od svakoga ovu najmanju mjeru (minimum) obrazovanosti. Može li ona ići još dalje i svakoga bez razlike siliti, da pohađa pa bilo koju školu (Schulzwang). Ako ima škola po želji roditelja i u kojima njihova vjerska i narodna čuvstva nijesu izvrgnuta pogibli, držim,

da bi država mogla siliti na školovanje. Ali treba, da se i u ovome razumijemo. Tražiti da djeca, kao što je danas uređeno, za 8 pače 10 godina sjede dnevno po više sati na klupama, zahtjev je velik i takav teret za roditelje, da se ne da ničim opravdati. Zar se baš toliko godina hoće, da djeca nauče, što je svakomu potrebito? Analfabetski tečajevi, koje je osobito u Hercegovini uveo i proširio franjevac O. *D. Buntić*, najjasniji su dokaz, da se pismenost, pa i neka mjera obrazovanosti, dade mnogo brže i lakše steći. Ovdje je nekoliko sedmica dosta, a u školama ni toliko godina nije dovoljno! Istina je, razlika je između djece i odraslih ljudi. Na alfabetske tečajeve dolaze ljudi zreli, željni i voljni da nauče, a u škole djeca nezrela i nerazvijena, ali opet ova razlika ne opravdava onoliku razliku u trošku vremena i onu razliku u plodovima obrazovanja.

Iskustvo je i u nas i drugdje pokazalo, da od svega onoga, što se uči u pučkim školama vrlo malo ostane i vrlo malo ima vrijednosti za život. Program ove obuke valja reformirati, a glavna će reforma biti, da se svede na najmanju mjeru i da bude što praktičniji. Za škole, koje bi bile ovako preuređene, velim, da bi država mogla tražiti obvezatno pohađanje. Kod naroda, koji je prosvijetljen, dalo bi se valjda proći i bez prisilnosti. Roditelji tu znadu vrijednost prosvjete, znadu, da im djeca bez obrazovanosti ne će postići pa ni najmanje službe, kao što su službe: čauša, poštonoše, cestara, poslužnika na uredima, da će na putovanju, u trgovini bez pismenosti slabo proći, pak će i od svoje volje, bez prisilnih sredstava, slati djecu u školu. Čuo sam kao dječak od više seljaka — koji u vojništvu ili u stranome svijetu okušaše, što znači nepismenost, — gdje vele, da bi bili pregorjeli prst od ruke, da im je bilo znati knjigu

pisati, a ne zavisiti o drugome u najtajnijemu i u najsitnijemu poslu. Gdje je dakle narod prosvijetljen i napredan, prisilnost ne bi bila možda potrebna, ali kod nas u mnogo slučajeva bez strogosti zakona opća narodna prosvjeta slabo bi napredovala, i zato obvezatna škola, uz očuvanje prava roditelja i Crkve, mogla bi se pripustiti i preporučiti.

Poglavlje IV.

Prava sloboda nastave.

90. „Bezuvjetni je zahtjev današnjega demokratskoga naziranja, da država preuzme u svoje ruke upravu..... osnovne škole". Čudnovato zveče ove riječi danas, u doba slobode i demokratizma, a ipak ih čitamo u jednom našem slobodoumnom glasilu (104). Parlamentarna povijest evropejskih država zadnjih osamdeset godina baš protivno svjedoči: što se je neka država više razvijala u oravom demokratskom duhu, to su njezin utjecaj na upravu pučke škole gledali sve više ograničiti. — Vlast države nad školom i odgojem zove se monopol, ustanova nesavremena i ropska, kako smo već vidjeli. Nepravednom presizanju državne vlasti u školu i na odgoj protivna je sloboda nastave.

Što je sloboda nastave, prava i dostojna sloboda?

91. Svakome građaninu i skupu građana pripada pravo, da naučava nečekajući ovlaštenje od države. Ovo pravo čovjek ima već od naravi: država niti ga daje, niti ga smije oduzeti. Gdje se ovim pravom građani mogu slobodno služiti i bez zapreka otvarati škole, u svemu sa ostalim ravnopravne, tu je sloboda nastave. Je li, pitat ćete, ova sloboda nastave pravo čovječjoj

naravi baš prirođeno?

Danas se toliko naglasuje sloboda savjesti, sloboda govora i sloboda štampe, i sve se ovo izvodi iz pojma naravi ljudske. Ako je zaista tako, onda i sloboda nastave izvire iz čovječje naravi. Sloboda savjesti, koju svak barem u teoriji priznaje, traži slobodu govora i štampe, jer koja mi korist, da sam slobodan u sebi ćutjeti i suditi, ako to ne smijem i vani izjaviti — razumije se, dok moj sud nije očito nesmislen i po opstanak društva očito poguban? Jesam li pak vlastan, da govorom širim svoje misli, jasno je, da se ne smije ni drugome zabraniti, koji to slobodno hoće, da moj nauk sluša, jer inače moja sloboda govora ne bi imala svrhe. Iz ovoga slijedi, da ja mogu one, koji su voljni da me slušaju, a zakonito ne zavise o drugome, skupljati na obučavanje, to jest otvoriti školu. Država, koja bi me u ovome priječila, gazila bi temeljno pravo građana, pravo govora i pravo slušanja.

Sloboda nastave važnija je pače i općenitija negoli sloboda štampe i sloboda govora.

„Ima slobodâ, kao sloboda govora i štampe, koje ne interesiraju, govorio je *Brunetière* (105), nego neupravce one, koji nijesu po zanatu pisci i govornici. Da se javno mnijenje za nje toliko ne zagrijava, žaliti je, ali je donekle shvatljivo... Nasuprot sloboda nastave svakoga upravce zanima. Jer, gospodo, sloboda nastave jest sloboda da možete uzgojiti i obrazovati svoju djecu po načelima i uvjerenju, koje smatrate za svoje. U ovome poslu država nema drugoga prava, nego to, da štiti i jamči vršenje našega prava".

Sloboda nastave vezana je na narav ljudsku. Dokle se proteže i što obuhvata ova sloboda?

92. Nastava nije pravo slobodna, ako nije u svim granama i na svim stupnjevima slobodna.

Građanima valja da je prosto otvarati i niže i srednje i više škole, kao i škole za sve struke i za sve zanate, izuzevši one, koje po svome pojmu pripadaju jedino državi, a to su više vojničke škole. Koja bi na pr. bila korist, da je slobodno otvarati pučke škole, ako nije ujedno slobodno imati i svoje zavode (preparandije), u kojima će se pripravljati učitelji za takove škole? I zaista u modernim državama, gdje je sloboda nastave u djelo stavljena, vidimo uz državne škole i škole privatne svih vrsta: početne, srednje i univerze, tehničke škole, preparandije i stručne škole za svakojaka zanimanja. Tako je u Belgiji, u Americi, u Nizozemskoj, Engleskoj, Francuskoj. U Engleskoj zakon (Balfour — ov) daje potpunu slobodu roditeljima da izaberu škole, koje bolje odgovaraju njihovim nazorima i kućnome uzgoju, i zato su tamo privatne škole pravilo, a državne izuzetak. Državne su za nemarne roditelje i za zapuštenu djecu (106). U Belgiji od četiri univerze, dvije su državne (Gand i Liége), a dvije slobodne (Bruxelles i Louvain). Louvainska katolička univerza broji, uz četiri redovita fakulteta, još ove stručne visoke škole: politehničku, umjetničku, industrijalnu, gospodarsku, školu za trgovinu, za konzularnu službu i još kolonijalnu visoku školu. U Nizozemskoj je dobra trećina svih pučkih škola pod upravom privatnika.

93. Ogledajmo dalje, što još sa sobom nosi prava sloboda nastave.

Slobodi je suprotan monopol, i zato sve, što se državi daje monopolom, ne može stati s pravom slobodom.

Iznajprije slobodi se protivi, kad se za otvor škole zahtijeva *dopuštenje državne vlasti,* jer se time kaže, da samo vlada ima pravo obučavati, a drugi samo utoliko, ako mu i ukoliko država dopusti. A to

nije sloboda već monopol, nije pravo nego milost, koju vlada može dati, a može i uskratiti, kako se njoj svidi, kako na koncu odgovara interesima vladajuće stranke. Dopuštenje je stvar nestalna, kao što su nestalne vlade i ideje, koje one zastupaju. Za otvor škole ne smije se tražiti odobrenje, nego valja da je dovoljna prijava (declaration), kojom građanin javlja, da hoće otvoriti školu. Usto neka naznači mjesto (prostorije) zavoda, osobu upravitelja i njegovu sposobnost. Kad je ovo izvršeno, vlada mora uzeti izjavu na znanje i s tim se zadovoljiti.

94. Sloboda nastave traži dalje, da privatne škole budu *ravnopravne javnim školama* u vrijednosti poučavanja i valjanosti ispita. Kakva bi bila sloboda, čemu bi služilo pravo, kad mladić sa svjedodžbama privatnih škola ne bi bio vlastan stupiti na više učilište, niti bi bio sposoban da dobije javnu službu? Ovakova bi sloboda bila povreda i izrugivanje slobode. Za *Waldeck — Rousseauova* ministarstva u Francuskoj (oko g. 1900) bi iznešena u komori zakonska osnova, kojom se je tražilo, da svaki mladić, koji bi želio postići javnu službu ili se upisati na državnim univerzama, mora tri zadnje godine srednjih škola provesti na državnim zavodima (stage scolaire). Koja korist, velim, da su privatne škole dopuštene, kad im je ovakim odredbama disanje spriječeno? Osnova, ukoliko mi je poznato, nije ni došla do rasprave, jer je bilo i preveć očito, da se time izigrava sloboda građana i uvodi monopol nastave (197).

U Francuskoj, kako prije spomenuh, dopuštene su sve vrste privatnih škola, pa je i pohađanje predavanja od države priznato, a ipak sloboda nastave nije potpuna. Tamo se naime traži, da se ispiti moraju polagati na državnim učilištima ili pred vladinim povjerenstvom. Ovakim se zahtjevima na privatne škole udara pečat inferiornosti; one, koji s njima upravljaju, drži se nesposobnima i nepouzdanima, a pravo građanina na poučavanje postaje prazno, jer mu se uskraćuju društveni plodovi, koje nastava sa sobom nosi. Nastava je tekar onda slobodna, kad su privatne škole u legalnim posljedicama izjednačene sa državnima, kad mladić, koji na tim školama sa uspjehom svrši, uživa jednaka prava u javnome životu kao i onaj, koji je svoje nauke svršio na državnim školama.

95. Nije li možda ovakova sloboda prevelika? Sloboda ne smije biti isto, što i anarhija! — U slijedećem ću poglavlju pokazati, koja su prava i koje dužnosti države prema privatnim školama. Ovdje mi se je osvrnuti na jedan drugi prigovor, Kad je svak vlastan da otvara škole i izdaje valjane svjedodžbe, ne će li time obrazovanje mladosti pasti na najniže grane. a svjedodžbe ne će li izgubiti svaku cijenu?

Prava sloboda nauci i školama ne škodi. Gdje je sloboda, tu je utakmica i život, a gdje monopol, tu ukočenost i zastoj. Ima li uz državnu školu i privatnih škola, ponos države i državnih nastavnika ne dopušta, da ih suparnici nadvladaju, a opet i privatni zavodi moraju i na silu paziti, kako će stati uz bok državnim školama. Što na nekom učilištu ima urednijih učitelja, što tu vlada bolja stega, i što mu s većom spremom izlaze učenici u život, to će i zavod uživati veći ugled u javnosti i kod roditelja. Zašto su u srednjem vijeku sa svih strana Evrope hrlili učenici na pariško Sorbonu? Zašto danas viđamo na bogoslovnom fakultetu u Innsbrucku i Freiburgu u Švicarskoj slušatelja iz Amerike, Njemačke, Španjolske? Zašto je bečka stolica slavistike prošlih decenija bila među najglasovitijima na svijetu? — Najviše radi vrijednih i uglednih ljudi, koji su tu nauča-

vali.

96. Da završim. Sloboda nastave mora da je potpuna sloboda njezina života i razvitka, potpuno izjednačenje privatnih i državnih škola u pravima, u priznaju ispita, u postizanju svih službа u društvu i državi, mora da je jednakost pred proračunom i pred zakonom. Tko hoće da ovu slobodu skuči ili jednakopravnost da okrnji, a pripovijeda o slobodi, taj ne zna, što znači sloboda nastave ili naumice hoće da druge zavarava.

Mnogi zaista propovijedaju slobodu, ali bi htjeli, da to ostane samo za njih. Kad se radi da i drugome puste istu slobodu, tada postanu vrlo tijesni i nasilni. Povijest nam pruža dosta primjera, kako se naprednjaci i slobodoumnici, kad dođoše na vladu, u čas pretvoriši u silnike i natražnjake. Takovi osobito se boje katoličke Crkve; sve poduzimlju, svega se laćaju, da joj uskrate slobodu nastave. Kad se je u Belgiji vodila žestoka borba za slobodu nastave i protiv nje, framazun ke lože bijahu protiv slobode, te na usta svoga uglednog člana *Laurent-a* izjavljuju, kako smo već čuli: „Sloboda, pa i ograničena sloboda, daje oružje neprijatelju, i moje je mišljenje, da mu (kat. Crkvi) se nijedna ne smije ostaviti!“ (108).

O slobodi nastave ostaje još da vidimo jednu vrlo praktičnu i važnu tačku.

Poglavlje V.

Država i slobodne [privatne] škole.

97. Privatne škole s jedne strane žive u državi, a s druge strane služe dobrobiti građana. Odakle slijedi dvoje: prvo, da one ne mogu posvema izmaći vrhovnoj vlasti države, a drugo, da je država dužna privatne škole štiti i podupirati kao i svaku opće

korisnu uredbu, koja je osnovana na pravu građana. Na temelju ovih dviju zasada pokušat ću odrediti pravi odnos države prema privatnim školama.

Država smije, kako smo u II. dijelu vidjeli, samo toliko stegnuti slobodu građana, koliko to opće dobro nužno zahtijeva. Sve, što bi tu granicu prelazilo, bila bi nepravda i zloporaba državne vlasti.

98. U poslu privatnih škola državi pripada trostruko pravo, a nameće joj se jedna ozbiljna dužnost.

A) Tko hoće otvoriti školu, valja da je *za tu službu sposoban*. Ovo je prvi uvjet, na koji ima da pazi država. Sposobnost je pako dvojaka: sprema u nauku i moralna neporočnost. Je li netko u slobodnoj državi za ovo dvoje pružio dokaze, država mu ne smije zabraniti podizanje škola. Obrnuto, utvrđena stručna nesposobnost, nećudoredan život i nazori, koji bi očito rušili temelje društvenoga reda, spravom se smatraju zaprekom za službu upravitelja škole. Država može i mora takovim pojedincima zabraniti službu nastavnika i uzgojitelja.

B) Država pri otvoru ima pravo pripaziti na zdravstvene i naukovne uvjete, t. j. pregledati, da li su školske prostorije dovoljne, da li položaj i uređaj odgovara bitnim propisima higijene, da li je program nauka potpun, da li se naime sve ono uči, što se u školi takova stupnja ima učiti. Glede obučne metode, glede izbora školskih udžbenika, razumije se, da zakon mora ostaviti slobodne ruke upraviteljima privatnih škola (109).

C) Država ima pravo da *trajno nadzire*, da li se gornje zakonske odredbe vrše, i da li je uopće duh nastave u skladu sa zdravim društvenim i moralnim načelima. U vjerske i uzgojne nazore, u političko mišljenje nastavnika država nema nikakva prava da se miješa.

U vršenju svih ovih prava državna vlast ne smije postupati samovoljno. U svemu valja da je širokih vidika i prostrana srca. Da se onemogući svako nasilje i zloporaba vlasti na ovom nježnom polju, imali bi ući u odbor, koji će nadzirati privatne škole, ne samo organi vlade, nego i pouzdanici svih onih faktora, kojima pripadaju privatne škole. Bez ove ograda privatnim bi školama prijetio sveđer Damaklov mač. Ljudi na vladi lako bi našli izlika, kad bi samo stranački interesi tražili, da razvoj spriječe i sloboduuguše. Sad bi se pozvali na nedostatnost prostorija, sad na „nesposobnost" nastavnika, sad na „protivudržavni" duh nastave...

Jesu li gornji uvjeti ispunjenji, država ne smije rad i razvoj privatnih škola stezati, nego je dužna u svemu im ići naruku.

99. Da, država je *dužna podupirati privatne škole isto kao i javne, u razmjeru s brojem učenika.* Država podupire naučna istraživanja, podupire kazališta i pjevačka drštva, a da ne će podupirati zavode izrijekom namijenjene prosvjeti i odgoju mladeži? Osnivanje i uzdržavanje škola traži ogromnih troškova. Tu su zgrade i učila, tu priprava i uzdržavanje nastavnika. Pojedine obitelji, osim rijetkih imućnika, nijesu dorasle tome teretu. Sloboda nastave bez materijalnih doprinosa sa strane vlasti redovito ne bi imala praktičnoga smisla. Što bi vrijedilo, da zakon govori: slobodno ti držati škole u skladu s tvojim uzgojnim nazorima, ako mi ujedno ne pruži i sredstava, da takove škole osnujem i uzdržim?

Ovaj je zahtjev podupiranja privatnih škola sasvim naravan, premda će se moguće nekima činiti neobičan. Oni ovako umuju: država uzdrži javne škole — eto svakome prilike da dade uzgoj svojoj djeci. Za one, koji s ovim uzgojem nijesu zadovoljni, država či-

ni dosta, kad im dopušta, da sami osnivaju, ali i sami uzdrže, škole po svojoj volji. — Da, ovako govore poklonici državnoga kumira, ljudi, koje duh prave slobode i zbiljske ravnopravnosti nije još prožeo. — Ali ne, to nije dosta. Dužnost je države da dade obiteljima prilike, da uzgoje djecu u duhu, koji njima odgovara. Ne ostaje dakle za početne škole nego ovo dvoje: upravu i uzdržavanje osnovnih škola i učiteljskih preparandija sasvijem prepustiti obiteljima, ili iz državnih i pokrajinskih sredstava pridonositi za privatne škole jednako kao i za državne. Ovo je sasvim naravna posljedica prave slobode nastave. Ako uzgoj pripada roditeljima i Crkvi, kako smo prije vidjeli, a javna škola odlučan i trajan utjecaj ovih dvaju čimbenike ne će da prizna, jasno je, da država ne može zahtijevati, da svatko pohađa njezine škole. Roditelji pako, koji druge škole odabiru, imadu sveto pravo, da se i njima u obrazovaniu djece dođe ususret kao i ostalim građanima. Ne radi li ovako država, ona nije zajednička majka. Općenite prihode i blagodati društvenoga života namjenjuje samo nekim kategorijama građana, a druge maćuhinski od stola odbija. Ovo nije sloboda. I za činovnike zakon veli, da su u izborima s l o b o d n i dati svoj glas, kome hoće. Ali mi znamo, kako se u stvari u nekim državama provađa ova sloboda. Slobodni su da, samo, ako drukčije glasuju, negoli vlada želi, čeka ih neugodan premještaj, prijeti im otpust iz službe, a u svakom slučaju zabilježeni su zauvijeke u crnu knjigu. Nije slobodan, koji, kako kaže *Balfour*, radi svoga slobodnog izbora mora trpjeti i stradati.

100. U naprednim i slobodnim državama nastava je zaista slobodna. U Engleskoj država potpomaže sve osnovne škole, javne i privatne. Zakon od 8./IV. 1897. određuje iz državnih prihoda na svakoga

učenika privatnih škola po 5 šilinga potpore (110). Balfour-ov zakon (1902.) ide još dalje na putu pravednosti i jednakopravnosti (111), a tako i najnoviji zakon od g. 1918. — Male, ali napredne države Nizozemska i Belgija drugima su na izgled. U Nizozemskoj država daje privatnim školama potporu pri gradnji i uzdržavanju školskih zgrada, daje potporu za plaće i mirovinu nastavnika, za ponavljanje i za naknadno poučavanje mladića. God. 1912. državna je potpora povišena, a polovicom godine 1920. privatne su škole u svemu i posvema izjednačene sa državnima (112). — U Belgiji sloboda nastave odavna postoji. Zakonom od 19. maja 1914. djelo je slobode popunjeno. „Ovaj je zakon, piše prof. *P. R. du Magny* (113), držao, da je odveć malo priznati riječima slobodan izbor škola, kad vlast ne bi nosila i dio troškova za privatne slobodne škole, nego bi potporu, koja se crpe iz poreza svih građana, namijenjivala samo jednom dijelu, pa bio to i veći dio državljana. I zato, pošto je zakon označio uvjete, pod kojima se ima priznati neka privatna škola (minimum učenika, opći uvjeti higijene, jamstvo o sposobnosti nastavnika), određuje, da će službene potpore biti dodijeljene *na istoj osnovi* i po *istome razmjeru* kao i javnim školama."

Prijavi li se u nekom mjestu ili selu stalan broj učenika za privatnu školu, metnimo 20; jesu li za tu školu ispunjeni i drugi uvjeti, koje sam gore spomenuo, država je mora priznati, mora *joj udijeliti potporu jednako, kao javnoj školi*, prema *broju učenika*, prema *vrsti škole i mjesta*, u kome se škola nalazi. Ovo je naravna posljedica slobode nastave, ovo je neosporivo pravo roditelja, i oni ga moraju tražiti; tražiti ga odlučno i svijesno, ne kao milost nego kao ono, što je njihovo i što im se mora dati.

101. Među napredne zemlje broji se na prvom mjestu Francuska. Naprednjaci, koji su tu na vladi od više desetljeća, sve su drugo negoli naprednjaci i slobodnjaci. U njih je školski zakon s našega gledišta tako nazadan i nasilan, da bi ga se i barbarski narod imao stidjeti. Dopušteno je, istina, otvoriti privatne škole, ali uz ovu grdnu nepravdu, uz ovaj sramotni teret, da za privatne škole država i općine niti pare ne pridonose — moraju ih privatnici uzdržavati, *a povrh toga ovi isti privatnici moraju svojim porezima uzdržavati i državnu bezbožnu školu*, školu, u koju njihova djeca ne idu, školu, koja je baš protiv njihovom uvjerenju i njihovim nazorima uperena! Nije li, velim, ovo nepravda, nedostojna zemlje slobodne i napredne. S razlogom su francuski katolici svojim protivnicima liberalcima ogorčeno doviknuli: dajte nam slobodu, kao što je u Belgiji, dajte slobodu, kakvu u Belgiji katolici daju liberalcima. Mi više ne tražimo!

I uz sve goleme nepravde katoličke slobodne škole u Francuskoj prilično uspijevaju zahvaleći svijesti i imućnim prilikama katolika, a donekle i samim ovim nepravdama. Nepravda i progonstvo ulijevaju snage, bude otpor. „Znajte, reče jednom liberalcima zast. *Grousau* (114), vi možete tlačiti katolike, ali ih ne ćete nigda podjarmiti! Glas njihove savjesti jači je negoli sve vaše kazne i progonstva!" — U Francuskoj, velim, uz sva progonstva privatne škole nijesu uništene, ali u siromašnim zemljama udarac bi bio kud i kamo teži. Zato, osobito u nas, ljudi koji ljube slobodu, moraju biti na oprezu. Vigilantibus jura!

U novije vrijeme razabire se međutim i u Francuskoj neki preokret. Na odlučan zahtjev roditelja počele su općine i departementi davati neke potpore

i učenicima privatnih škola, a nade je, da će sada poslije rata biti još bolje. Svakako glavna političko-kulturna tačka francuskih katolika jest školski „proporc“ t. j. tražba, da vlasti daju privatnim školama potporu jednako kao i državnima, razmjerno prema broju učenika.

U ovom i u predašnjem poglavlju prikazao sam, što je prava sloboda nastave i što ona sobom nosi za građane i za državu. Ostaje mi samo da ogledam jedan naoko dosta zamamljiv prigovor.

Poglavlje VI.

Ne traži li narodno jedinstvo, da sve škole budu u rukama države?

102. Dosada sam zagovarao, da škole budu slobodne, i da je roditeljima prosto slati djecu u škole, koje odgovaraju njihovim nazorima. — Nije li ovo zahtjev čudnovat i pogibeljan, napose za našu mladu državu? Ta ne treba li baš nama južnim Slavenima, koje su dosada koliko različna kultura i tradicije, toliko različni državni okviri, a nadasve politika naših gospodara umjetno dijelili i razdvajali, ne treba li nama jedinstven uzgoj, da kao što je jedan narod i jedna država, tako i svijest narodna da u svima bude jedna? A kako ćemo izgraditi duhovno narodno jedinstvo, ako li ne putem jedinstvene pučke obuke? „Temeljna je nota naše nove školske politike **jedinstvenost s kraja na kraj države**“ — ovo je svagdanji refrain u mnogim našim listovima (115). Privatne će škole podržavati stare kineške zidove: one će nam podavati Srbina, koji ne zna za Hrvata, Hrvata i Slovenca, koji ne mare za Srbina. Dočim bi nova škola imala da uzgaja samo Jugoslavena od Triglava do Vardara. Privatne

će nas škole dijeliti u pravoslavne, katolike, muslimane, a vrijeme bi bilo, da škola stvara moderna čovjeka, slobodna od starih predrasuda. „Naš ideal, emfatično kliče neki pisac (116), nije religiozan građanin nego moralan čovjek“. Ako uzgoj budućih nastavnika, ako sastav školskih knjiga i čitavi program pučke obuke ne bude jedinstven — a ne će biti jedinstven, umuju mnogi, ako uprava pučke obuke u cijeloj državi ne bude u rukama državne vlasti — našega ideala, jedinstvene narodne svijesti, ne ćemo nigda postignuti.

103 Ovo što se u nas danas piše, nije ništa novo. U Njemačkoj već odavna, a osobito od g. 1848., kad je osnovan liberalni učiteljski savez, tražile su napredne stranke uime narodnoga jedinstva, neka se dokinu konfesionalne škole, a svagdje uvede *neutralna jedinstvena obuka* (Simultanschule). Zadnjih se je godina sa strane socijalista i slobodoumnih borba za narodnu *jedinstvenu školu* u cijelom carstvu (nationale Einheitsschule) žestoko razmahala (117).

U Francuskoj svršetkom prošloga stoljeća protukatoličke stranke sve sile uložiše, da slobodu nastave dokinu, ako ne na papiru, a ono svakako u djelu. Za razlog su navađali žalosni tobože prizor, što dvojaka škola, državna i privatna, stvara dvije Francuske. „Dva naraštaja, govoraše ondašnji ministar predsjednik *Waldeck-Rousseau*, odijeljena ne toliko društvenim položajem, koliko uzgojem, koji primaju, rastu, a da se ne upoznadu sve do dana, kad će se sastati u životu; dva naraštaja toliko različna, da jedan drugoga gotovo ne razumije. Malo po malo izgrađuju se dva različna društva... — Ovo je stanje nesnosljivo. Mi ćemo ga ukloniti putem školskih zakona“ (118). Napominjem, da su zakoni i zakonske osnove nicale kao gljive, ali svoga pravog cilja nijesu postigle, a taj je bio: ne narodno jedinstvo, koje je opstojalo,

nego dokinuće katoličkih škola!

104. Načelo o potrebi jedinstvene škole, da se izgradi moralno jedinstvo domovine, prikazuje se na prvi mah kao razložito i zamamljivo, ali, ogledamo li ga pobliže, uvjerit ćemo se, da je to tvrdnja bez temelja, nauka slobodi i pravici protivna.

a) Jedinstvena škola *ruši slobodu nastave.* Moralno jedinstvo domovine — lijepa je i sveta riječ. Ali što znači to jedinstvo? Zar da svi jednako misle i sude o narodnim, o kulturnim i socijalnim problemima? No tko ovo traži, taj već u zbilji dokida slobodu nastave, onu slobodu, za koju prije vidjesmo, da je neoborivo pravo građana! Uzmimo najpovoljniji slučaj: državu, gdje su svi građani iste narodnosti i iste vjere. Ovakova država danas više ne postoji, ali kad bi i opstajala, i kad bi s narodnoga i vjerskoga pogleda škola mogla biti jedinstvena, zar se građani ne će razilaziti u mnogim socijalnim, pedagoškim, državnopravnim pitanjima? Tražite li ipak jedinstvenu školu, to vi priječite slobodu mišljenja u ovim i u stotinu drugih pitanja, jer škola, ili htjela, ili ne htjela, ako hoće da uzgaja i pripravlja za život, ovih pitanja ne može mimoići. Nego državu potpuno jedinstvenu i s narodnoga i vjerskoga, pače i samo s narodnoga gledišta, danas ćete uzalud tražiti, premda je samoodređenje naroda bilo svečano proglašeno!

Jedinstvena škola nije dakle moguća nego uz uvjet da građani žrtvuju slobodu nastave. Hoće li je žrtvovati? Ne će zaista, a nije ni potreba. Ako toliko držimo do političkih stranaka, koliko ćemo se više boriti za vjerska, kulturna i socijalna načela, koja kud i kamo dublje i jače zasijecaju u život pojedinca i cijeloga društva nego li političke stranke? Povijest naše mlade države ovo nam potvrđuje. Premda su najviši narodni interesi nalagali, da se sve stranke

slože, da obustave barem za čas kulturne i političke programe — uzalud je sve bilo! Koncentracione vlade ne mogoše se nikako sastaviti, pače dvije stranke, koje su bile na kormilu, ne nađoše ništa prečega, nego da kulturni boj zametnu, da glavnju razdora zapale i duhove podjare, ii to baš u času, kad je vječiti „j a d r a n s k i p r o b l e m“ temeljima države tresao, i naš položaj bezuvjetno tražio, da sve obustavimo, što nas razdvaja, te svi kao jedna duša i jedna mišica na mezevu ostanemo.

Pogledamo li oko sebe, vidjet ćemo, da svi, koji su tražili moralno jedinstvo domovine putem jedinstvene obuke, nijesu to drukčije znali provesti nego ukidajući s l o b o d u n a s t a v e. Što su radili Madžari za izgradnju jedinstvenoga kraljevstva od Karpata do Jadranskoga mora—svima je dobro poznato. Francuski državnici od 1882. do 1914. branili su se, da ne kane dirati slobodu nastave, ali gotovo svi školski zakoni, koje su u ovom razdoblju iznijeli (dokinuće kongregacija, stage scolaire, školske blagajne i t. d.) išli su za tim, da onemoguće život privatnim školama ili da državnima sve prednosti i zaštitu poklone, kako bi svu francusku djecu i na silu k njima privukli. Jasno je dakle, da jedinstvena narodna škola vodi k državnomu monopolu nastave.

105.) b.) Načelo jedinstvene narodne škole oružje je *vrlo pogibeljno;* to je dvogub mač, koji lako da posiječe onoga, koji je s njim htio drugoga posjeći. Talijani, koji su nažalost nekoliko hiljada naše braće uklopili u „naravne granice“ ujedinjene domovine, gledat će da po gornjem načelu nametnu jedinstvenu narodnu školu svoj djeci u „novooslobođenim“ krajevima. Talijanska jedinstvena škola imat će za zadaću da stvori moralno jedinstvo t. j. da tisuće jugoslavenskih mladih duša zarobi, da od naše djece

izdjela ubojice svoga naroda. Što kane raditi Talijani, to su radili Nijemci s Poljacima i Slovencima, Poljaci s Rusima, Rusi s Poljacima i Rusinima, da drugih ne spominjem. Naša je domovina u narodnome pogledu vrlo sretna. No bit će ipak i u okviru našega kraljevstva i drugih narodnosti—i ako vrlo malo—pa što ne želimo sebi, to ne treba ni drugome da činimo. Dajemo li u svojoj kući svakomu slobodu, to imamo pravo tražiti, da i drugi jednako zajamči slobodu našoj braći. Ovo vrijedi za narodnost, ali narodnost nije ni apsolutna ni jedina vrednota u duši čovječjoj. Vjerska, kulturna, socijalna, uzgojna načela, jednako, ako ne i još više, svojina su duha, kojim razumno biće ne može i ne smije trgovati. Ako je škola posvema podvrgnuta državi, vladajuća će stranka nastojati da i školu i učiteljstvo učini instrumentum regni, da i ove uzvišene uredbe učini rasadnicima svojih ideja i izrabi ih proti manjini, kako uči povijest modernih država. Ali vlade su promjenljive i kemički afiniteti koaliranih stranaka vrlo nestalni. Tko je danas na vladi, nije siguran, da sutra ne će biti natjeran u opoziciju. Jedinstvena škola pod odlučnim utjecajem države postaje tako igračkom vladajućih stranaka na zator manjine, na štetu pravoga uzgoja i općega dobra. Nikomu potom nije u interesu da zagovara školu, koja bi se mogla sutra proti njemu izvrnuti, koja bi bila kovačnicom nasilja i tvornicom duševnih patvorina. Nasilje, pa činio ga brat ili tuđin, ostaje uvijek nasilje, pače te ono to više tišti, što dolazi sa strane tebi bliže. Jedinstvena je dakle škola pogibeljna, ali ona je i *nepotrebna*.

106. c) Zagovaratelji jedinstvene škole polaze naime s krivih pretpostavaka. Ljubav k zajedničkoj domovini, svijest međusobne zavisnosti, spravnost na

žrtve za opće dobro, zaista su svojstva, koja treba da prožimlju sinove istoga naroda, to su kreposti, koje valja zarana ulijevati u srca budućih građana jedne te iste države. No vrlo se vara, tko drži, da se sve ovo ne može postići nego putem jedinstvene državne škole. „Čini mi se, — lijepo piše *Cathrein* za Prusku (119) — vrlo sumnjivim znakom za naše javne prilike, kad se toliko napire na potrebu buđenja domovinske ljubavi. U uređenoj i zdravoj zadruzi ljubav k domovini i narodu, komu pripadaš, rađa se sama po sebi, i mora da je nešto gnjilo u državi Danskoj, kad se smatra potrebnim umjetno ucjepljivanje ove zajedničke svijesti." Neka je u državi pravda i sloboda, neka državni organi promiču opće dobro, a ne vlastitu korist i interese svoje stranke, neka se brinu za napredak gospodarstva, neka potpomažu umjetnost i širenje zdrave prosvjete, pa će građani ljubiti zajedničku domovinu i sve više cijeniti njezine uredbe. Ne kažem, da i škola ne može tome pridonijeti. Može i mora, ali zato nije potrebno da bude posvema u rukama države. I sloboda nastave dade se lijepo složiti s nekom mjerom jedinstvenosti u obuci. Zakon ima ustanoviti na širokoj bazi program obuke za sve osnovne škole, državne i privatne. U njemu će biti mjesta za narodnu povijest i književnost, za domaći zemljopis i uredbe. Jedinstvenost u narodnome pogledu može stati sa slobodom i raznoličnošću u drugim tačkama. Trajni pak nadzor države i nad privatnim školama, o kome sam malo prije govorio, daje priliku državi, da pazi, e da se u takovim zavodima ne bi učilo nešto, što se kosi sa zakonitim imteresima zajedničke domovine.

107. Nego sve ovo teoretično dokazivanje čini mi se suvišno pored rječitih činjenica. *Contra factum*, kaže se, *non datur argumentum*. Eno u Engleskoj, u

Americi, u Francuskoj, velik je postotak slobodnih zavoda, od osnovnih škola do najviših učilišta. Po cijeloj Njemačkoj rasijane su konfesijonalne škole, a u Belgiji bit će većina pučkih škola u privatnim rukama, pa nedostaje li u ovim krajevima rodoljubne svijesti, nedostaje li osjećaja narodnoga ili državnoga jedinstva? 3. juna 1919. odlučno je doviknuo svojim protivnicima u francuskom senatu katolički poslanik *de Lamarzelle:* „Ima li teže objede nerodoljublja, nego li je ova: Vi svojim školama razdvajate domovinu... vi slabite njezinu snagu. Ovu su objedu pobili u divnim govorima tjekom XIX. stoljeća *Lacordaire, Montalambert, Albert de Mun.* Ali ima odgovor još ljepši, nego li su svi ovi govori, ma kako oni bili lijepi, a to je držanje redovnika za vrijeme rata i držanje njihovih učenika" (120). Ali reći će mi tkogod: u nas ima više vjera, radi nutranjega mira i sklada škola valja da je nadkonfesijonalna, valja da je neutralna, svima zajednička. — U Americi, u Engleskoj ima konfesija više nego li u nas, svakoj je slobodno otvarati svoje privatne škole, pa pitam, gdje ima više snošljivosti, više građanskoga mira nego li u Americi i u Engleskoj? U Njemačkoj nijesu li se i u miru i u ratu pokazali vjernim sinovima domovine katolici kao i protestanti, učenici konfesijonalnih kao i neutralnih škola? U času, kad su iznimnim zakonima htjeli u Francuskoj pokopati slobodu nastave, da tobože spasu moralno jedinstvo domovine, zgodno je rekao bivši ministar *Ribot:* „Sloboda nastave, kao i sve vrsti sloboda, jamstvom su mira i potom narodnoga jedinstva. Ovo jedinstvo ne temelji se na nasilju, koje se nanosi društvu, nego na ljubavi svih srdaca i svih duhova" (121).

108. d) *Jedinstvena škola je napokon stvar neizvediva i nemoguća.* Jedinstvena škola! - ali po čemu

jedinstvena? Je li po jedinstvenoj organizaciji; je li po nauci, koju pruža svoj djeci bez razlike; je li po metodi? Ako je govor o nauci, nauka bi mogla biti svima zajednička: isti se računi uče na sjeveru i jugu države, pače isti u školama Evrope i Amerike. Ama ova jedinstvenost nije dovoljna, kao što ni jedinstvena organizacija po sebi nije dovoljna. Kad se traži jedinstvena škola, traži se nešto više, traži se jedinstveni uzgoj, jedinstveni duh, koji da prožimlje cijelu obuku. Nego da se ovakova jedinstvenost postigne, treba obuci jedinstvene baze, baze zajedničke svim građanima u državi. Da ova zajednička osnovka ne može biti niti politika, niti vjera, niti svjetovni nazor, niti ista ćudoredna načela, jasno je iz toga, što se građani današnjega društva u svemu ovome dosta razilaze. Nego, dobacit će mi tkogod, upravo zato, što se građani u tome ne slažu, zajednička škola valja da je nad politikom, na konfesijonalne razlike ne ima se obazirati, a filozofske nazore mora ostaviti postrani. Zajednička škola neka podaje svoj djeci jednaku obrazovanost, neka u njihova srca ulijeva narodni duh, neka bude jedinstvena i s pedagoškoga pogleda. — Na ovo ukratko. U demokratskoj državi škola bi mogla biti jedinstvena sa strane opće obrazovanosti, ako svoj djeci, koja su za to sposobna, daje istu mjeru obrazovanosti; u državi, gdje živi samo jedan narod, škola će lako biti jedinstvena i u narodnome pogledu, no jedno se i drugo dade postići i bez jedinstvene državne škole, kako malo prije vidjesmo.

Nego danas tko veli jedinstvena obuka, razumijeva, da je jedinstvena po jedinstvenoj upravi i barem po jedinstvenoj pedagogiji - A je li jedinstvena obuka izvediva na ovoj osnovki? Nije, jer o jedinstvenoj pedagogiji nije korist govoriti, ako nema

jedinstvenoga uzgojnoga cilja. U današnjim pako prilikama, kako se ljudi razilaze u kulturnim pitanjima, razilaze se i u cilju uzgoja. Pedagoška pitanja, zgodno opaža *V. Hugger* (122), jesu na koncu pitanja *svjetovnoga nazora*. Nepremostiv jaz dijeli kršćansko mišljenje od mišljenja ateista. Ne vrijedi tvrdnja, da je jednim i drugim zajedničko tlo uzgoj valjanih državljana, jer se odmah nadaje pitanje, hoćemo li uzgajati ljude za kršćansku državu ili za državu u smislu Hegelovu, u smislu Platonovu, za državu komunista i boljševika".

109. Koliko mu drago vrtjeli i prevrćali, vidimo, da je jedinstvena škola stvar nemoguća, jer nedostaje jedinstvene osnovke, na kojoj bi se takova škola izgradila. Tko takovu školu zagovara, ili ne zna, šta traži ili nešto drugo ima u vidu. I zaista ogromna većina onih, koji zagovaraju jedinstvenu državnu školu, ide za tim, da uklone utjecaj Crkve na nastavu i da religioznu obuku izbaci iz škole. Socijalisti u Njemačkoj predlažu jedinstvenu narodnu školu na temelju laičkoga značaja (123). Naši naprednjaci u svojim prijedlozima o reformi škole između sebe dosta se razilaze, ali se u jednome svi slažu: u zahtjevu kao naumice naručenu, neka se nauk vjere briše iz školskoga programa (124).

Slobodoumnjaci, dok traže neutralnu (ne-religijoznu) školu tobože uime slobode, *baš griješe protiv slobode savjesti i ruše slobodu nastave, jer hoće* da svakomu vjerniku, katoliku, pravoslavnomu i muslimanu nametnu svoje bezvjerske i bezbožne nazore; oni *čine nasilje građanima, nepravdu roditeljima.*

Iz svega ovoga što slijedi?

Jedinstvena državna škola nije nikako potrebna, da se postigne razložita i opravdana jedinstvena narodna svijest. U modernim državama takova škola uopće

je nemoguća, a da ne povrijedi najsvetija prava građana. Jedinstvena narodna škola plašt je samo, da se pod njim uvuče državni monopol nastave, a putem monopola, da se uvede bezbožna škola i bezbožni uzgoj. Nitko pronicav ne će pustiti, da ga lijepe riječi zavedu. Svijesni će roditelji braniti svoja prava i vjernici prava svoje Crkve, a to su ujedno prava i njihove savjesti. Pa i svi ozbiljni građani, koji žele reda, radišnosti i poštenja u državi, tražit će da vjerski duh, i mnogo više nego li dosada, provejava cijelu narodnu nastavu. Oni ne će dopustiti, da se njihovim krvavim znojem uzgaja naraštaj bez straha Božjega, a potom i ljudi bez reda i bez morala.

Četvrti dio.

O nacrtu školskoga zakona i školske reforme u kraljevstvu SHS.

110. Uređenje škola nije jednako u svim dijelovima naše ujedinjene domovine, nego koliko ima dijelova i pokrajina, toliko gotovo ima i vrsta školskih zakona. Ovo stanje ne smije i ne može ostati. Novi savremeni i zdravi školski zakon za cijelu državu jest jedna od najvažnijih potreba naše mlade države.

God. 1919. pozvala je demokratsko-socijalistička vlada nekoliko ljudi u Beograd, da izrade potrebne nacrte za jedinstveno uređenje škola. I ako temeljno uređenje školstva pripada Ustavotvornoj skupštini i parlamentu, koji izađe iz nepatvorenoga općeg glasovanja, to se opet može pohvaliti namisao i privremene vlade, da preko „Prosvjetnoga odbora" prouči pitanje škola i pripravi građu za novi zakon o narodnoj prosvjeti. Jesu li u odboru bili zastupani svi, koji u nj spadaju, je li i koliko je vladin pothvat uspio, drugo je pitanje. Prosvjetni je odbor svakako izradio dvije osnove: *„Načela o uređenju srednjih škola kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca"* i *„Nacrt zakona o narodnim školama u kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca"*. Ove osnove niti su zakon niti imadu po sebi kakve vrijednosti, no one nam ipak očituju težnje nekih stranaka i raspoloženje jednoga dijela naših intelektualaca, pa mi se čini, da moja rasprava ne bi bila potpuna, kad se na ove osnove ne bih osvrnuo.

Sve, što imam ovdje reći, svest ću na tri poglavlja. U prvome ću iznijeti one odredbe iz „Nacrta"

i iz „Načela", koje su u vezi s pitanjima moje knjižice. U drugome pozabavit ću se napose s onim, što osnove određuju o cilju narodnih škola i o religioznome uzgoju, a u trećemu vidjet ćemo, što osnove sadrže o slobodi nastave što o privatnim i o državnim školama.

Poglavlje I.

Neke odredbe školskih osnova.

111. U 1. čl. „Nacrt" ovako označuje zadaću narodnih (pučkih) škola: „Zadatak je narodnih škola, da uzgajaju djecu u narodnom i moralnom duhu i da ih spremaju za građanski život, a naročito da šire pismenost i prosvjetu u narodu".

Motivacija k ovom članku veli: „Raniji srpski zakon zahtijeva samo uzgajanje u narodnom duhu, a u ovom se nacrtu zakona pored toga ističe potreba uzgajanja i u moralnom duhu".

Po čl. 10. „narodne su škole državne ili privatne. Državne se škole osnivaju po odredbi školskih vlasti, a privatne škole osnivaju i uzdržavaju privatna udruženja ili privatna lica po dopuštenju školskih vlasti". „Privatne škole (po čl. 11.) moraju biti u glavnom isto onako uređene kao i državne škole. Pravo javnosti može im se podijeliti, ako kroz tri godine postignu onaj naučni cilj, koji je zakonom određen za državne škole. Privatne škole može školska vlast lišiti prava javnosti ili ih i zatvoriti, ako prestanu zadovoljavati zahtjeve ovog zakona".

Čl. 21. određuje: „U školama se mogu upotrijebiti *samo one knjige* i učila državnoga ili privatnoga izdanja, koje je pregledao Državni Prosvjetni Savjet i *odobrio Ministar Prosvjete*".

Čl. 24. uređuje, kako će se djeca prisiliti na pohađanje škole. U ovom poslu zakon daje diskrecionalnu vlast nad roditeljima školskom odboru, a nad odborskim funkcionerima školskom nadzorniku.

Čl. 27. naređuje, da „djeca, koja uče kod kuće ili u privatnoj školi bez prava javnosti, moraju polagati na kraju svake školske godine *ispit u državnoj osnovnoj školi*... U privatnim školama s pravom javnosti drže se ispiti na kraju školske godine *pod predsjedništvom školskog nadzornika*... Svjedočanstva, koja privatne škole izdaju svojim učenicima, važe samo onda, kad ih je *potpisao školski nadzornik*".

Čl. 29. govori o poučavanju nauka vjere. „Poučavanje nauke o vjeri povjerava se u prvom redu svećenicima uz određeni honorar. Samo ako u mjestu škole ne bi bilo svećenika, može *školska vlast* povjeriti ovo poučavanje učitelju iste vjere uz posebnu nagradu". — „Ako učitelj vjere ima najmanje 20 sati nedjeljno redovne nastave, može ga školska vlast imenovati privremenim ili redovnim učiteljem".

112. Čl. 55. govori o mjesnim (općinskim) školskim odborima, koji bi se imali sastojati od 3 do 5, a u većim mjestima i od više članova izabranih od općinskoga vijeća, te od ravnatelja dotično učitelja škole. Ovaj se školski odbor ima da stara za materijalne potrebe škole i za uredan polazak škole. U tumaču k ovome članku veli se: „U protimbi s dosadašnjim austrijskim, hrvatskim i bosanskim zakonima *isključen je iz odbora kao član po položaju* (virilan član) *svećenik*".

„Tumač" k čl. 54. veli: „Prosvjetni odbor bio je jednodušan u mišljenju, da *sve škole,* pa i osnovne, *moraju biti državna uredba,* i kao takova moraju imati svoju posebnu organizaciju i upravu *posve nezavisnu od svake* druge, osobito od političke vlasti".

Člankom 57. i 60. daje se opet potpuna diskrecionalna vlast nad školskim odborom i njegovim predsjednikom školskomu nadzorniku, koji može posve slobodno kazniti odbor i odbornike.

Kotarski (okružni) školski odbor sastoji se po čl. 62. od okružnoga načelnika, školskoga okružnog načelnika i upravitelja preparandije ili srednje škole, školskoga liječnika, službenoga mjernika, ravnatelja niže i više pučke škole. Nadolaze još po jedan član iz svakoga kotara, dva učiteljska delegata i starateljski sudac. — Tumač k ovome članku veli: „Provodeći dosljedno misao *o nezavisnosti škole od vjerskih vlasti*, izostavljen je i iz okružnog odbora zastupnik vjere kao virilan član".

Po čl. 80. članovi *pokrajinskoga* školskog odbora jesu samo državni činovnici, a velik ih dio imenuje ministar prosvjete na 3 godine. Ovaj odbor daje stručna mišljenja o nastavnim osnovama, *udžbenicima* i učilima, daje inicijativu u pitanjima uredbe i uprave narodnih škola. Predlaže na imenovanje stalne učitelje.

Za preparandije veli tačka IX: „U interesu narodnog jedinstva trebalo bi da *sve učiteljske škole budu državne*".

113. Prema „Načelima" za reformu srednjih škola „nauka o vjeri" učila bi se samo u četiri niža razreda po dva sata na sedmicu. „S obzirom na posebne prilike u pojedinim krajevima moći će, ako bude potrebito. državna vlast sporazumno s crkovnim vlastima zadržati nauku o vjeri i u višim razredima po jedan ili dva sata nedjeljno... Ako učenik prelazi iz jednog zavoda, gdje se nauka o vjeri nije učila, ili se je učila u manjoj mjeri, ne smije mu taj nedostatak biti zapreka da bude primljen [bez prijamnog ispita] u drugi zavod, gdje se taj predmet uči". (§ I.)

„U profesore se ubrajaju i učitelji vjere, koji imaju ispit zrelosti, teologijski fakultet i katehetski ispit. Takovi učitelji vjere postavljat će se *samo ondje, gdje ima dovoljan broj sati*" (§ IX.) (Ovdje ću odmah spomenuti, da po ovome pravilu katehete ne bi mogli postati profesorima gotovo na nijednom zavodu, jer po Načelima u srednjim školama nema nego 8 sati vjeronauka.)

„Među honorarne učitelje, vele dalje „*Načela*", ubrajaju se i učitelji vjere, koji nemaju za profesora propisane kvalifikacije ili koji se s takovim kvalifikacijama postave u zavodu, gdje nemaju dovoljan broj sati" (§ IX.).

„Država će *u svom djelokrugu* obskrbljivati škole potrebnim knjigama i učilima ne isključujući privatnu inicijativu" (§ XV.).

Poglavlje II.

Nova školska osnova i religiozni uzgoj mladeži.

114. Ne treba puno proučavati nove školske osnove, da se otkrije njihova tendencija u pitanju uzgoja. Ni „Nacrt" ni „Načela" ne podavaju nikakve važnosti vjerskoj obuci. Ako još zadrže donekle nauku vjere u školi, zadrže je samo na papiru, zadrže je iz stalnoga političkoga obzira. Jer sve je u osnovama tako udešeno, kako ni nauka vjere, ni kateheta, ni crkvena vlast ne će imati nikakvoga zbiljnoga utjecaja na nastavu.

Značajno je, kako sastavljači „Nacrta" promatraju uzgoj. Odmah u prvome članku vele, da je zadatak narodnih škola uzgajati djecu u narodnom i moralnom duhu. Do ovoga su stavka došli trgovačkom nagodbom. Srpski zakon traži od škole, da

uzgaja mladost u narodnome duhu, hrvatski i austrijski ističu ćudoredni i religiozni momenat uzgoja (125). Kako ćeš ovo složiti? Ova strana neka nešto popusti, ona malko dometne, i posao je gotov! Značajan je, velim, ovaj postupak. Nagađa se, kao da je uzgoj roba s pazara. Ne! Uzgoj se odnosi na blago duha, koje daleko nadilazi krug materijalnih dobara i njima gospoduje. Uzgoj pretpostavlja nazor o svijetu i o konačnom cilju čovječjega života, pretpostavlja duboko uvjerenje savjesti, koje niti se prodaje za tanjur leće niti se mijenja prema dobi i vjetru, kao što se odijelo promjenjuje.

115. U prvome smo dijelu vidjeli, da uzgoj bez vjere u Boga nema čvrstoga temelja, jer bez Boga nema pravoga ćudoređa, a uzgoj, ako ne vodi k ćudoređu, nije nikakov uzgoj. „Nacrt" hoće, da škola uzgaja u moralnom duhu. Ali valja pitati, koji se moral tu razumijeva. Je li moral Nietzsche-ov, u kojem su milijuni ljudi podnožje nekolicini odabranika, da po njemu gaze i na njemu se sve više izdižu? Je li moral šovinizma, koji ti dopušta tuđi narod gnječiti, sadirati, zarobljivati, samo ako to ide u prilog interesima tvoje domovine? Je li moral utilitarizma, što-no se očituje sad u aždaji kapitalizma, sada u grubome načelu, da je pravo na strani jačega, sad u zahtjevu apsolutne slobode života i razvitka? Razumiju li moral čuvstva, po kojem će se meni učiniti dobro ono, što je drugome zlo, prikazat će mi se danas dopuštenim, što sam jučer držao zabranjenim? — Jesi li odijelio moral od vjere u Boga, nema više apsolutnih i nepromjenljivih pravila, a potom nema više morala.

Iz ovoga se vidi, kako bi to bilo grozno pustiti mladost, nadu i budućnost domovine, školi, koja bi je uzgajala u slobodnom, nezavisnom ćudoređu. To bi

bilo isto, što pustiti je na uzburkano more života bez kormila i kompasa, predati je divljim valovima, da je proždru ili o grebene razlupaju. Škola s ovakovim „moralom" ne bi uzgajala čestite građane, nego bi rušila domovinu i potkopavala opstanak ljudske zadruge.

„S kojim pravom, razložito pita *Dlustuš* (126), šaka ljudi ovakovu sakatu ideologiju hoće da nametne narodu, gdje je ta ideologija protivna mišljenju, osjećajima i ukorijenjenom načinu života barem 95% ukupnoga žiteljstva?"

116. U Načelima se nauk vjere za više razrede srednje škole dokida kao obvezatan predmet, a kateheta se ne smatra za ravna ostalim učiteljima. Odredba zaista žalosna i uvelike nepravedna! Ta kada je tolika potreba vjerske obuke, kao u onoj dobi, kada je mladež u višim razredima? I ne uči li se baš u višim razredima dogmatika, apologetika, liturgika, povijest Crkve, sve predmeti kadri da uvedu mladića u najozbiljnija pitanja života i društva, kadri da mu razotkriju smisao vjerskih dogmata, koje do tada nije valjda ni shvaćao? Škola nije samo da uči, nego i za to, da oplemenjuje duh i izgrađuje značaj.

Ta i klasici se ne predavaju samo radi jezika, nego i radi uzgojnoga djelovanja. Pa baš s ovoga gledišta, je li *Demosten* u svojim govorima ili *Ciceron* u svojim obranama slavniji i istinoljubiviji od božanskoga Spasitelja u svom govoru „na brdu blaženstva" i u obrani nevoljnih i prezrenih?

Je li *Platon* u svom nauku uzvišeniji od božanskoga nam Učitelja? Je li *Sokrat* u svom pregaranju i mučeničkoj smrti uzvišeniji od Spasitelja na križu? Jesu li *Ksenofont*, *Livije* i *Tacit* i drugi klasični historici vredniji proučavanja negoli povijest spasa i obnovljenja roda ljudskoga (127).

117. Moglo bi koje kratkovidno čeljade reći, da morala školske osnove ne će biti drugo nego moral naravnoga zakona, koji se slaže s naukom deset Božjih zapovijedi. — Kad bi ovako bilo, to bi zakon izjavio i morao izjaviti, da se svako dvoumlje ukloni, no on toga ne čini, nego baš obratno posvuda ističe nezavisnost škole i ćudoređa od vjere i crkovne vlasti. Da se ovo što jače istakne, kateheta se sasvijem zapostavlja. Za pučke škole tekar, ako učitelj vjere ima 20 sati redovitoga predavanja, školska ga vlast *može* (a ne mora) imenovati privremenim ili redovitim učiteljem.

Evo kakve su odredbe novih školskih osnova o vjerskome ili bolje o bezvjerskome uzgoju mladosti u školama. Nešto tjesnogrudnije, natražnije i nasilnije teško bi bilo naći i u kojoj državi, koja ipak hoće da nije protivna vjeri i njenom blagotvornom uplivu, kako to za se velc i mnogi naši državnici!

118. No ovo nije sve. „Nacrt" ide dalje u svom protivucrkvenom duhu. On iz svih školskih, mjesnih, kotarskih i pokrajinskih odbora, isključuje svećenika. A tko ima više prava, pitam ja, negoli ga ima predstavnik vjere, da uđe u školska vijeća? Ako to pravo ima učitelj, ako se u okružni školski odbor pozivlju kao virilisti: kotarski načelnik, ravnatelj više i niže pučke škole, školski liječnik i školski mjernik, predstavnici općina i učiteljâ, nema li to pravo barem u jednakoj mjeri i predstavnik vjerske udruge? Škola nije samo učiona, nego je ujedno i uzgojilište djece (v. Dio I. pogl. 5.). Tko je uostalom, napose kod nas stekao toliko zasluga za narodnu knjigu i za pučko prosvijetljenje, koliko naše svećenstvo? Pa zar da mu se ovakom neharnošću uzvrati danas, kad smo se oslobodili i ujedinili!

Predstavniku vjere naravno je mjesto u školskim vijećima. Zanijekati to pravo golema je nepravda, očito progonstvo Crkve i navještenje vjerskoga boja. To je isto, što izvrgnuti narod i domovinu kao od obijesti teškim kušnjama i kobnim trzavicama.

A zašto ovo? Da se dokaže ili, kako veli sam „Nacrt", da se „provede dosljedna misao o neovisnosti škole od vjerskih vlasti". Smiješno je, ali ujedno i žalosno, ovo isticanje nezavisnosti. Među kršćanima, među vjernicima, pa koje oni bili vjere, škola ne može i ne smije da bude nezavisna od vjerskih faktora. Crkva uostalom brani samo svoje pravo na uzgoj vjernika, ona nikome ne će da gospoduje, ničije slobode ne diže. Na prigovor gospodovanja ovako je pred nekoliko godine u Francuskoj odvratio senator *Lamarzelle*: „Vi nepravedno osvađate Crkvu, da hoće da gospoduje. Baš je obratno istina, jer vi t. z. današnja država zaslužuje taj prijekor. Da, vi to zaslužujete, vi, koji naučavajući nauke očito protivukatoličke, hoćete da ih preko škola nametnete svima, katolicima i nekatolicima. S ovoga gledišta ima zaista danas u našoj domovini sukob između Crkve i onoga, što vi zovete državom.

„Sukob užasan!

„Ali sukob nije ondje, gdje biste ga vi htjeli na silu sniziti. Sukoba nema između Crkve — koja tobože hoće da uzme u svoje ruke upravu zemlje — i države, koja se brani proti njezinim napadajima.

„Sukob je kud i kamo ozbiljniji i dubljega značaja. To je sukob između države — koja hoće da opet preuzme ono, što je imala do pred nekih dvadeset stoljeća, t. j. vlast nad dušama, vlast posvemašnju i koju joj nitko nije poricao — i između Crkve, koja je odlučna da sačuva najvišu i najuzvišeniju

Kristovu dobit na zemlji, nezavisnost naime kršćanske duše od svake svjetovne vlasti!" (128).

Poglavlje III.

Prosvjetni odbor i sloboda nastave.

119. Odmah na početku moram reći, da nova školska osnova, kako ne zna za vjerski uzgoj mladosti, tako ne zna ni za slobodu nastave. Istina „Nacrt" daje razumjeti, da uz državne škole može biti i privatnih, ali je život ovih škola tako skučen i toliko zavisi o državi, da „sloboda nastave" u nas ne bi imala ni osjena slobode, kad bi ostalo pri odredbama „Nacrta."

Što su privatne škole? To su škole, koje pojedina lica ili pojedina udruženja osnivaju i uzdržavaju po dopuštenju vlasti (čl 10.) Nikakva se potom škola ne će otvoriti, ako ne dopusti država. Mora li ona udijeliti dopust? Uz koje uvjete? — Sve je ovo neodređeno, sve pušteno samovolji državnih ljudi. Prava, istinska sloboda građana nije ničim zajamčena. Ako mi vlada uskrati pitani dopust, kome ću se obratiti? Ima li nade, da će pobijediti pravo moje savjesti ili će prevladati sila državne vlasti? — Sloboda uz ovakove ograde nije sloboda, nego neupravni državni monopol škola, o kome sam govorio u III. dijelu. Nema slobode, kad otvor škole ovisi o dopustu vlade, kao što nema slobode udruživanja u državi, gdje ne smiju opstojati nego one udruge, koje država dopusti.

120. No i onda, kad je otvor privatne škole vlada odobrila, „Nacrt" joj ne da slobode života ni razvitka. Iznajprije privatne škole moraju biti u glavnome uređene kao i državne. Ovo ne bi bilo najveće zlo, kad bi se slaganje široko tumačilo i kad

bi u privatnoj školi bili prepušteni i drugi udžbenici, nego li su oni od školskih vlasti sastavljeni. Kud i kamo je zamašnija odredba, kojom se veli, da učenici privatnih zavoda moraju na svršetku svake školske godine polagati ispite na državnoj pučkoj školi. Ova je odredba izrugivanje slobode, u sebi nepravedna i tendenciozna. Nije li to suvišno mučenje i nepravedno za učenike, kad znadu, da vas njihov trud i nauka preko godine ovisi o časovitom ispitu pred nepoznatim a možda i slabo raspoloženim učiteljima! Koliko li će zatim ova odredba utjecati na roditelje i silom prilika odvraćati ih od privatnih škola i natjeravati, da predadu djecu državnim školama, gdje lako može duhati vjetar sasvijem protivan njihovim nazorima i njihovu uvjerenju! Koliko je ovo napokon poniženje za privatne škole i njihove nastavnike! I škola i nastavnici odgovaraju propisima zakona, država ima i može svaki čas vršiti vrhovni nadzor (vidi gore dio III. pogl. 5.) nad privatnom nastavom, a ipak ni škola ni učitelji ne uživaju nikakva povjerenja kod države. Što su oni naučavali i što su oni posvjedočili, ne vrijedi ništa. Jedino, što državni učitelj u nekoliko časaka vidi i što on posvjedoči, ima vrijednosti u očima države! Kakva je ovo sloboda nastave?

121. Privatnim se školama može dati i pravo javnosti. Kada? Ako kroz tri godine dostignu onaj učevni cilj, koji je po zakonu određen za državne škole. — Ovaj je rok dug, a osim toga, tko će suditi, je li škola postigla taj cilj ili nije? Opet otvorena vrata samovolji državnih službenika, a pravo i sloboda građana ničim zaštićeni. Nije ni ovo dosta. Pravo javnosti školska vlast može svakim časom potegnuti na se, pače i svaku privatnu školu zatvoriti, „ako prestane zadovoljavati zahtjeve zakona"

(čl. 11.). I ovdje opet neodređeno. Neka se g. ministru prosvjete neki privatni zavod ne sviđa, lako mu je naći zakučica i zavod zatvoriti. Ovako ne smije ostati. Zakon valja da štiti interese države, ali i prava građana valja da su mu sveta. Gazi li ova prava pod bilo kojom izlikom, taj zakon nije zakon nego nasilje.

Svi gornji uvjeti i sve ove prijetnje škol. „Nacrtu" nijesu dovoljne. On i za škole s pravom javnosti određuje, da im ne vrijede ispiti, nego ako na njima predsjeda i svjedodžbe potpiše školski nadzornik, vladin činovnik!

U novoj osnovi opstanak privatnih škola ne samo što nije ni moralno a još manje materijalno osiguran, kako bi trebalo da bude u naprednoj državi, nego je naprotiv ograđen takovim uvjetima, da privatne škole ne mogu dati nikakva znaka samostalnoga i slobodnoga života. Nad njima uvijek prijeti Damaklov mač. Kad bi u duhu „Nacrta" bio sastavljen i zakon za srednje škole, to bi bio veliki udarac uopće za napredak školstva i pedagoških metoda u našoj državi.

U negdašnjoj Austriji sloboda je nastave bila skučena, no osnova, koju nam pruža beogradski prosvjetni odbor, baca nas daleko više nazad: mjesto u doba napretka i slobode, nalazimo se u ogradama tutorstva i u kliještima apsolutizma!

122. Nijesam još spomenuo jednu odredbu „Nacrta", u kojoj se duh apsolutizma, duh državnoga monopola nadasve očituje, a to je odredba, po kojoj bi sve preparandije morale biti državne!!

Da ti je prosto školu otvoriti, kad hoćeš i kako hoćeš, da su ti njezine svjedodžbe i pred državom valjane, da je sve ovo, velim, zakonom zajamčeno—a

znamo da nije—opet bi ovom posljednjom odredbom sloboda u zbilji ostala sapeta pa i dokinuta. Dà, dokinuta! Školu ne sačinjavaju, kako sam češće istakao, ni zidovi ni klupe nego nastavnici i duh nastave. Koja potom korist, da mi je slobodno slati djecu u privatne škole, kad u njima ne mogu poučavati nego nastavnici, koje je vlada uzgojila, nastavnici, koje je ona dugi niz godina na svoj način pripravila i izdjelala? Zar je ovo sloboda? Ta svatko će priznati, da se u Jugoslaviji ne će svi građani slagati u mnogim ozbiljnim pitanjima, u Jugoslaviji, gdje su tri glavna plemena i tri glavne vjere, gdje će se opet i građani istoga plemena i iste vjerske pripadnosti razilaziti u mnogim kulturnim, socijalnim i političkim pitanjima. Tko je tako priprost, te će misliti, da se u slobodnoj i demokratskoj državi mogu ovakovi okovi svima nametnuti? Zar da se ne stidimo uvađati nasilja, koja se ni države s apsolutističkom natruhom ne usudiše predložiti, a kamo li uvesti? U negdašnjoj Austro-Ugarskoj i Hrvati i Srbi, i katolici i pravoslavni, mogoše osnivati svoje učiteljske škole, a zar da slobodna Jugoslavija i tu sloboštinu dokine, zar da i toga prava svoje državljane liši?

123. Pri kraju jednu riječ o školskim vijećima.

U „Nacrtu" se spominju za državne škole: mjesni, okružni (kotarski) i pokrajinski školski odbori (vijeća). Uredba je školskih odbora za to, da mogu imati udjela u poslu nastave svi oni čimbenici, koji na to imadu prava. Pokazao sam, kako „Nacrt" iz ovih vijeća nepravedno i zlonamjerno isključuje predstavnike Crkve, koja je najjači i najpozvaniji faktor uzgoja. No ima i druga nepravda u pogledu školskih vijeća. Mjesna školska vijeća imadu da se brinu samo za materijalne potrebe škola i za

redovan polazak djece. Zar da se ovim vijećima uskrati svaki utjecaj i na upravu škole? Zar da ne imadu nikakova nadzora na duh škole, na način, kojim se djeca uzgajaju? Po slovu „Nacrta“ zaista ovoga utjecaja vijeća ne bi imala. Gledamo li pako, kako su sastavljeni školski odbori, presizanje države u prava i slobodu građana prelazi granice, apsolutizam države još jače izbija. Članovi mjesnoga školskog odbora stoje pod diskrecionalnom vlasti školskoga nadzornika - vladina činovnika. U okružnom (kotarskom) školskom odboru roditelji djece ne imadu svojih zastupnika, ako ne ćeš takovim smatrati odaslanike kotara (dotično općina), no glas se i ovih odaslanika sasvijem gubi u mnoštvu drugih članova, koji su gotovo svi više manje ovisni o vladi. Napokon pokrajinski školski odbor skalupljen je iz samih državnih činovnika, od kojih velik dio imenuje sam ministar prosvjete. Ovom pokrajinskom odboru pripada pravo da stalne učitelje predlaže ministru na imenovanje. Je li se moglo uzvišeno djelo nastave i narodne prosvjete jače privezati uz vladu, uz vladajuću stranku i time izložiti ga svim političkim strujama, svim nestalnostima i promjenama, kojima su stranke izvrgnute?

Znam, mnogi će reći, da u nas s jedne strane izgradnja narodnoga jedinstva, a s druge neukost puka i njegova nesposobnost, da odlučuje u pitanjima prosvjete, traže državni monopol školstva. Nema sumnje, prilike naše ujedinjene domovine, a napose nekih krajeva, traže osobitih obzira i u uredbi nastave, no monopol, kako ga „Nacrt“ predlaže, niti je potreban, niti će biti koristan za državu. Drugim se putem, kako sam pokazao u III. dijelu, spasava i dobrobit države i sloboda građana. Samo na ovome temelju sazidano djelo bit će trajno i blagoslovljeno,

dok nasilje monopola i gaženje ravnopravnosti otvara sve to jači jaz između građana i temelje države potkopava.

Zaključak.

124. Kad sam bio pri kraju ove radnje, prigoda me je nanijela do Krka, gdje sam se u dva navrata razgovarao s velikim biskupom i velikim rodoljubom, ocem katoličkoga pokreta, *Mahnićem*. Bio je sav satrven od boli i trpljenja, ali um njegov vedar, srce sve za Boga i za ujedinjenu domovinu. Starac, koji se je tek povratio iz talijanskoga zatočenja, najviše je žalio, što mu prilike ne dopuštaju, da štampa već gotov i obilan materijal „Svećeničke Zajednice“, od koje bi ako igda, a to u ovim časovima bila prijeka potreba. No čovjek velike vjere i euharistične ljubavi ni u čemu nije gubio nade, nikakve nezgode nijesu bile u stanju, da obore i potište njegova duha. Došao razgovor i na školsku reformu u našoj državi. Drago mu bilo, da i ja o tome spremam brošuricu. Neka se piše, reče mi, o nastavi i o školama. Ovo je pitanje vrlo važno, važnije negoli ista agrarna reforma. Spomenu mi, da je i on o pitanju nastave i državnoga monopola već snovao niz članaka. Žaliti je, da ove članke apostolskoga biskupa nijesmo dobili. On bi bio bolje nego itko rasvijetlio ovaj važni problem i dao nam određeni pravac u radu, koji nam se nameće, i u borbi, koja se sprema. Kad *Mahnićevih* članaka nemamo, možda će i ova moja razmatranja, kakva su da su, komu pomoći, da se snađe u važnom i aktuelnom pitanju nastave.

Tko je imao ustrpljivosti, da me od početka prati, bit će zacijelo opazio moje nastojanje, da naj-

prije utvrdim, kako je nastava neodjeljiva od uzgoja, a opet uzgoj, pravi i solidni, nemoguć bez Boga i bez vjerskih motiva. Opazio je i—držim—uvjerio se, da je uzgoj u prvome redu pravo roditelja i u kršćanskom društvu pravo Crkve. Na ovim istinama temelje se moji dokazi, oko njih kao oko glavne osi redaju se moja razlaganja.

Pogledamo li oko sebe, što vidimo?—Vidimo, da su se brojne sile urotile, kako će utjecaj Crkve sasvim istisnuti, pače i spomen Božji brisati iz svih društvenih uredaba. Kud ovo bjesnilo vodi, pokazao sam gore u 6. i 7. pogl. prvoga dijela. Evo, mi još nijesmo ni na noge stali, neprijateljima sa svih strana okruženi, a već su tamne sile, a nažalost i neke naše stranke, svom žilavošću započele rad l a i c i z i r a n j a. Nema koristi varati se, nema koristi očiju zatvarati. Boga i Krista njegova hoće da iz naših uredaba izbace, naše škole hoće da učine rasadnicima nevjere i bezboštva. Povijest Evrope posljednjih pedeset godina uči, da se je rad l a i c i z m a, t. j. potpunoga otpada od Boga, izvađao postojano po unaprijed smišljenoj osnovi. Počimalo se je sa školom, a u školi s dokidanjem vjerske obuke (129). Ovo je prvi korak. Pa i ovdje se ide oprezno, računa se na stupanj vjerske svijesti i osjetljivosti puka. Kad se je u Francuskoj osamdesetih godina prošloga vijeka uvađala laička škola, u knjigama su s početka zadržavali i ime Božje i naše dužnosti prema njemu. Pače u krajevima s jakim katoličkim osjećajem bili su dani napuci, da se u školi ostavi propelo i da se pouka počne i dovrši s molitvom (130). Neki su učitelji djecu i u crkvu pratili, da se samo kršćanski roditelji uspavaju i ne dosjete, koliki je zamašaj učinjenoga preokreta. Ni naš prosvjetni odbor u Beogradu nije se usudio prvim potezom brisati nauk

vjere iz škola. Namjerava se ukinuti zasada samo u višim razredima srednjih zavoda, ali i tu ga valja za neko vrijeme zadržati, ako se vidi, da bi ova odredba preveć bunila savjest vjernika. Ista dakle metoda posvuda, metoda to pogibeljnija i odurnija, što je lukavija i zavijenija.

B o j n a j e u r a u d a r i l a, s v i d a s m o n a b r o j u, s v i n a b o r b u s p r e m n i! Mi valja da smo sami na čistu, što je uzgoj, a što nastava, na što imademo pravo i što, kao građani i kršćani, ne smijemo nigda i ponipošto dopustiti. Katoličkih je intelektualaca napose dužnost, da svakoga i najprostijega seljaka pouče o njegovim pravima i o njegovim dužnostima u poslu nastave. Oni valja da mu protivničke osnove razotkriju i na njihove ih zamke upozore. Z a o v i m b i s t r e n j e m p o j m o v a i d e i m o j a k n j i ž i c a. Bezbožni uzgoj djece i državni monopol škola u sebi su odveć odvratni i odbojni, a da bi ih tobožnji zagovaratelji slobode mogli prikazati i nametnuti u svoj svojoj golotinji. Otkrijmo sofizam, poučimo narod. D u b o k a s v i j e s t v j e r n i k a n a j j a č a j e i n a j u s t r a j n i j a n a š a o b r a n a. P r o t i v o v o m e o r u ž j u, p r o t i v j e r i i u v j e r e n j u, n e u s p i j e v a j u n i p r i j e t n j e, n i g l o b e, n i t a m n i c e. Ž i v a k r š ć a n s k a s v i j e s t s v e m u ć e o d o l j e t i, s v e ć e n a d v l a d a t i.

Bilješke.

1. *F. Picavet*, Esquisse d' une histoire générale et comparée des Philosophies médiévales, Paris, F. Alcan, 1905., str. 76.

2. U Francuskoj je g. 1900. naročita komisija pod predsjedništvom *Ribota* otvorila anketu o preustroju srednje nastave. Vrlo odlični umovi zagovarahu, da se i nadalje zadrže klasični nauci na pregjašnoj visini.

3. Isporedi za Njemačku *V. Hugger*, Nationale Einheitsschule u Stimmen der Zeit, 92. Band, 1. 19. okt. 1916. Za reformu naših srednjih škola vidi zanimljivi prijedlog dra *I. Kršnjavija:* Priñjedbe uz Načela o uregjenju srednjih škola. Zagreb, 1919., str. 18.

4. Politica VII. 13, izd. berlinske akad. 1332 b, 3-8. Po ovome ću izdanju uvijek navoditi Aristotela.

5. Ibid. VII. 17, 1337 a, 2. — 6. Ibid. VIII. 1, 1337 a, 11.

7. *Platon*, Republica III 3-5, izd. Hermann 388-392.

8. Ibid. 387 B. — 9. Ibid. 391 D. — 10. Ibid. 395 C.

11. Lexikon der Pädagogik, izdanje Herder, svezak II str. 727, 1. — 12. De l' éducation, édit. 12e , Paris P. Téqui successeur, 29, rue de Tournon, svez. I. str. 206.

13. *F. Buisson* kod *Groussau* u govoru držanu u franc. komori 11. VI. 1913. Govor je tiskan u zbirci Questions actuelles, svezak 115, str. 374. — U ovoj su zbirci, koja izlazi u svescima svake sedmice (Paris, VIII. rue Bayard, 5), štampani razni govori, zakoni, konference, članci, razne isprave. Ja ću se često pozivati na zbirku, pa ću je radi kratkoće označiti sa *Act.*, prvi arapski broj označuje svezak (volume), a slijedeći stranicu sveska.

14. *Act.* 115, 559.

15. O neovisnom moralu pisala je „Hrvatska Straža" god. II. str. 16-29.

16. „Jugosl. Njiva", Zagreb (1919.), god. III., str. 252 slj.

17. U svojoj knjižici L' athéisme, Paris, Flammarion.

18. U knjižici *Certitude, liberté, Dieu, justice.* Isp. smotru La documentation cathol. Paris, rue Bayard 5, tome II (1919), str. 475-481. — 19. Revue des sciences philosophiques et théologiques god. 1909, № 3., str. 533.

20. Kod *Mgr. Luçon*, Pourquoi des écoles libres, *Act.* 60, 102.

21. Isp. lijepu raspravu *V. Hugger*, Die Seele der Schularbeit u Stimmen der Zeit, 98. Band (1920), 241 sqq.

22. *Mgr. Dupanluop* l. c. str. 115.

23. Études, 20. fevrier 1920., str. 401.

24. *Aristotel,* Eth. Nicom. III 7, 1.113 b, 15; Isp. *Xenofontis* Memorabilia III 9, 5. — 25. Eth. Nicom. X 10, 1179 b, 24.

26. „O zadaći našega sveučilišta, da uzgaja najviše ideale", instalacioni govor kao rektora za godinu 1877./8.; isp. Ljetopis jugosl. akademije za god. 1909., str. 84 slj.

27. Stimmen der Zeit, 99 Band (Mai 1920.), 141-142.

28. *J. Guirand*, Une grammaire anticléricale u Chronique de la presse, Paris, rue Bayard 5, 1914., str. 285.

29. *Gustave Téry*, La Laique et les Bandits (Paroles d' un incroyant) u smotri Oeuvre, broj 30. I. 1913. Rasprava je u cjelini preštampana u *Act.* 114, 194-215.

30. *G. Téry* l. c. *Act.* 114, str. 195. — 31. l. c. *Act.* str. 202.

32. *G. Téry* bio je za više godina profesor filozofije u državnom liceju u Laonu. Kasnije ostavi državnu službu i osnova smotru Oeuvre.

33. *Ante Kovačević*, O mogućnosti školske reforme, „Jugosl. Njiva" III (1919), br. 19, str. 303.

34. Vjeronauk u školi, „Jugosl. Njiva" III. (1919.) str. 253. Cudnovato je, kojom površnošću *Trstenjak* izriče tvrdnje, a da se nimalo ne briga, da li odgovaraju istini ili ne. Člančić vrvi ovakim nesnosnim i krivim tvrdnjama.

35. Kod *Mgr. Bonomelli*, Questioni religiose, morali e sociali I, 229; isp. *Act.* 60, 101.

36. Isp. *Dr. Eterović*, Dva žalosna pojava u modernoj državi, „Hrv. Straža" god. VIII, (1910.) str. 596-629, osobito str. 617-619 i posebni otisak str. 24-26.

37. Kod *Mgr. Luçon* l. c. str. 106. — 38. *Act.* 111, 216.

39. Govor u franc. komori, *Act.* 106, str. 2 i slj.

40. Navod kod *Jacques Piou*, govor u franc. komori: *Act.* 106, 14-15. — 41. „Jugosl. Njiva" III (1919.), str. 819.

42. *Louis Ollivier*, govor u franc. komori 12. IV. 1905. *Act.* 78, 353. — 43. Kod *Mgr. Luçon* l. c. 104.

44. Le monde sera éternellement religieux, et le christianisme, dans un sens large, est le dernier mot de la religion (Questions contemporaines, str. 401). Ils se trompent . . . ceux qui voient dans une sorte de deisme le terme final de toute religion (str. 403).

45. Ljetopis jugosl. akad. za g. 1909., svez. 24, str. 86.

46. Ibid.

47. Govor tiskan in extenso u *Act.* 116 (11. IV. 1914.) 493.

48. Lexikon d. Pädagogik III 912 slj.

49. Danas je etnografska znanost sasvim zabacila mišljenje površnih filozofa XVIII. stoljeća, da je vjera plod lukavosti državnika i svećenika. Istraživanja ozbiljnih učenjaka utvrdiše, da nema naroda ni plemena bez neke barem vjere i vjerskih obreda.

50. *V. Hugger*, Nationale Einheitsschule u Stimmen d. Zeit, 92. Band (okt. 1916.), 8-9. — 51. Ibid.

52. Isp. raspravu: Die Simultanschule eine Unwahrhaftigkeit, u Stimmen der Zeit, 99 Band (Mai 1920.), str. 136 slj.

53. Documentation cathol. I. (1919.) str. 593.

54. *P. Verhagen*, La lutte scolaire. Gand 1906., str. 33.

55. Id. l. c. str. 39.

56. *Gaston Sortais*, L' instruction de la jeunesse et l' Eglise u Dictionnaire apologétique de la foi cathol., svezak IX, str. 917-930. Isp. *Act.* 115, 113. — 57. *Mgr. Luçon*, l. c. str. 100.

58. Govor u franc. Senatu; isp. Journal officiel, 18. XI. 1903. str. 1371.

59. Je vous répète que l' école neutre est une école déshonorée, qui il n' y a pas d' école véritablement neutre, et que, s' il y en avait, il faudrait en rougir. Kod *Mgr. Luçon* l. c. str. 103.

60. *De Lamarzelle*, govor u franc. Senatu 23. III. 1914. *Akt.* 116, 479. — 61. *Gaston Sortais* l. c.

62. Navod se nalazi u govoru *De Lamarzellea*, *Act.* 116. 475.

63. *G. Sortais l. c.* — 64 Isp. Action française, 15. II. 1910.

65. *Etienne Villeneuve* u dnevniku Republique française, 27. II. 1911. Isp. Chronique de la presse, god. 1911, str. 147.

66. Ibid. Isp. *George Goyau*, L' école d' aujour d' hui.

67. Isp. gore V. poglavlje.

68. Isp. *P. Vallet*, Histoire de la philosophie, 5. edit. Paris A. Roger, str. 445. — 69. La lutte scolaire, *Akt.* 116, 772—799.

70. Αλλὰ μὴν σπουδαία πόλις ἐστὶ τῷ τοὺς πολίτας τοὺς μετέχοντας τῆς πολιτείας εἶναι σπουδαίους. Polit. VII, 13. 1332 a, 32-34.

71. Arist. Polit. VIII, 1. 1337 a, 12.

72. Republ. knjiga V. pogl. 7 i slj; Hermann 457 sqq.

73. Republ. V 12, Hermann 464, B.

74. *V. Hugger*, „Freie Schule" und kirchliche Schulaufsicht u Stimmen der Zeit. 96. Band (1919), str. 426.

75. Lexikon der Pädagogik, Herder, I 894.

76. Ibid. III 175—178.

77. Navod kod Mgr. Dupanloup l. c. str. 112.

78. „Narodna Sloboda", Mostar, 31. I. 1920.

79. *Act.* 116, 493. — 80. Une nouvelle loi scolaire en Angleterre, *Etudes*, Paris, svežnjić 5 dec. 1918, str. 578 sq.

81. Les droits de l' enfant, govor držan u Lille-u 18. I. 1903. Isp. J. des Debats, Paris, 19 I. 1903.

82. U Dictionnaire apol. de la Foi cath. l. c.; *Act.* 115, 111.

83. *G. Boissier*, La fin du paganisme, svez. I, 409. Isp *Act.* 115, 111. — 84. Stimmen der Zeit. 96. Band (1919), str. 427-430.

85. Questions contemporaines, str. 401 i 403.

86. Deisti, i ako priznaju, da ima Bog i da je on stvorio ovaj svijet, ono ipak hoće, da se Bog za svijet ne skrbi, nego da pušta i čovjeka i svijet samima sebi. Vrhunaravna objava po njima nije moguća.

87. Isp *K. Vorländer*, Geschichte der Philosophie II, Leipzig 1903, 88-90. — 88. L' Etat a trop d' enfants pour être un bon père de famille! Govor u Senatu 30. X. 1902; *Act.* 115, 115.

89. U knjizi Le liberalisme. Paris 1902; str. 161 sli. *Act. ib.*

90. U Jug. Njivi III (1919). str. 318.

91. Navod kod De Lamarzelle-a, govor u Senatu. Isp. *Act.* 116, 485. — 92. Lexikon d. Pädagogik (Herder) II 35.

93. Politica I 11 1259 a, 6—36. — 94. Isp. *Act.* 114, 234.

95. „Jug. Njiva" III (1919), 317-318.

96. Moralphilosophie II. 4. izd. 1904, str. 572.

97. *Cathrein* ibid. str. 571. — 98. *Act.* 114, 234.

99. Isp. La Croix, Paris, od 19. II. 1910.

100. Premier livre de lecture et d' instruction pour l' enfant.

101. Vidi fac-simile i Chronique de la presse g. 1910, str. 103-105. — 102. *Cathrein* l. c. str. 576.

103. Isp. *Georges Goyau*, L' école d' aujourd' hui.

104 *Ante Kovačević*, o mogućnosti školske reforme u „Jug. Njivi" III (1919), str. 303.

105. Govor u Dinardu 20. VIII. 1903. Isp. *Act.* 70, 117.

106. *Amédée de Margerie* u Bulletin de la societé d' éducation et d' enseignement, broj od 15. I. 1903; isp. *Act.* 67. 153, zatim isto *Act.* 102, 618 slj.

107. *Waldeck-Rouseau-u* nije ni trebalo, da se glasuje ova druga osnova, kad je nažalost već bio prodr'o sa zakonom o udruživanju. koji je bio uperen protiv kongregacijama.

108. Vidi gore bilješku 55. — 109. Isp. Lexikon d. Pädagogik (Herder) IV 64. — 110. Isp. *Act.* 112, 619 slj.

111. Bulletin de la societé d' educ. et d' enseign. 15. I. 1903;

isp. *Act.* 67, 153-158. — 112. Lexikon d. Päd. II 841-843.

113. Kod Documentation cathol., Paris, (1919.) str. 544. O ovom novom zakonu vidi djelo: La reforme de l' enseignement p pul i e en Belgique, par Léon de Paeuw, Paris, Armand Colin, 103 Boul. Saint-Michel.

114. Govor u franc. komori 10. III. 1910.; *Act.* 110, 145.

115. Isp. „Jugosl. Njiva", III. (1919.), 481.

116 *A. Kovačević*, „Jug. Njiva", III, (1919.), 303.

117. Stimmen der Zeit, oktob. 1916., str. 1-19.

118. *Act.*, 116, 479.

119. Moralphilosophie, II[4] , 569.

120. Journal officiel (Paris), 4. juna 1919.

121. Govor u Marsilji, 2. III. 1902.

122. Stimmen der Zeit, 92. Band, 12.

123. Ibid. str. 9-10.

124. Ovo se razabire osobito iz članaka o školskoj reformi u „Jug. Njivi", god. 1919. i 1920.

125. „Zadaća je pučkoj školi odgajati djecu moralno-religiozno razvijati im duševne sile, opskrbljivati ih znanjem, vještinama potrebitim da se mogu dalje izobražavati za život i udariti im takove temelje, da uzmognu jednom postati čestiti ljudi i valjani državljani". Austrijski zakon 14. maja 1869., § 1. Jednako veli i hrvatski zakon od god. 1874. i 1888.: „Pučkoj je školi zadaćom, da djecu religiozno i čudoredno odgaja. . . "

126. *Ljuboje Dlustuš*, Nova školska osnova, preštampano iz „Hrvatske Obrane", Osijek, str. 17.

127. *Dr. Ivo Kraljević*, Nastavni vjesnik, Zagreb (siječanj 1920.) str. 215. — 128. *Act.* 116, 493.

129. *Act.* 102, 6-16. — 130. *Act.* 116, 471.

Sveuč. prof. Dr. J. Pazman, Zagreb, Stari i moderni nazori o ručnom radu.
— Prava i dužnosti radnika.
— Emancipacija žena i kršćanstvo.

Dr. fra St. Petrov, Zaostrog, Ljepota katoličke liturgije.
— Glagolica i jedinstveni crkveni jezik.

Dr. P. Gvido Rant, Ljubljana, Sv. Pismo i prirodne znanosti.

Prof. O. M. Sopta, Široki Brijeg, Sloboda volje.

O. U. Talija, Dubrovnik, Uzroci bezvjerstva u savremenom društvu.
— Katolička Crkva i rješenje socijalnoga pitanja.
— Celibat i katoličko svećenstvo.

Dr. P. A. Tominec, Ljubljana, Primat sv. Petra.
— Nepogrješivost crkve Kristove i nosioca vrhovne vlasti sv. O. Pape.
— O oprostima.

Dr. A. Ušeničnik, Ljubljana, Knjiga o životu.

O. P. Vlašić, Dubrovnik, Vjerodostojnost Evanđelja.

Dr. A. Živković, Đakovo, Kršćanski nazor o svijetu.
— Postanak čovjeka.
— Darvin i njegova nauka.

Nadalje su obećali suradnju:

Sveuč. prof. Dr. Đ. Arnold, Zagreb. — Sveuč. prof. Dr. F. Barac, Zagreb. — D. Šarčević, Brod/S. — Dr. A. Buljan, Sarajevo. — D. Čelik, Sarajevo. — M. Čunko Nova Gradiška. — Dr. I. Dujmušić, Sarajevo. — Dr. fra K. Eterović, Sinj. — St. Flodin, Osijek. — Dr. fra P. Grabić, Makarska. — Dr. fra V. Jurković, Mostar. — O. M. Horman, D. I., Sarajevo. — Dr. A. Jelavić, Mostar. — Dr. J. Marić, Zagreb. — O. A. Posinković, Dubrovnik. — Prof. B. Strižić, Zagreb. — O. M. Vanino, D. I., Travnik. — Zbor duh. mladeži zagrebačke. — Dr. St. Zimmermann, Zagreb.

Savremena pitanja.

Vjersko znanstvene rasprave za naobražene krugove.

„Savremena Pitanja“ obrađuju na strogo znanstvenoj podlozi, ali ipak u posve razumljivom obliku, najrazličitija pitanja vjerska, filozofska, prirodoslovna, povijesna, socijalna, itd. Pojedini svesci izlaze u neodređenim, slobodnim razmacima, ali ipak tako, da se redovito, u godini izda po 5 svezaka. Cijeda je pojedinih svezaka **8-10 K.**

Rukopise i listove prima *O. Dominik Mandić*, **kateheta** na vel. gimnaziji u Mostaru.

Dosada izišle rasprave:

I. svezak: O. T. Harapin, **Razum i vjera,** . . . . . 9 K.
II. sv.: O. U. Talija, **O neumrlosti duše,** . . . . . 8 K.
III. i IV. sv.: prof. B. Brixy, **Princip entropije i opstanak Božji,** 12 K.
V. sv.: O. P. Vlašić, **Pravi pojam Sv. Pisma** . . . . . 9 K.
VI. i VII. sv.: Dr. P. Gv. Raut, **Postanek svata na podlagi narovoslovja in Biblije.** (Slovenski s hrvatskim tumačem nepoznatih riječi.) . . . . . 12 K.
VIII. sv.: Prof. P. Butorac, **Politički i gospodarstveni liberalizam i kršćanstvo.** . . . . . 8 K.
IX. i X. sv.: Dr. K. Eterović, **Sloboda nastave i državni monopol škola.**

U štampi se nalaze:

Josip Gunčević, **Silah i moderno zablude.**
Antun Matasović, **Slobodni zidari, što su i što hoće.**

Skupna pretplata za sljelu I. seriju (sv. I.-V.) iznosi 32 K, za II. seriju (sv. VI.-X.) 32 K, a za III. seriju (sv. XI.-XV.) iznosit će 40 K. Novac se ima poslati unaprijed ili se se knjige slati pouzećem.

Narudžbe i pretplatu prima:

Uprava „Savremenih Pitanja“ u Mostaru.